

NATIONAAL COMITÉ VOOR GEOGRAFIE

COMMISSIE VOOR DE NATIONALE ATLAS

ATLAS VAN BELGIË

COMMENTAAR BIJ DE BLADEN 28 A—B—C

STEDENNET I - II - III

DE INVLOEDSSFEREN DER CENTRA EN HUN ACTIVITEITSSTRUCTUREN

DOOR

J. ANNAERT, J. DENIS, L. DETHIER, M.E. DUMONT
M. GOOSSENS, V. PIEDANNA, J.A. SPORCK, H. VAN DER HAEGEN

EINDREDACTIE

M. GOOSSENS en H. VAN DER HAEGEN

1972

Uitgever : Commissie voor de Atlas
Secretariaat : St.-Denijslaan 76, 9000 Gent

DE INVLOEDSSFEREN DER CENTRA EN HUN ACTIVITEITSSTRUCTUREN

(PLATEN 28 A—B—C)

I. HET OPMAKEN VAN DE KAARTEN

In 1962-1963 besloot de Commissie voor de Nationale Atlas, aangemoedigd door de interesse die de buitenlandse studies in verband met het stedelijk netwerk en de Belgische onderzoeken (1) op dit terrein wekten, over te gaan tot de uitwerking van kaarten gewijd aan 's lands stedelijke organisatie. Het is namelijk gebleken dat men aangaande deze problematiek slechts over fragmentarische en disparate informatie beschikte zodat de studie van de stedelijke hiërarchie, de invloedssferen en de activiteitsstructuur vooraanstaande onderzoeksthema's zijn geworden in de sterk geurbaniseerde landen (2). Naast hun algemene informatieve waarde, verlenen de kaarten in verband met de feitelijke toestand van het stedelijk netwerk een essentiële leidraad voor de economische ontwikkeling en de ruimtelijke ordening.

Een grondige studie van het stedelijk netwerk kon slechts het resultaat zijn van 'teamwork'. Dit werk kwam tussen 1963 en 1967 tot stand door een ad hoc opgerichte werkgroep (3) samengesteld uit geografen van de Universiteiten Brussel, Gent, Leuven, Luik en van de Universitaire Faculteiten N.D. de la Paix te Namen (4).

A. DE ENQUÊTE EN HET OPMAKEN VAN DE KAARTBLADEN 28 A—B

1. De organisatie van de enquête

Net zoals men bij het karteren van een land primordiaal overgaat tot het uitwerken van een triangulatiesysteem van verschillende orde, ten einde planimetrische gegevens correct te kunnen lokaliseren, is het eveneens bij de studie van het stedenet en de stedelijke centra die een gegeven ruimte structureren, onontbeerlijk op verschillende niveau's het stramien van bestaande relaties en de convergentiepunten te bepalen.

De uitbouw van een dusdanig stramien kan volgens verschillende methodes geschieden. De werkgroep is er van uitgegaan, dat de studie van de reikwijdte van de *diensten*, in de optiek van de meer en meer doorgedreven specialisatie naargelang het hiërarchisch niveau, een juiste en efficiënte benadering van het probleem kon inhouden.

(1) Cfr. bibliografie achteraan in deze publikatie.

(2) Cfr. de nationale en regionale atlassen van het buitenland.

(3) De leden van de werkgroep zijn de auteurs van de platen 28 A, 28 B en 28 C van deze toelichtende tekst.

(4) Op de kaarten en in de tabellen zijn de gemeentenamen aangegeven in de taal van de plaats zelf. In de tekst echter worden de gebruikelijke vertalingen aangewend. In tabel 1 en 2 zijn deze vertalingen tussen haakjes aangegeven.

De eerste taak die zich opdrong, bestond er dus in zo homogeen en zo objectief mogelijke informatie te verzamelen omtrent de afhankelijkheidsrelaties op het vlak van de dienstenverlening t.a.v. alle centra van het land; vertrekkend vanaf de dorpen die enige polariserende rol vervullen ten opzichte van hun omgeving tot en met de grootsteden. Met het oog hierop ontwierp de werkgroep een betrekkelijk eenvoudige vragenlijst (1), vrij sterk geïnspireerd door deze die al eerder en met succes aangewend was voor het noordoosten en het zuidoosten van het land (2).

Steunend op het feit dat aan de dagelijkse, de occasionele of de meer gespecialiseerde behoeften van de bewoners van elke gemeente voldaan wordt door centra van groeiend functioneel belang, beoogt deze vragenlijst de centra te identificeren van een steeds hoger niveau, waarmee de inwoners van de gemeente (of eventueel van een onderdeel ervan) relaties onderhouden voor hun aankopen, vrijetijdsbesteding, gezondheidszorg en onderwijs. Alhoewel ietwat vaag gedefinieerd, suggereerden de vier voorgestelde niveau's duidelijk een hiërarchie van centra in functie van de diensten die zij aanboden (3). Deze hiërarchie kan immers worden aangevoeld vanuit om het even welke lokaliteit en, bovendien, liet de mogelijkheid de centra te schikken onder de rubriek « meestal » of « soms » de ondervraagden toe van de hoofd- of nevenoriëntatie van de relaties der lokaliteit naar de diverse centra op te splitsen. Dit onderscheid zou zeer nuttig zijn bij het opstellen van de kaarten, vooral in die gevallen waar een centrum optreedt als secundaire aantrekkingspool (antwoord « soms ») op één niveau vervolgens als voornaamste centrum op een hoger niveau (antwoord « meestal »).

De vragenlijsten werden verzonden aan getuigen met een zekere ontwikkeling, en die door hun functie zelf, geacht werden hun streek en inwoners goed te kennen. Na uitvoerige gedachtenwisseling in de werkgroep met inspraak van de openbare besturen werden als bevoorrechte getuigen weerhouden : de bestuurders van de lagere scholen, officiële zowel als vrije, alsmede de ontvangers en onderontvangers van de posterijen. De inplanting van de lagere scholen en van de burelen der posterijen liet toe met de enquête niet alleen alle gemeentecentra maar ook binnen een aantal gemeenten, belangrijke wijken en gehuchten te bereiken waarvan het interessant was te weten naar welke centra zij zich richten. Het was bovendien belangrijk met het oog op een waardevolle vergelijking en interpretatie voor elke gemeente te kunnen beschikken over tenminste twee antwoorden uit verschillende bron.

Het verspreiden en het terugvorderen van de vragenlijsten werd georganiseerd door het Ministerie voor Nationale Opvoeding en door de Administratie der Posterijen in de loop van het jaar 1965 (4). De atlasplaten 28 A en 28 B geven dus de feitelijke toestand van het Belgische stedennet voor die tijd (5).

99,5 % van de gestuurde vragenlijsten, d.w.z. bijna 12.000 formulieren in het totaal, werden behoorlijk ingevuld en binnen de voorziene termijn ingezonden. Met uitzondering van enkele alleenstaande gevallen beschikte men dus per gemeente of onderdeel, minstens over twee ingevulde vragenlijsten : deze van de lagere school en deze van de posterij, die de gemeente verzorgt (6).

2. De analyse van de antwoorden

Een eerste onderzoek van de binnengekomen formulieren bracht voor de overgrote meerderheid der gevallen een merkwaardige homogeniteit en objectiviteit van de antwoorden aan het licht. Elk Instituut voor Geografie, vertegenwoordigd in de werkgroep, werd belast met de depoullering en met de interpretatie van de basisgegevens, alsook met het opstellen van een synthesesteekkaart per gemeente (of onderdeel van gemeente) van de vertrouwde

(1) Zie tekst van de vragenlijst in de bijlage.

(2) Cfr. de publikaties van M. Goossens en van het Ministerie van Openbare Werken.

(3) Zie de tekst van de vragenlijst (bijlage 1 en 2) en de noten behorende bij de kaarten voor wat de definitie van de niveau's betreft; op de betekenis zal in deze commentaar uitvoeriger worden teruggekomen.

(4) Elk van deze overheidsdiensten, aan dewelke de Commissie voor de Atlas en de Werkgroep hun dank betuigen voor hun welwillende en efficiënte mede-werking, had bij de verzending van de vragenlijst een officiële nota bijgevoegd waarop bondig de doelstellingen van de enquête stonden vermeld en waarin een dringende oproep werd gedaan aan alle respondenten om de vragenlijsten zo volledig en objectief mogelijk binnen de vastgestelde termijn te beantwoorden en te versturen.

(5) Er dient opgemerkt dat enerzijds de respondenten wel werden verzocht eventuele relaties met de buitenlandse centra aan te geven beginnend vanaf het derde niveau, maar anderzijds heeft men de buitenlandse grensgemeenten in de enquête niet betrokken. Zodoende stoppen de invloedssferen van de Belgische centra; op de kaarten althans; bij de landsgrenzen, alhoewel zij zich dikwijls in min of meerdere mate verder uitstrekken op buitenlands territorium.

(6) Voor de meeste gemeenten, en zeker voor de uitgestrekte gemeenten, is het aantal ingevulde vragenlijsten talrijker omdat enerzijds voor elke lagere school een antwoord werd gegeven en anderzijds de postontvanger een antwoord gaf voor elke belangrijke bewoningseenheid die t8t zijn posterij behoort.

streek (1). Aldus bekwam men steekkaarten, die, per gemeente of belangrijk onderdeel van een gemeente, voor elk hiërarchisch niveau de centra vermelden waarmee ze volgens de antwoorden relaties onderhouden.

Eénmaal de geografische en regionale interpretatie van de antwoorden klaar, kon men een beroep doen op de mechanografische verwerking van het geheel der gesynthetiseerde gegevens, om hun kartografische omzetting voor te bereiden.

De mechanografische dienst van het algemeen bestuur der posterijen was bereid gevonden om de synthesegegevens over te brengen op ponskaarten en bezorgde de Werkgroep alfabetische lijsten waarop, voor elk niveau, de weerhouden centra en de gemeenten of de onderdelen van gemeenten vermeld stonden voor hun uitgesproken relaties (antwoorden « meestal ») en voor hun minder duidelijke relaties (antwoorden « soms »). Deze mechanografische listings betekenen aldus de synthese van de enquête, niveau per niveau voor alle bewoningseenheden van het land en vormen de definitieve documenten waarop de kaarten gebaseerd zijn.

3. Het opmaken van de kaarten 28 A—B

Het opmaken van de kaarten werd nu vrij eenvoudig, mede dank zij enkele convergentie- en niveaucorrecties die de mechanografische lijsten naar voor hadden gebracht. Het bleek spijtig genoeg onmogelijk op één kaart van 1:500.000 het volledig netwerk voor te stellen van de zeer talrijke centra van het eerste niveau (hoofddorpen) met hun afhankelijke gemeenten en gehuchten; men besloot het eerste niveau van 's lands stedelijke hiërarchie op een buiten tekstkaart weer te geven, die te vinden is bij dit commentaar. De platen 28 A en 28 B, waarvan de bespreking volgt op deze van de kaart van het eerste niveau, werden gerealiseerd met de meeste zorg en met een zo groot mogelijke nauwkeurigheid door het Militair Geografisch Instituut, volgens de ontwerpkaarten verstrekt door de Werkgroep.

Plaat 28 A stelt het netwerk en de invloedssferen voor van de centra op het tweede niveau, te weten de kleine steden waarvan de gebruikelijke tertiaire uitrusting in de bij de kaart horende noot is weergegeven. De twee kaarten van plaat 28 B geven respectievelijk de netwerken en invloedssferen van de centra van het derde niveau (middelgrote steden) en van het vierde niveau (grootsteden); de uitrustingsgamma's ervan zijn eveneens aangegeven in de noot behorende bij de kaarten.

De schaal van 1:500.000 heeft vanzelfsprekend een zekere schematisering vereist van de grenslijnen van de stedelijke invloedssferen. Als ondergrond van de kaarten werd het hydrografisch net aangegeven alsmede de provinciegrenzen zoals deze bestonden voor de wetten van 8 november 1962 en 2 augustus 1963. De doorzichtige kaart, Plaat 52 A, die geheel het administratief net van gemeenten van dat ogenblik aangeeft, laat een juiste afbakening van de stedelijke invloedszones van het tweede en derde niveau toe.

Een groot deel van de gemeenten of onderdelen van gemeenten richt zich tot meer dan één centrum van éénzelfde niveau. Om technische redenen werd in principe slechts rekening gehouden met de belangrijkste twee; deze overlappende invloedssferen zijn op de kaart aangeduid met afwisselende kleurstroken. Ten einde de realiteit te benaderen en vloeiende grenslijnen te bekomen, werden de gemeentegrenzen afgerond en lopen de invloedssfeergrenzen doorheen de gemeentelijke oppervlakte.

Op de drie kaarten heeft men gepoogd de rangorde van de centra te benadrukken zowel door de typografie van hun namen, welke het niveau aangeeft, als door de tekens die het aantal inwoners aangeven. De betekenis van de tinten die de invloedssferen en hun overlappingsen aangeven, wordt verklaard in de bij de kaarten horende noten.

Om alle misverstand te vermijden moet er gewezen worden op het feit dat zo de middelgrote en grootsteden voorkomen vanaf het tweede niveau, hun invloedssferen nochtans bepaald werden in functie van de rol die zij spelen op elk niveau. Aldus ziet men bv. dat Brussel steeds toenemende invloedssferen bezit naarmate

(1) De analyse van de ingevulde vragenlijsten verliep als volgt : vooreerst werd op elk formulier op de voorbehouden ruimte bij elke vraag die lokaliteit aangeduid, die naar voor kwam uit de antwoorden op de deelvragen, zowel voor de kolom « meestal » als voor de kolom « soms ». Vervolgens werden uit de confrontatie van de antwoorden van de vragenlijsten A (scholen) en B (posterijen) voor dezelfde gemeente of onderdeel van gemeente de centra per niveau overgebracht op de synthese-kaarten (zie model in bijlage 3). Aldus kon men afwijkende antwoorden elimineren — wat slechts in weinige gevallen noodzakelijk was — en kon men die centra weerhouden met een duidelijke convergentie van antwoorden. De éénvormigheid inzake interpretatie werd bereikt dank zij veelvuldig contact tussen de leden van de werkgroep. Moeilijke en twijfelachtige gevallen werden besproken en gemeenschappelijk opgelost.

meer gespecialiseerde of zeldzamere functies ter sprake komen. Overigens, er bestaan gewoonlijk aan de rand van deze grootsteden centra van het tweede niveau, die niet voorkomen op de kaarten, gezien ze opgenomen werden in de agglomeratie (zie tabellen met de gemeenten per agglomeratie).

B. HET OPMAKEN VAN KAART 28 C

Eens dat de platen 28 A en 28 B voleindigd waren, voelde de Werkgroep de noodzaak aan, in een derde document, de functies te preciseren van de stedelijke centra die uit de enquête naar voor gekomen waren (1), in die zin dat, door een triptiek van kaartbladen, een zo volledig mogelijk inzicht in 's lands stedelijke organisatie tot stand zou komen.

De enige bruikbare gegevens om de activiteitsstructuur van de centra tot uiting te brengen waren deze van de telling van 1961, ietwat ouder dan de gegevens verstrekt door de ingevulde vragenlijsten. Men sprak zich aldus uit voor een afbeelding van de stedelijke structuur per activiteitssector, die, vanuit het standpunt van de beschikbare gegevens, als enig middel overbleef om objectief en kwantitatief, de voornaamste stedelijke functies weer te geven.

Het onderzoek van de statistische tabellen toonde dat een aantal functies (hoofdzakelijk de industriële) niet beperkt bleven tot de kerngemeente. Het was bijgevolg noodzakelijk, voor plaat 28 C, niet alleen de steden of stedelijke gemeenten van de drie hogere hiërarchische niveau's in ogenschouw te nemen, maar, in vele gevallen, de agglomeraties die deze stedelijke centra vormen samen met één of meerdere randgemeenten. De samenstelling van deze agglomeraties (2) werd met gemeenzaam akkoord van de Werkgroep vastgelegd voor deze studie en houdt geen enkele stellingname in t.o.v. de vorming van bepaalde agglomeraties, officiële of niet. In hoofdstuk VI wordt kaartblad 28 C nader geanalyseerd.

II. DE CENTRA VAN HET EERSTE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN

(kaart buiten tekst)

A. ALGEMENE KENMERKEN

1. Inleidende begrippen

Het gaat hier om een tussenniveau tussen het kleine dorp en de stad, bestaande uit centrale dorpen met een beperkte invloedssfeer, zowel wat uitgestrektheid betreft als de aard van de uitgeoefende functies.

Dergelijke centrale dorpen werden bedoeld onder « Versorgungsorte unterer Stufe » door R. Klöpffer en J. Körber (3), nader gepreciseerd als « Orte für den täglichen Bedarf in seiner ganzen Vielfalt ». Een meer specifieke benaming werd voorgesteld door M. Rochefort (4), nl. « Centre élémentaire » of « village-centre ». Ze danken hun betekenis aan de tertiaire functies waarvan de draagwijdte de gemeentegrenzen overschrijdt en/of aan de aanwezigheid van een fabriek als belangrijke tewerkstellingsplaats. M. Goossens (5) noemt ze « hoofddorpen » en wijst er anderzijds op dat het hier gaat om een niet-essentiële schakel in de hiërarchische stedelijke structuur, in die zin dat ze niet overal voorkomen. Inderdaad in tal van Belgische streken komen alleen grote gemeenten voor, met een goed uitgebouwd voorzieningsapparaat. Elders echter — vooral in meer agrarisch gebleven gebieden — hebben vele van de kleinere gemeenten een deficitaire voorziening, zelfs voor de meest alledaagse behoeften, waarvoor ze dan een beroep doen op het beter uitgerust hoofddorp.

(1) De centra van het eerste niveau werden hierbij niet meer in rekening gebracht, zowel omwille van hun groot aantal als omwille van de geringe belangrijkheid (relatief en absoluut) en de zwakke differentiatie van hun activiteitsstructuur.

(2) Samenstelling van de agglomeraties : zie bijlage 4.

(3) R. KLÖPPER, J. KÖRBER : « Rheinland-Pfalz in seiner Gliederung nach zentralörtlichen Bereichen », 1957, p. 14.

(4) M. ROCHEFORT : « L'organisation urbaine de l'Alsace », 1960, p. 123. Zie ook : « Atlas de la France de l'Est », kaart 68 A.

(5) M. GOOSSENS : « Hiërarchie en hinterlanden der centra », 1963, p. 90.

Uit het voorgaande blijkt dat de afhankelijkheid op het laagste niveau afneemt naarmate de bevolking belangrijker is. Slechts door een enquête kan uitgemaakt worden welke de hoofddorpen zijn, welke lokaliteiten ervan afhankelijk zijn en welke de graad van die afhankelijkheid is. De enquête is ook doorgevoerd in de belangrijke gehuchten; aldus wordt verholpen aan de dikwijls hinderlijke grote uitgestrektheid van gemeenten. Om technische redenen moest op de kaart van 1/500.000 de afhankelijkheid op het eerste niveau beperkt blijven tot de gemeentelijke grenzen, zodat de gehuchten achterwege blijven. Slechts één uitzondering wordt hier gemaakt, nl. in het geval dat een gehucht zo belangrijk is dat het als hoofddorp fungeert voor meer dan één gemeente.

2. Aard van de enquête

De gestelde vraag om de centra van eerste niveau te bepalen was de volgende : « Zo de uitrusting van de gemeente of van het onderdeel ... niet volstaat om het geheel van de dagelijkse behoeften te voldoen, welke is dan het nabij gelegen kleine centrum naar waar de inwoners zich begeven of waartoe ze zich richten voor :

1. godsdienst, diensten (kerk, postkantoor, agentschap);
2. zeer frequente aankopen (voeding, ambachten van eerste noodwendigheid, schoenmaker, garage-reparaties);
3. vrijetijdsbesteding (bioscoop, voetbal);
4. gezondheidszorgen (geneesheer, apoteker);

Een nota o.a. preciseerde dat dit centrum een goed uitgerust dorp (hoofddorp) kon zijn op enkele kilometers afstand en dat er niet noodzakelijk een lokaliteit van dat type was dat de verbinding vormde tussen de gemeente of het deel van de gemeente en de belangrijkste centra, beschouwd op de volgende niveau's. De personen die door de enquête bereikt werden, werden gevraagd de naam van het centrum te preciseren voor elk afzonderlijk punt. Bovendien, voor elk punt kon men antwoorden in een kolom betiteld « meestal » en in een kolom betiteld « soms ». In het slechtste geval kon men acht verschillende antwoorden krijgen — wat in feite nooit is voorgekomen — maar in dergelijke extreme gevallen was men overeengekomen een dubbele waarde toe te kennen aan de rubriek « zeer frequente aankopen » (voeding en ambachten van eerste noodwendigheid).

3. Hoofddorpen en autonome lokaliteiten

Met de toename van de niet-agrarische tewerkstelling, met de dagelijkse arbeidsmobiliteit, kortom met de verstedelijking van het platteland of de zogenaamde rurbanisatie, treedt er tegelijkertijd een differentiëring en een uitbreiding op in de ter plaatse uitgeoefende functies. Lokaal kan dit er toe leiden dat een reeks van lokaliteiten zich meer en meer zelf gaan voorzien van de elementaire goederen en diensten, zodat ze gaandeweg loskomen van de banden die ze vroeger hadden met het hoofddorp. Daarnaast in meer landelijke streken, waar in een reeks van kleinere gemeenten het minimum inwonerstal — noodzakelijk voor een efficiënte primaire verzorging — niet kon worden bereikt, hebben alleen de hoofddorpen hun tertiaire uitrusting kunnen aanpassen, zodat de relaties met de deficitaire dorpen niet alleen behouden zijn gebleven maar in enkele gevallen zelfs zijn geïntensifieerd. Tenslotte hebben sommige vroegere hoofddorpen het kleinstedelijk niveau bereikt. In verstedelijkte gebieden hebben maatschappelijke structuurveranderingen wel het verval van de hoofddorpen in de zin zoals ze in specifieke agrarische streken voorkomen tot gevolg, maar leveren ze anderzijds toch nieuwe functies waardoor een hiërarchisch verschil met het omliggende bewaard blijft. Het veranderend functiepatroon stelt de meerwaarde van een hoofddorp in het licht dat hierdoor geleidelijk kan uitgroeien tot een specifiek kleinstedelijk centrum.

Al deze, zich soms in tegengestelde zin ontwikkelende processen, hebben er toe geleid dat naast de duidelijke structuur op het eerste niveau (hoofddorpen met afhankelijke kleine lokaliteiten) er tal van overgangsvormen bestaan.

Fig. 1. A. Borgloon

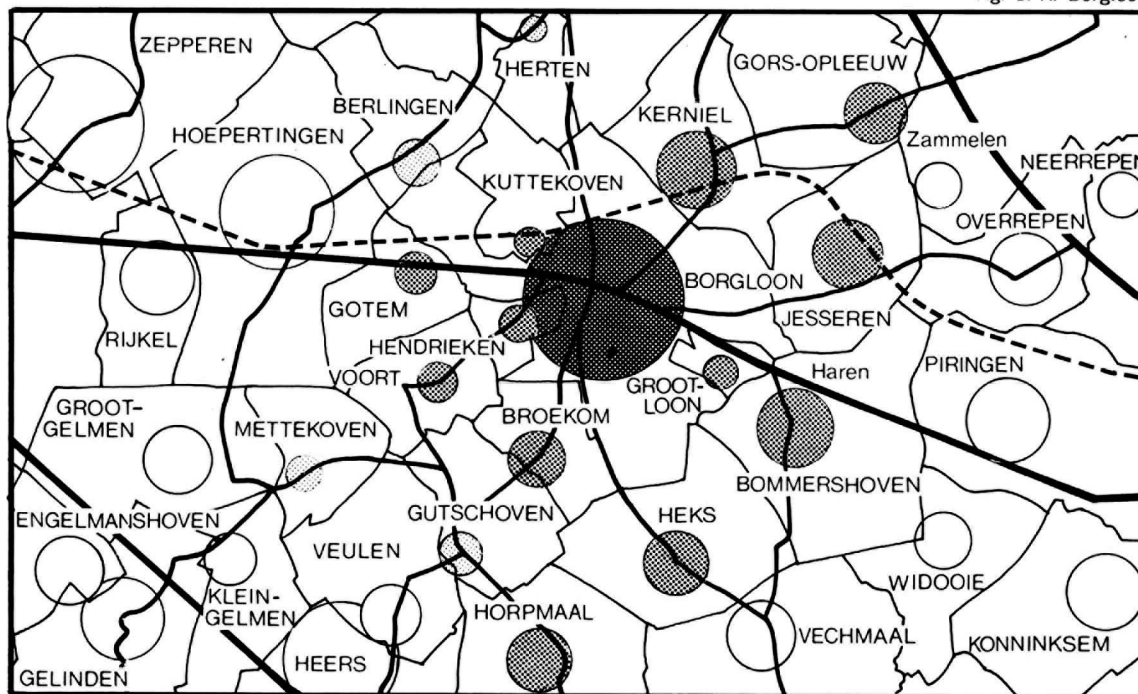
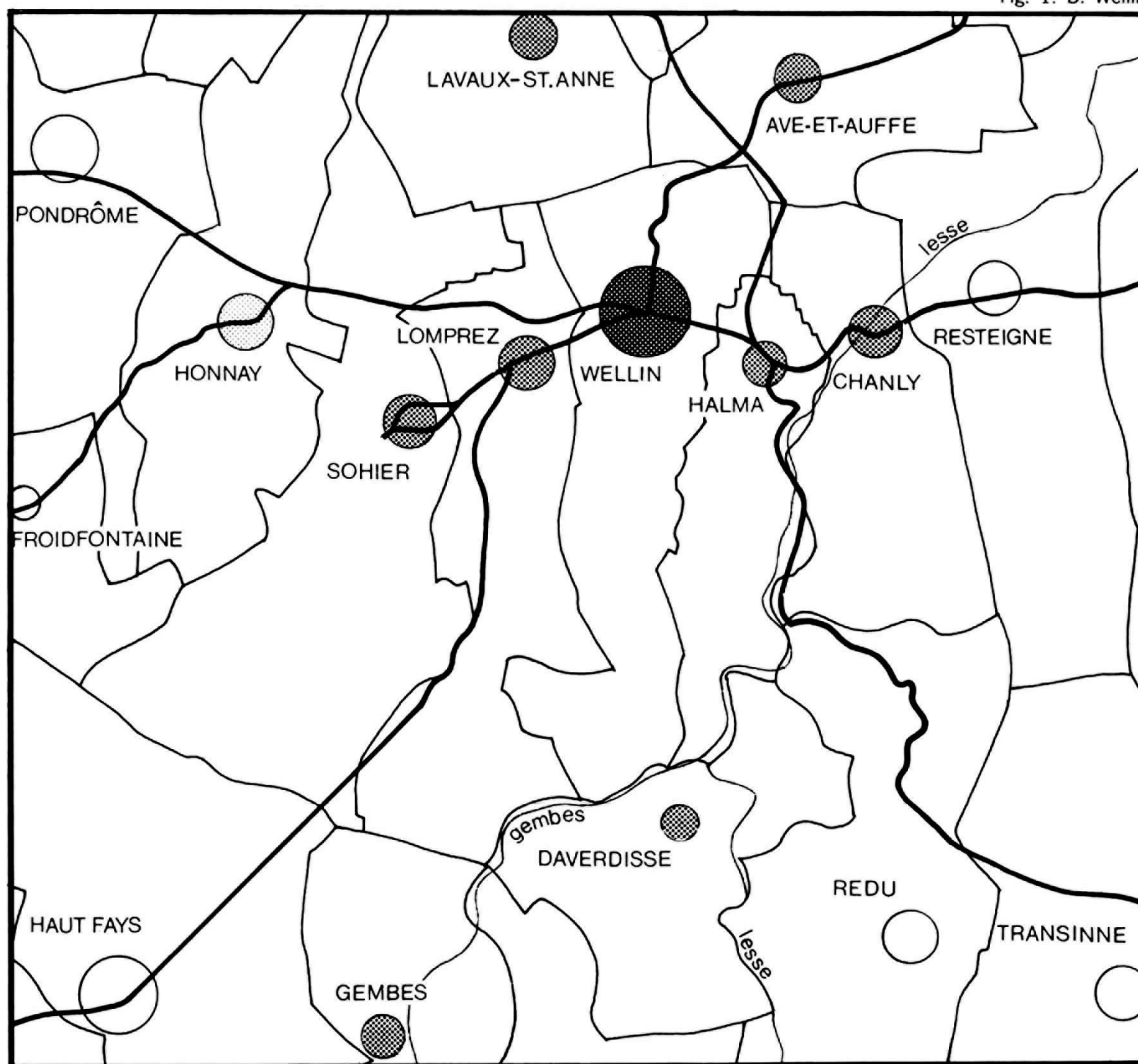

Fig. 1. B. Wellin

Legende : zie fig. 2

a) *Uitgesproken hoofddorpen* (fig. 1) Dit klassieke type vinden we vooral in agrarische, minder dichtbevolkte gebieden, waar bovendien een groot aantal kleinere deficitaire lokaliteiten voorkomen. Dikwijls zal de aanwezigheid van een dokter, apoteker, notaris of een beter uitgerust winkelapparaat voor de lagere klassen van goederen reeds voldoende zijn om verschillende van de kleinere, omliggende gemeenten in hun invloedssfeer te betrekken. Vaak zijn deze hoofddorpen bevoordeeld door een gunstigere verkeersgeografische ligging; hun inwonersaantal is wel sterk uiteenlopend; in het noorden van het land tellen ze meestal 2.000 à 5.000 inwoners terwijl in het zuiden van het land tal van hoofddorpen slechts een inwonersaantal hebben van rond de 1.000. Als typevoorbeelden mogen hier vermeld worden : Gistel, Gavere en Herzele uit beide Vlaanderen; Landen (midden in de ruit gevormd door Tienen, St-Truiden, Hannuit en Borgworm) en Borgloon in het noordoosten van het land. In het zuiden des lands zijn de klassieke hoofddorpen het meest typisch vertegenwoordigd door Havelange, Wellin, Assesse en Perwez.

Het geval Borgloon (midden in de ruit gevormd door Hasselt, Tongeren, Borgworm en St.-Truiden) verdient een bijzondere aandacht. Het hoofddorp Borgloon heeft, net als Landen, enkele kleinstedelijke functies, zonder dat het daardoor echter tot de centra van het tweede niveau kan gerekend worden. Borgloon ligt halfweg op de grote baan Tongeren-St.-Truiden, mede op het contact van de kleinstedelijke invloedssferen en telt twaalf kleine randgemeenten, die in sterke mate voor de dagelijkse behoeften op Borgloon zijn afgestemd; Berlingen, Herten, Groot-Gelmen en Gutschoven, die verkeersgeografisch beter verbonden zijn, respectievelijk met Wellen, Gelinden en Heers, zijn slechts in zwakke mate afhankelijk van Borgloon. Hieronder volgen de afhankelijke gemeenten met hun bevolking en hun afstand tot Borgloon.

	Bevolking op 31/12/1961	Afstand tot Borgloon in km
Jesseren	612	3,40
Gors-Opleeuw	477	4,00
Bommershoven (+ Haren)	831	3,75
Groot-Loon	151	1,75
Broekom	354	2,40
Heks	481	4,10
Horpmaal	656	6,00
Voort	179	2,10
Hendrieken	148	0,80
Gotem	265	3,00
Kuttehoven	127	1,00
Kerniel	781	2,40
Berlingen	269	3,20
Mettekoven	195	4,40
Gutschoven	326	4,00
Herten	47	3,30
	Totaal : 5899	Gemiddeld : 3,10

De afhankelijke ommelandsgemeenten liggen op een uiterst geringe afstand van het hoofddorp Borgloon. Deze ommelandsgemeenten tellen samen 5.899 inwoners. Borgloon telt er zelf 3.531, zodat de totale rayonbevolking 9.430 inwoners bedraagt. De tertiaire functies zijn aldus al flink ontwikkeld, vooral de lagere; slechts enkele (o.a. middelbaar onderwijs) kleinstedelijke functies zijn te Borgloon vertegenwoordigd. Inzake niet-commerciële functies komt Borgloon ver achter St.-Truiden en Tongeren.

b) *Zwak attractieve hoofddorpen* (fig. 2). Het zijn gemeenten met een gevarieerde functionele uitrusting, zoals de voorgaande hoofddorpen, maar waarvan de invloedssfeer zich beperkt tot één of twee buurgemeenten of tot enkele gehuchten buiten de gemeentegrenzen.

Met de genese als background gaat het hier op de eerste plaats om hoofddorpen die een aantal van hun vroegere afhankelijke lokaliteiten verloren hebben. Dit type vindt zijn grootste verbreiding in de reeds meer verstedelijkte gebieden o.a. in de Kempen. Daar de sterke ont-

VOORBEELDEN VAN ZWAK-ATTRACTIEVE HOOFDDORPEN MET HUN AFHANKELIJKE LOKALITEITEN

Fig. 2. A. Westerlo

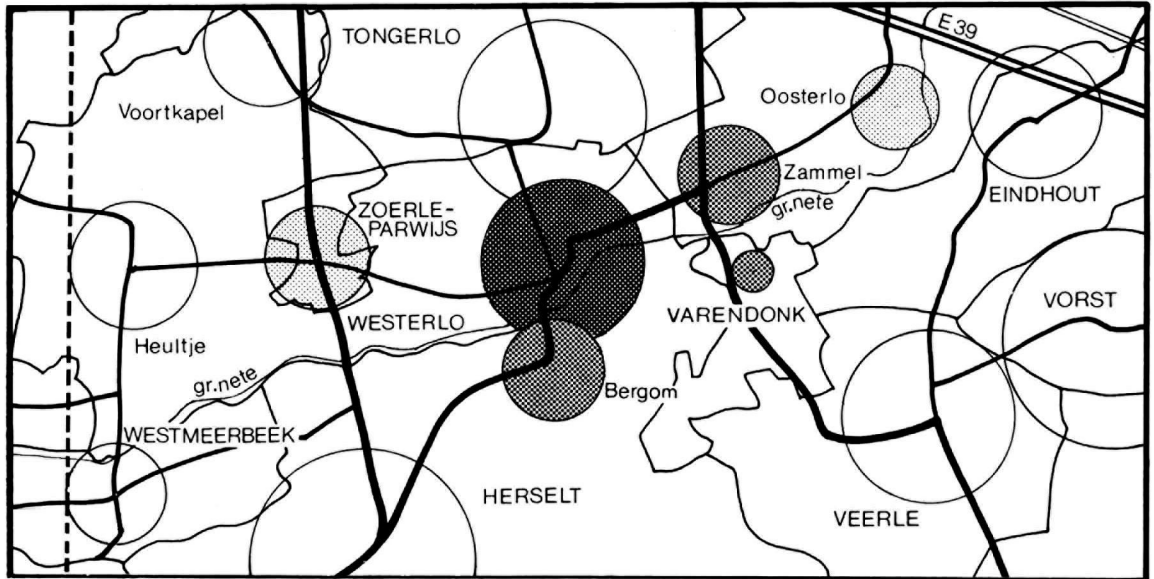
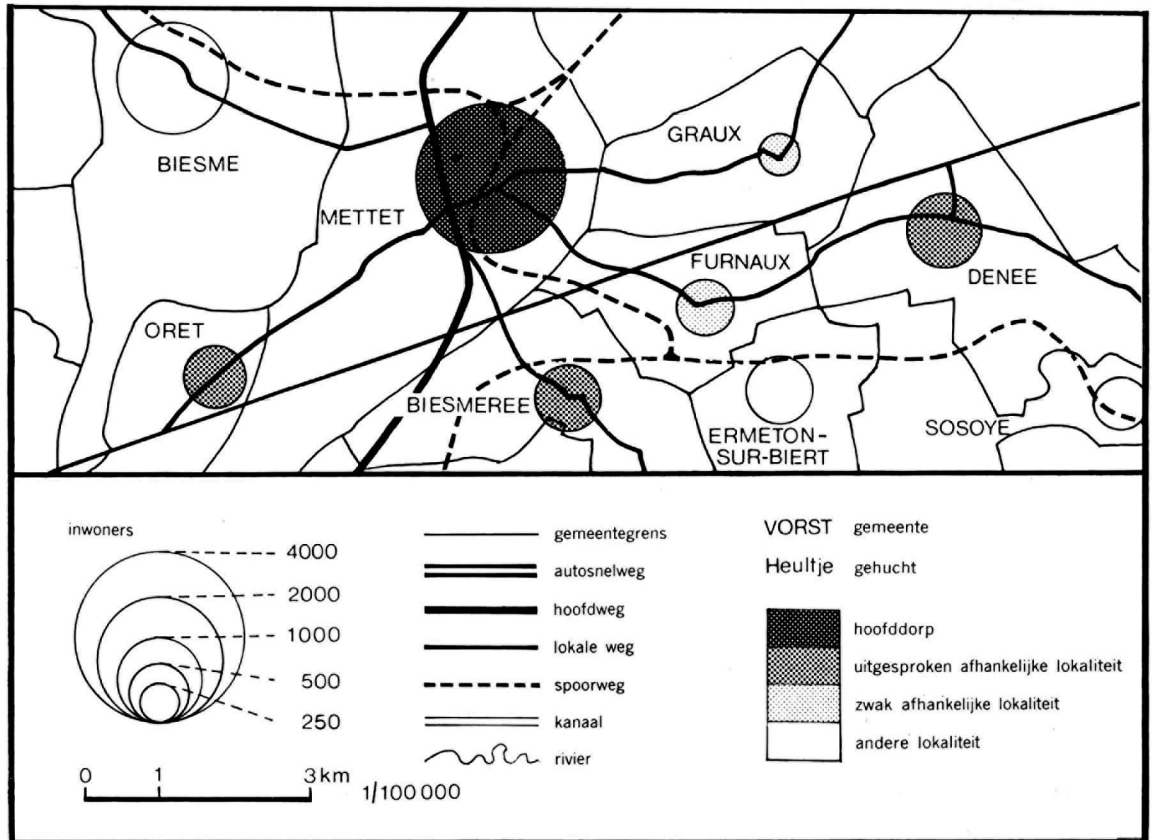

Fig. 2. B. Mettet

wikkeling van de tertiaire uitrusting in de dorpen vaak parallel verloopt met de verstedelijking en de bevolkingsexpansie, kan het bevolkingscijfer hoog oplopen en kan het zelfs hoger liggen dan in gebieden met een klassieke hoofddorpstructuur.

Op de tweede plaats kan het gaan om kleine dorpen die verspreid voorkomen in een zone van grote zelfverzorgende dorpen, waarop deze deficitaire lokaliteiten aangewezen zijn. Dit komt veelvuldig voor in Binnen-Vlaanderen, en aan de rand van de industriële as Charleroi-Luik.

Een derde vorm van overgangstype kan voortvloeien uit een fysische of administratieve hindernis waardoor het ommeland als het ware onthoofd wordt. Dit is bijvoorbeeld zeer duidelijk aan de kust, de landsgrenzen en zelfs aan de taalgrens. In al deze gevallen evenwel blijft het ommeland van de zwak attractieve hoofddorpen uiterst beperkt; deze hoofddorpsituatie zou echter dikwijls beter tot uiting komen, zo men tevens rekening houdt met de gehuchten. Het voorbeeld van Westerlo is in dit opzicht bijzonder sprekend.

Westerlo heeft een kernbevolking van nagenoeg 3.500 inwoners en telt bovendien binnen de gemeentegrenzen twee kerkdorpen, nl. Heultje en Voortkapel, elk met nagenoeg 2.000 inwoners. Beide kerkdorpen liggen echter op ruim zes kilometer van de gemeentekern verwijderd, zodat ze — mede door de reeds belangrijke bevolking — slechts in geringe mate op het centrum van de gemeente afgestemd zijn. De attractie van Westerlo is echter veel groter t.o.v. de gemeente Zoerle-Parwijs (1.453 inwoners) en Varendonk (294 inwoners), die tevens dicht bij Westerlo-centrum gelegen zijn dan de hogervermelde kerkdorpen Heultje en Voortkapel. Anderzijds zijn het kerkdorp Bergom met 1.200 inwoners (behorend tot de gemeente Herselt) en het kerkdorp Zammel met 1.030 inwoners (behorende tot de gemeente Geel) sterker op Westerlo afgestemd. Het kerkdorp Oosterlo met 860 inwoners (behorende tot Geel) verwijst naar Westerlo-centrum; zowel als naar Geel-centrum.

Zelfs rekening houdend met de afhankelijke kerkdorpen is dit tweede type van hoofddorp toch duidelijk verschillend van het eerste (model Borgloon), omdat de kerkdorpen nu reeds een veel belangrijker bevolking tellen en dus slechts in zwakkere mate afhankelijk zijn van de hoofddorpen.

c) *Autonome gemeenten.* Het zijn gemeenten die zichzelf kunnen voorzien in de eigen elementaire behoeften en bovendien op dit eerste niveau ook geen afhankelijke gemeenten tellen. In dichter bevolkte verstedelijkte en/of geïndustrialiseerde gebieden komt dit type algemeen voor. Wel kan het voorkomen dat er nog enkele gehuchten bestaan, maar de gemeentekernen hebben er stuk voor stuk een gevorderd voorzieningsapparaat. Dergelijke residentie- of industriegemeenten kunnen zoals de gemeenten van voorgaande categorie hoge bevolkingscijfers tellen, zonder dat ze daarom tot de centra van het tweede niveau mogen gerekend worden.

d) *Centra van hogere orde.* Het is duidelijk dat ook centra van een hoger niveau, vooral deze van het tweede niveau, tevens de functies van een hoofddorp kunnen vervullen, voor zover de omliggende gemeenten er zelf niet in voorzien. Vandaar dat het kaartblad in minder dichtbevolkte streken waar vele kleine gemeenten voorkomen, zeer sterk die afhankelijkheid op de voorgrond brengt. In sommige gevallen gaat het trouwens om tot kleine steden gegroeide hoofddorpen, zoals Avelgem, Zottegem, La Roche, Gedinne, waarvan de werkingsfeer op kleinstedelijk niveau niet verder reikt dan de invloedssfeer op het hoofddorpniveau.

B. REGIONALE ANALYSE VAN DE HOOFDDORPEN MET HUN INVLOEDSSFEREN (Kaart buiten tekst op 1:500.000)

Bij de beschrijving van de hoofddorpen is het nodig regionaal te werk te gaan. Vandaar dat de bespreking gebeurt aan de hand van de volgende indelingen : Noordoost-België (de provincies Antwerpen en Limburg, alsmede het arrondissement Leuven), Noordwest-België (de provincies West- en Oost-Vlaanderen, alsmede het arrondissement Halle-Vilvoorde), Waals Brabant met Henegouwen en tenslotte Zuidoost-België (de provincies Luik, Namen

en Luxemburg). Het arrondissement Brussel-Hoofdstad komt omwille van de zeer hoge bevolkingsdichtheid en de uiterst sterke verstedelijking op het eerste niveau niet ter sprake.

1. Noordoost-België

a) In de leemstreken en in de overgangsgebieden (Hageland, Vochtig Haspengouw) komen de hoofddorpen het meest duidelijk naar voor. De gemeenten hebben er meestal een geringe uitgestrektheid en tevens een geringe bevolking, die nog in belangrijke mate een agrarisch bestaan leidt. Wegens de ontoereikendheid van hun eigen voorzieningsapparaat richten deze kleine lokaliteiten zich tot een dichtbij gelegen, beter uitgerust en verkeersgeografisch beter gesitueerd dorp zoals Heers, Gelinden, Hoeselt, Wellen, Kortessem, Glabbeek-Zuurbemde, Kortenberg, Boutersem, Herk-de-stad, Borgloon.

Dergelijke hiërarchie van dorpen is dikwijls een doorleven van een historische situatie, die door de geringe industrialisatie en geringe verstedelijking maar weinig verstoord werd. In enkele gevallen, nl. halfwegsituaties tussen centra van hogere orde, is de hoofddorpsituatie bijzonder sprekend.

b) In Klein-Brabant, de Groentestreek, de Zuider-Kempen, alsmede in Midden-Limburg, telt men al een zeer belangrijke niet-agrarische bevolking, die pendelt naar de grotere steden, industriegebieden of industriegemeenten. De bevolkingsdichtheid is er ook groter, zodat de meeste gemeenten op het eerste niveau al een ruime onafhankelijkheid bezitten. Slechts enkele verkeersgeografisch minder gunstig gesitueerde gemeenten blijven aanleunen bij een grotere buurgemeente. Deze laatste zijn o.a. Bornem, Puurs, Haacht, Westerlo, Tessenderlo, Peer, Eisdien, Oostmalle, Zandhoven. Het hoofddorp komt echter beter tot uiting, zo men tevens rekening houdt met de gehuchten.

c) Tenslotte vormen de noordelijke grensgebieden van de provincie Antwerpen, en in mindere mate ook die van de provincie Limburg een derde nuancering. Hier komen nagenoeg alleen zuiver autonome gemeenten voor. De gemeentelijke oppervlakte is er vrij groot en de kern ervan is meestal zeer goed ontwikkeld, zodat ze telkens over een goed winkelapparaat enz., beschikken. Hoogstens komt er nog een afhankelijkheid voor van de gehuchten en slechts uiterst zelden een afhankelijkheid van een volledige gemeente. Als voorbeelden kunnen hier vermeld worden : Essen, Kalmthout, Wuustwezel, enz. Naar Essen-centrum verwijzen twee kerkdorpen, gesitueerd in de eigen gemeenten, nl. Wildert (1.770 inwoners) en Horendonk (1.400 inwoners); bovendien behoren nog twee andere kerkdorpen van de gemeente Kalmthout tot de attractiesfeer van Essen, nl. Kalmthoutshoek (1.020 inwoners) en Nieuwmoer (1.600 inwoners).

d) Van de centra van hogere orde hebben slechts die een hinterland als hoofddorp, die gesitueerd zijn in of nabij de leemstreken. Aldus vertonen tal van gemeenten, een afhankelijkheid op het eerste niveau t.o.v. Leuven, Tienen, Aarschot, Diest, St.-Truiden, Tongeren, Bilzen. Elders oefenen de centra van hogere orde nagenoeg geen functies uit op het eerste niveau. Bree maakt hierop een uitzondering. Wel moeten Geel en Mol vermeld worden omwille van hun speciale situatie : de gemeentelijke oppervlakte is hier zo groot dat naast de hoofdkern nog verschillende kerkdorpen voorkomen, die op het eerste niveau zich in belangrijke mate afhankelijk weten van de hoofdkern.

2. Noordwest-België

a) Slechts in die delen van Vlaanderen en West-Brabant, waar talrijke gemeenten met een geringe bevolking voorkomen, hetzij dat het om zeer kleine gemeenten gaat, hetzij om dun bevolkte landelijke gemeenten, hetzij om beide samen, blijkt het niveau van hoofddorp op duidelijke wijze aanwezig te zijn. In dergelijke gebieden treedt het hoofddorp op als centrum op het laagste niveau. In de zeepolders, lemig Zuid-Vlaanderen en West-Brabant zijn Gistel, Gavere, Herzele en Sint-Kwintens-Lennik de meest typische voorbeelden van hoofddorp. Sommige hiervan zouden, mits stimulering van uitrustings-elementen en de groei van de bevolking kunnen uitgroeien tot kleine steden, zoals dit bij Avelgem en Nederbrakel reeds geschied is. Dit duidelijke hoofddorptype komt in Noordwest-België slechts een tiental maal voor.

b) Minder duidelijke hoofddorpen komen talrijker voor. Inderdaad de dorpskern van een behoorlijk uitgeruste gemeente treedt soms ook verzorgend op voor één, eventueel twee kleine naburige gemeenten of voor een excentrisch gelegen gehucht van een andere gemeente. Voorbeelden hiervan komen zowat overal voor, typisch nochtans is de oostkust, waar een aantal poldergemeenten zich richten op de nabije badplaats (b.v. Nieuwmunster richt zich naar Wenduine). Aan de grens van de Vlaamse Zandstreek met enerzijds de polders en anderzijds de Zandleemstreek noteert men dat een reeks kernen van de grotere gemeenten uit de Zandstreek als hoofddorp fungeren van één of twee kleinere polder- of zandleemgemeenten, bv. Melle voor Gontrode en Gijzenzele, St.-Laureins voor St.-Margriete en St.-Jan in Eremo. In de meeste gevallen is deze relatie een aanduiding voor een wenselijke wijziging van bestaande gemeentegrenzen. Van dit type zijn er in Noordwest-België ca. 75 hoofddorpen aanwezig. Speciale vermelding verdient Herne (Nederlandstalig; provincie Brabant), dat

als een taalkundige en administratieve ontubbeling van het nu Franstalig Edingen (Franstalig met faciliteiten voor de Nederlandstaligen; provincie Henegouwen) kan aanzien worden. Dank zij de inplanting van een aantal diensten (o.a. Middelbaar Onderwijs) versterkt het zijn centrumfunctie.

c) De autonome gemeenten vormen de meerderheid in Noordwest-België. Naast enkele belangrijke kustgemeenten en stadsrandgemeenten, die uiteraard een belangrijke uitrusting hebben zonder nochtans attractief te zijn voor andere gemeenten op dit niveau, is dit type ook representatief voor het grootste deel van Binnen-Vlaanderen. De betrekkelijk grote, hoofdzakelijk in de Middeleeuwen ontgonnen, gemeenten hebben er meestal een voldoende grote bevolking (naast de kern verspreid of in kleine of soms in grote gehuchten gelokaliseerd), zodat deze aan de belangrijke dorpskernen een voldoende draagvlak biedt voor een verzorgingsapparaat dat voldoet aan al de dagelijkse behoeften.

d) Een laatste groep wordt gevormd door meestal kleinere steden die voor hun zwak uitgerust ommeland ook op het eerste niveau verzorgend optreden. Het betreft in de polders de centra Diksmuide, Veurne, Nieuwpoort, Blankenberge en Brugge, in lemig Zuid-Vlaanderen en West-Brabant : Ieper, Avelgem, Oudenaarde, Ronse, Zottegem, Nederbrakel, Asse en Halle, alsook Deinze en Maldegem. Voor sommige van deze centra, o.a. de polder- en kuststeden Diksmuide, Nieuwpoort, Blankenberge, evenals voor Avelgem, Nederbrakel, Maldegem en Asse is hun stedelijk ommeland nauwelijks groter dan het ommeland dat ze als hoofddorp verzorgen op het eerste niveau. Ook voor Ronse en Deinze is het verschil niet bijster groot. Voor sommige van deze steden zou kunnen onderzocht worden in hoeverre hun ommeland op het eerste niveau niet eenvoudigweg geïncorporeerd kan worden in het gemeentelijk territorium (1).

3. Henegouwen en Waals Brabant

a) *Henegouwen*

Bij het onderzoek van Henegouwen inzake centra van het eerste niveau, dringt zich een indeling op in drie goed afgetekende streken. Het noorden waarin het merendeel van de oppervlakte beheerst wordt door grote dorpen of kleine centra omgeven door hun gepolariseerde zone; van oost naar west de centraal gelegen industrie-as, die voornamelijk bestaat uit autonome gemeenten; het zuiden : « Haut-Pays », het land van Thuin en de Henegouwse laars, waarin de schikking in hoofddorpen weer voor bijna het ganze gebied opgaat.

Op de eerste plaats vinden we in noord-Henegouwen een twintigtal gemeenten die hun functie van hoofddorp slechts uitoefenen ten opzichte van één of twee andere bewoningseenheden. Deze schikking treffen we vooral aan in westelijk Henegouwen, het Doornikse, waar er een gebrek is aan centra van het tweede niveau. Een typisch voorbeeld van dit eerste model is Blandain, een gemeente van 2.500 inwoners, die Hertain (200 inwoners) en Lamain (450 inwoners) verzorgt; dit is eveneens het geval voor Velaines, dit ten overstaan van Melles en Popuelles. Alles geeft de indruk dat de invloed van Doornik, de enige stad van het derde niveau, in noordelijk Henegouwen in een ongewoon grote straal, de ontsluiting van de centra van het tweede niveau verhindert heeft. In plaats daarvan komen een hele reeks hoofddorpen van het eerste niveau voor.

Op de tweede plaats ontmoeten we enkele centra : Antoing, Frasnes-Lez-Buissenal, Brugelette, Lens en zelfs Ligne, die hun rol van centrum vervullen ten aanzien van vier, vijf of zes andere gemeenten. Het zijn hoofddorpen die vrij goed de hiaten aanvullen in het mazennet van de kleine centra van het tweede niveau. Aldus treffen we Antoing en Frasnes-Lez-Buissenal aan, die ongetwijfeld gemakkelijk het tweede niveau zouden kunnen bereiken en aldus Doornik gedeeltelijk ontlasten. Evenals Brugelette en Lens, elk van te matig belang om zich op een hoger niveau te verantwoorden, maar die zich tussen de belangrijke polen Ath en Bergen inlassen.

Op de derde plaats tenslotte treffen we op dit eerste niveau centra die hogere functies vervullen en die we dan op het tweede niveau zullen verwinden : Lessen, Leuze, Peruwelz, Aat, Edingen, Zinnik en 's Gravenbrakel, en op het derde niveau : Doornik.

Sommige van deze centra, die in hun functie op het eerste niveau beschouwd worden, zijn omgeven door een belangrijke polarisatiezone, die vaak het ommeland laat doorschemeren, dat ze op het hogere niveau zullen bestrijken. In de meeste gevallen nochtans werd de hiërarchie gerespecteerd en de gepolariseerde zone op het eerste niveau is daarom ook minder uitgestrekt dan die op het tweede niveau. Een uitzondering op deze algemene regel maakt Leuze, waarvan de zone op het eerste niveau twaalf gemeenten bevat, in een bijna concentrische cirkel met Leuze als middelpunt, terwijl op het tweede niveau Leuze haar invloed op sommige van deze gemeenten aangevochten weet door Aat en zelfs enigermate door Doornik.

De hoge bevolkingsdichtheid van de industrie-as heeft duidelijk invloed op het eerste niveau. Echte hoofddorpen zijn er niet. Bijna alle gemeenten staan op dit niveau autonoom, en de autonomie komt zelfs dikwijls voor bij de gemeentelijke onderdelen.

(1) Dit is ondertussen reeds geschied voor Nederbrakel en Oudenaarde.

Tussen de Borinage-as en de Franse grens vertoont Haut-Pays een structurering in centra en gepolariseerde zones. Twee van deze centra zijn gemeenten uit de Borinage : Dour en Frameries, die een duidelijke aantrekkingskracht uitoefenen op de zuidelijke rurale gemeenten. Dour zullen we nog op het hoger niveau aantreffen, waarbij het zijn invloed in noordelijke richting weet uit te breiden. De andere hoofddorpen zijn minder belangrijk en bedienen over het algemeen slechts één enkele andere gemeente, zoals Angre, Roisin, Aulnois. Aan de grenzen tussen Haut-Pays en het land van Thuin, polariseert Erquelinnes, dat over een belangrijke commerciële uitrusting beschikt, zeer duidelijk vijf gemeenten en zal dan ook op het tweede niveau weerkeren. Dit is eveneens het geval voor Thuin, dat over een eigen invloedzone beschikt op het eerste niveau en dat deze niet veel verder zal uitstrekken op het hoger niveau. Overigens treffen we er nog enkele andere hoofddorpen aan die elk één of twee gemeenten voor zich opeisen : Solre-sur-Sambre, Gozée, Ham-sur-Heure en Thuillies.

Tenslotte treden er in de Henegouwse laars twee belangrijke kleine centra op, nl. Beaumont en Chimay, die elk een uitgestrekte zone polariseren, die vooral voor het geval Beaumont te vergelijken is met deze van het tweede niveau. Elk van deze steden staat in voor bijna tien gemeenten. In de periferie van hun polarisatiezone treft men nochtans dorpen aan die wat meer bevolkt zijn en ietwat beter uitgerust, zodat ze aan de noodzakelijkste behoeften van één of twee gemeenten kunnen voldoen; aldus mogen vermeld worden : Rance, Sivry, Macon, Momignies en Seloignes.

b) *Waaals Brabant*

Twee streken tekenen zich op de kaart van het eerste niveau af, zoals ze dat trouwens doen in elke studie over Waaals Brabant handelend. De grens tussen beide verloopt noord-zuid langs Waver en scheidt het Brabantse in het westen van het eerder Haspengouwse in het oosten.

In het westelijk gedeelte, verklaart de grotere bevolkingsdichtheid het bestaan van een vrij groot aantal autonome gemeenten. Bijgevolg hebben de centra van het eerste niveau slechts een beperkte invloedzone, alhoewel ze over het algemeen zeer goed uitgerust zijn; vaak bestrijkt deze invloedzone slechts één of twee gemeenten. Enkel Court-St.-Etienne en vooral Genappe, dank zij de landelijke omgeving, zijn betrekkelijk belangrijke centra van het eerste niveau.

In het oosten van het arrondissement Nijvel integendeel is de situatie gans anders en buiten enkele autonome gemeenten, wordt het ganse gebied gepolariseerd door enkele centra, waarvan de twee meest karakteristieke op dat niveau zijn : Geldenaken en Perwez. De andere centra verzorgen over het algemeen drie of vier gemeenten : Waver, Grez-Doiceau, Hamme-Mille, Jauche en Orp-le-Grand.

4. Het Zuiden en Zuidoosten van België

a) *Provincie Namen*

In het zuiden van de provincie komen hoofddorpen het meest voor. Het aantal gemeenten, waarvan het bevolkingscijfer lager is dan 500 inwoners is er vrij hoog en een onvoldoende verzorgingsuitrusting verplicht de inwoners bijgevolg zich tot een nabijgelegen belangrijk dorp te wenden voor hun behoeften van eerste noodwendigheid. Enkele voorbeelden : Dion (288 inwoners), Feschaux (368), Nafraiture (264). Noteren wij als typische hoofddorpen Assesse met de ervan afhangende dorpen : Sorinne-la-Longue (244), Florée (429), Crupet (325), Durnal (628). Andere vrij duidelijke hoofddorpen zijn : Havelange, Fosse-la-Ville, Walcourt, Hastière-Lavaux, Houyet, Renne, Bièvre, enz.

Het is duidelijk dat de centra van het tweede niveau reeds een belangrijke rol spelen op het eerste niveau. Noteren we eveneens de invloed van enkele centra die buiten de provincie gelegen zijn, zoals Marche, Wellin, Bertrix, Fleurus, Perwez, Gerpennes... Wij merken integendeel, op dit studieniveau, geen merkwaardige invloed van Franse centra.

In het arrondissement Namen toont de kaart dat vele gemeenten autonoom zijn. Deze gemeenten zijn wat bevolkingsaantal betreft belangrijker, wat dus een voldoende verzorgingsuitrusting toelaat op dit eerste niveau. In feite zijn alle gemeenten, die minimum 1.000 inwoners tellen, autonoom : b.v. Forville (1.013). In sommige gevallen zijn de autonome gemeenten kleiner, maar tellen dan toch minstens 500 inwoners : b.v. Saint-Denis (732), Flavion (668).

In de arrondissementen Dinant en Philippeville is het aantal autonome gemeenten zeer gering. Deze tegenstelling tussen de noordelijke en zuidelijke gedeelten van de provincie wordt verklaard door het verschil in bevolkingsdichtheid. Voor het arrondissement Namen bereikt deze 210 inwoners per km². Aldus woont 62 % van de provinciale bevolking op 30 % van de provinciale oppervlakte. Wat de arrondissementen Philippeville en Dinant aangaat, hier bedraagt de bevolkingsdichtheid respectievelijk 61 en 54 inwoners per km².

b) *Provincies Luik en Luxemburg*

De sterke verschillen qua bevolkingsaantal (1) en bevolkingsverdeling tussen beide provincies vallen onmiddellijk op in de algemene trekken van de kaart. Meer precies nog, en net zoals op een bevolkingsdichtheidskaart, contrasteren de Ardennen en de randgebieden (Beneden-Luxemburg, Famenne, Condroz), in de organisatie van de relaties op het eerste niveau, met de leemstreek en met Tussen-Vesder-en-Maas. De uitrusting van de hoofddorpen, vooral wat betreft de vrijetijdsbesteding en de gezondheidszorg, zijn eigenlijk zeer vaak in overeenstemming met het bevolkingsaantal van de streek.

In het deel van de provincie Luik, dat zich uitstrekt ten noorden van Maas en Vesder komen vrij weinig gemeenten voor die op het eerste niveau niet in eigen behoeften kunnen voorzien. Niettegenstaande dit treedt er een contrast op tussen de Luikse agglomeratie, waar de meeste gemeenten uitgesproken autonoom zijn (2), en de agrarische streken van de arrondissementen Borgworm en Verviers. De gemeenten, die op het eerste niveau beroep doen op Hannuit en Borgworm wijzen eigenlijk reeds op een invloedssfeer van deze centra op het tweede niveau, terwijl andere meer beperkte zones zich aftekenen rondom goed uitgeruste hoofddorpen zoals Braives en Remicourt. Er treden eveneens convergentietendensen op, alhoewel minder zuiver, in het oosten van het arrondissement Luik en het noorden van het arrondissement Verviers : de stedelijke invloedssferen van het tweede niveau zoals Visé, Welkenraedt, Kalmis treden reeds op de voorgrond, terwijl de goed uitgeruste dorpscentra een duidelijke aantrekkingskracht hebben op hun omgeving : Dalhem, Blegny (gemeente Trembleur), Micheroux, Fléron, Dalhain (gemeente Limbourg).

Ten zuiden van Maas en Vesder treden afhankelijke gemeenten talrijker op, in de mate dat men zich verder van de Ardennen begeeft, met de telkens regionale nuances in de organisatie van hun stedelijke relaties.

De Condroz van Hoei, uitgezonderd de zelfverzorgende buurgemeenten van Hoei, zit geweven rond hoofddorpen zoals Nandrin, Terwagne, Ouffet, Clavier, maar met een dubbele oriëntatie die zich vaak laat verklaren door de positie van de gehuchten of door de wegensituatie.

De half-Famenne-, half-Condroz-zone die zich uitstrekt van Marche tot Aywaille is voornamelijk gekarakteriseerd door de veelvuldige keuze van afhankelijke gemeenten ten overstaan van de talrijke hoofddorpen, die goed uitgerust en vrij dicht bij elkander gelegen zijn, zoals Hotton, Hamoir, Ferrières.

In de noordoostelijke Ardennen of de Luikse Ardennen zijn de grote gemeenten, die zich her en der uitstrekken van de kam van de Hoge Venen, veelal zelfverzorgend : hun betrekkelijk isolement vooral tijdens de winter, dwingt praktisch tot onontbeerlijke uitrustingen, zelfs voor weinig belangrijke bevolkingsaantallen. Meer in het zuiden, nog steeds in de provincie Luik heeft de kleine agglomeratie Trois-Ponts (3), administratief verdeeld over de gemeenten Fosse en Wanne, een duidelijke rol van goed uitgerust hoofddorp met een exclusieve aantrekkingskracht op al haar buurgemeenten.

Men zal opmerken dat in gans deze zuiderzone van de provincie Luik, van Ocquier tot Reuland, de provinciegrens, vrij kronkelend trouwens, geen enkele rol schijnt te spelen in de oriëntatie van de afhankelijke gemeenten, uitgezonderd tussen de zones van Sankt-Vith en van Vielsalm-Gauvy waar reliëf en taal samen een scheiding brengen die praktisch samenvalt met de administratieve grens.

Wat van bij de aanvang opvalt in de centrale en zuidelijke Ardennen, is het belang van de kleine steden, waarrond de verzorgingsgebieden op het eerste en tweede niveau omzeggens dezelfde zijn. Vandaar dan ook het gemis aan echte hoofddorpen, die meestal slechts optreden als inlassing tussen twee kleine steden en met zeer beperkte invloedssferen. Volgende tabel, verdeeld in de drie Ardeense zones, toont ons duidelijk dit fenomeen :

Kleine steden (tweede niveau)	Hoofddorpen (eerste niveau)
1. La Roche, Bastenaken, Vielsalm	Erezée, Manhay (gemeente Vaux-Chavanne), Lierneux, Gouvy (gemeente Limerlé), Houffalize (4), Bourcy (gemeente Longvilly), Martelange (4), Sibret, Vaux-lez-Rosières, Baconfoy (gemeente Tenneville).
2. Saint-Hubert, Libramont	Freux, Libin (Villance).
3. Neufchâteau, Bertrix, Bouillon.	Léglise, Herbeumont, Corbion, Paliseul (4).

(1) Bevolkingsaantallen in 1961 : provincie Luik 1.003.526 inwoners; provincie Luxemburg 216.848 inwoners.

(2) Het gaat hier om grote geïndustrialiseerde gemeenten, waarvan verschillende een verzorgingsuitrusting bezitten van het tweede niveau : Seraing, Chênée, Herstal, Ans, Jemeppe, enz.

(3) Het feit dat Trois-Ponts sinds de enquête een zelfstandige gemeente geworden is, bewijst de vroegere rol als centrum.

(4) Op basis van hun bevolking en hun verzorgingsuitrusting zouden deze praktisch op het tweede niveau kunnen geplaatst worden, wat het aantal echte hoofddorpen nog zou verminderen.

In de Ardeense gebieden worden de tweevoudige of meervoudige oriëntaties van vrij talrijke afhankelijke gemeenten verklaard, zoals al eerder vermeld, door de aanwezigheid van gehuchten, vrij ver verwijderd van het gemeentecentrum, en met wier oriëntatie men moet rekening houden. Ook kunnen ze in vele gevallen verklaard worden doordat ze evenver verwijderd liggen van twee centra met gelijke aantrekkingskracht.

In het noordwesten en het westen van de provincie Luxemburg schijnt de Famenne-zone of Ardennen-Famenne-grenszone, die zich uitstrekt van Marche tot Wellin, en die voor een groot deel zich in de invloedssfeer bevindt van Rochefort-Jemelle op het tweede niveau, beter uitgerust dan de Ardennen met een reeks hoofddorpen, die vrij dicht bij elkander liggen : On, Nassogne, Ferrières, Tellin en Wellin.

Ondanks enkele — eerder toevallige — bindingen met de Ardennen (1) bezit Zuid-Luxemburg een onafhankelijk en vrij goed gestructureerd netwerk van hoofddorpen, verspreid — naar het voorbeeld van Saint-Léger — over twee parallel lopende banden, gescheiden door het woud dat zich uitstrekt van Orval tot in de buurt van Aarlen. In de noorderband van Florenville en Aarlen verklaart de dichte opeenvolging van Izel, Jamoigne, Tintigny, Rulles (Marbohan), Etalle en Habay-la-Neuve, de meervoudige keuzemogelijkheid van de afhankelijke gemeenten.

Rondom Aarlen integendeel komen er, zoals in de Ardennen, geen autonome gemeenten voor, wat aan deze stad van derde niveau een uitgestrekt verzorgingsgebied geeft vanaf het eerste niveau, een feit dat men noch voor Verviers, noch voor Hoei aantreft.

De zuidelijke band vertoont eveneens een rij dicht op elkaar volgende hoofddorpen, maar de meervoudige keuze van afhankelijke gemeenten is er niet zo opvallend.

Tenslotte moet er aangestipt worden dat, voor het geheel van de twee provincies, er slechts één oriëntatie op het eerste niveau naar het buitenland voorkomt, namelijk deze, van Sugny naar Gerspunsart (Frankrijk), en het gaat slechts om een partiële afhankelijkheid op dit niveau.

III. DE CENTRA VAN HET TWEDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN (Kaart 28 A)

Het gaat hier om het werkelijke stedelijke basisnetwerk. De centra van tweede niveau zijn beter uitgerust dan de hoofddorpen; we noemen ze bij voorkeur kleinstedelijke centra of kleine steden. Zij traden uit de enquête naar voor als antwoord op de vraag : « Welke is het belangrijker en verder verwijderd centrum waartoe de inwoners van uw gemeente of deel van gemeente zich gewoonlijk richten om voldoening of betere voldoening te vinden voor wat betreft : niet alledaagse aankopen (kleding, schoeisel, uurwerken...), meer gevarieerde vrijetijdsbesteding, gezondheidszorg (ziekenhuis, specialist, tandarts), middelbaar onderwijs ».

Ook hier werd een nadere uitleg gegeven omtrent de vermelding « belangrijker centrum » : kleine stad die zich bevindt binnen een straal van maximum 20 km. Dezelfde bemerkingen kunnen gemaakt worden voor wat betreft de antwoorden per rubriek en de twee mogelijkheden « meestal » en « soms » (zie de bemerkingen in verband met het eerste niveau).

Naargelang de eigen waarde van de plaatselijke uitrusting zal de afhankelijkheid ten opzichte van een klein centrum minder of meer intens zijn. Deze frequentstedelijke relaties worden verzorgd door typische kleine centra, maar tevens door de centra van hogere orde. In zwak gepolariseerde gebieden zullen deze functies zelfs uitgeoefend worden door subcentra, zonder dat deze typische stadskenmerken vertonen.

A. KENGETALLEN VAN DE KLEINSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

1. Benaderingswijze

Alvorens de omstandige regionale bespreking van de kleine centra met hun invloedssferen aan te vatten, is het nodig enkele cijferkenmerken aan te geven. Voor elk centrum vindt men de volgende berekende gegevens per kolom :

(1) Martelange, Mellier en Suxy bevinden zich ten noorden van de boszoom die overeenkomt met de zuidelijke afhelling van de Ardennen.

1. *de bevolking van het centrum* : het gaat om de totale gemeentelijke bevolking of de agglomeratiebevolking voor het geval meer dan één gemeente de agglomeratie (1) uitmaakt.

2. *de bevolking van het éénduidig ommeland* : het betreft hier de bevolking van de gemeenten, die zich duidelijk overwegend naar één enkel klein centrum richten. Telkens werd de volledige gemeentelijke bevolking genomen, ook in het geval dat een beperkt onderdeel van de gemeente een andere kleinstedelijke afhankelijkheid mocht vertonen.

3. *de bevolking van het overlappingsgebied* : om deze te berekenen werden alle bevolkingscijfers samengeteld van de gemeenten, die duidelijk op meer dan één centrum van het tweede niveau afgestemd zijn. Het weze aangestipt dat telkens de volledige gemeentelijke bevolking genomen werd, al is deze slechts voor een deel (in de ruimte of in intensiteit) op het beschouwde centrum aangewezen.

4. *de bevolking van de totale invloedssfeer* : deze wordt bekomen door eenvoudige optelling van de kolommen 1, 2 en 3 (centrumbevolking, de éénduidige ommelandbevolking en de bevolking van het overlappingsgebied). Het weze nogmaals onderstreept dat het geenszins opgaat deze totale bevolking te aanzien als de werkelijk te verzorgen bevolking door het bepaalde centrum. Immers de kleinstedelijke afhankelijkheid is niet overal even intens en bovendien is de bevolking van het overlappingsgebied zowel bij het ene als het andere centrum waarop ze gericht zijn, geteld. Het gaat dus veel meer om de potentiële bevolking van de invloedssfeer, nl. de bevolking die woont binnen die ruimte waarover op voelbare wijze kleinstedelijke functies worden uitgeoefend.

5. *de oppervlakte in km² van de kleinstedelijke invloedssfeer* : met inbegrip van de overlappingsgebieden.

6. *de bevolkingsdichtheid (inw./km²) van de kleinstedelijke invloedssfeer* : bekomen door deling van kolom 4 door 5.

7. *de gemiddelde afstand in km tot de naburige centra* : deze is het rekenkundig gemiddelde van alle afstanden van het beschouwde centrum tot de naburige centra, die eveneens kleinstedelijke functies uitoefenen en waarvan de invloedssfeer bij de voorgaande aansluit of deze overlapt.

In een eerste lijst zijn per provincie alleen de « specifieke kleine centra » opgenomen, met uitsluiting van alle centra van hogere orde (3^e en 4^e niveau), alhoewel deze eveneens kleinstedelijke functies uitoefenen. Sommige kencijfers (o.a. de centrumbevolking en de bevolkingsdichtheid) worden immers in sterke mate bepaald door de hoogste functies. Ten einde een representatief gemiddelde van de kleinstedelijke kencijfers per provincie en voor het ganse land te kunnen berekenen moeten aldus de gegevens van de centra van hogere orde buiten beschouwing gelaten worden.

In een tweede lijst zijn de analoge kencijfers aangeduid, die betrekking hebben op de centra van hogere orde (regionale centra, grootsteden en Brussel), en hun kleinstedelijke ommelanden. Hier dient men nochtans de nodige reserve te maken voor de grotere agglomeraties, waar dikwijls verschillende kleinstedelijke functies uitgeoefend worden, niet alleen in de eigenlijke stadskern, maar ook in belangrijke voorsteden of randgemeenten; deze laatste zijn niet afzonderlijk op kaart 82 A vermeld, omdat ze tot de grotere agglomeratie behoren.

(1) Zie bijlage 4.

2. Tabel 1 — Kengetallen van de « specifieke kleine centra » en hun invloedssferen

Provincie Brabant

	<i>Bevolkingscijfers 1961</i>				<i>Oppervlakte in km² van de totale invloedssfeer</i>	<i>Bevolkingsdichtheid (inv/km²) van de totale invloedssfeer</i>	<i>Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra</i>
	<i>Centrum</i>	<i>Eenduidig ommeland</i>	<i>Overlappingsgebied</i>	<i>Totale invloedssfeer</i>			
Aarschot	12.123	35.973	39.338	87.434	301,5	289	18,94
Asse	12.158	8.083	28.757	48.998	116,1	422	13,65
Braine-l'Alleud (Eigenbrakel)	14.024	6.684	18.362	39.070	134,1	291	13,80
Diest	9.816	45.937	46.368	102.121	374,4	272	20,28
Halle	19.339	20.537	68.235	108.111	265,5	407	13,70
Jodoigne (Geldenaken)	4.262	7.957	11.084	23.303	206,1	113	18,90
Nivelles (Nijvel)	14.345	19.538	15.582	49.465	305,1	162	17,70
Tienen	23.995	33.173	27.206	84.374	364,5	231	17,85
Tubize-Clabecq (Tubekke-Klabbeek)	12.509	3.996	14.766	31.271	86,4	361	10,50
Vlivoorde	40.370	—	40.549	80.919	95,4	848	14,00
Wavre (Waver)	11.972	51.844	19.676	83.492	374,4	223	20,05
Totaal	174.913	233.722	329.923	738.558	2.623,5		
Gemiddelde	15.901	21.247	29.993	67.141	238,5	281	16,25

Provincie Antwerpen

Boom	17.468	32.123	22.837	72.428	86,4	838	11,80
Geel	27.007	2.260	21.353	50.620	182,7	277	16,20
Heist-op/den-Berg	15.115	3.177	21.542	39.834	107,1	371	14,32
Herentals	17.451	37.789	23.256	78.496	293,4	267	18,80
Hoogstraten + Minderhout	5.701	—	21.433	27.134	209,7	129	23,85
Lier	28.755	31.190	45.047	104.992	270,0	388	15,00
Mol	24.794	22.553	20.444	67.791	281,7	240	15,95
Willebroek	15.359	—	28.666	44.025	97,2	452	10,30
Totaal	151.650	129.092	204.578	485.320	1528,2		
Gemiddelde	18.956	16.136	25.573	60.665	191,02	317	15,77

STEDENNET I—II—III — DE INVLOEDSSFEREN DER CENTRA EN HUN ACTIVITEITSSTRUCTUREN

Prov. West-Vlaanderen

	Bevolkingscijfers 1961				Oppervlakte in km ² van de totale invloedsfeer	Bevolkings- dichtheid (inv./km ²) van de totale invloedsfeer	Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra
	Centrum	Eenduidig ommand	Over- lappings- gebied	Totale invloeds- sfeer			
Avelgem	3.178	5.478	9.326	17.982	64,8	277	14,65
Blankenberge	13.377	1.800	1.367	16.544	54,0	306	14,00
Diksmuide	4.355	8.862	23.368	36.585	230,4	158	18,05
Ieper	18.121	27.168	22.196	67.485	438,3	153	18,45
Izegem	17.095	9.785	6.644	33.524	53,1	631	11,40
Knokke	13.649	—	12.264	25.913	75,6	342	14,90
Comines (Komen)	8.373	9.762	2.564	20.699	98,1	213	10,50
Menen	22.451	18.475	12.412	53.338	81,0	658	12,66
Mouscron (Moeskroen)	39.509	16.704	13.202	69.415	109,8	632	13,87
Nieuwpoort	6.899	1.758	7.153	15.810	71,1	222	12,80
Poperinge	12.350	6.400	8.998	27.748	200,7	138	18,00
Roeselare	47.660	24.035	63.754	135.449	470,7	287	15,68
Tielt	13.455	31.169	23.926	68.550	294,2	233	18,17
Torhout	13.465	5.765	43.060	62.290	215,1	289	17,70
Veurne	7.330	24.864	5.093	37.287	321,3	116	19,35
Waregem	16.014	12.790	43.992	72.796	178,8	407	13,70
Totaal	257.281	204.815	299.319	761.415	2957,0		
Gemiddelde	16.080	12.801	18.707	47.588	184,8	257	15,24

Prov. Oost-Vlaanderen

Beveren	14.891	2.335	25.414	42.640	143,1	297	10,40
Deinze	11.754	6.481	33.748	51.983	208,8	161	14,92
Dendermonde	20.063	43.361	85.334	148.758	262,8	566	17,43
Eeklo	18.510	19.831	29.070	67.411	335,7	200	14,80
Geraardsbergen	14.360	22.309	14.652	51.321	171,9	298	12,50
Lokeren	25.819	10.376	33.464	69.659	212,4	329	14,58
Maldegem	13.694	—	10.716	24.410	98,1	248	21,30
Nederbrakel	6.509	1.618	3.952	12.079	44,1	273	10,65
Ninove	19.357	20.140	40.954	80.451	191,7	419	16,02
Oudenaarde	14.961	18.501	23.798	57.260	255,6	224	15,17
Ronse	25.106	13.892	7.378	46.376	240,3	193	15,85
Temse	14.036	6.879	16.588	37.503	81,0	463	11,88
Wetteren	20.206	15.420	25.090	60.716	132,3	458	14,04
Zottegem	9.533	22.185	36.044	67.762	204,3	331	17,10
Zelzate	10.593	5.367	12.170	28.130	97,2	289	15,08
Totaal	239.392	208.695	398.372	846.459	2.679,3		
Gemiddelde	15.959	13.913	26.558	56.430	178,6	316	14,78

Provincie Limburg

	Bevolkingscijfers 1961				Oppervlakte in km ² van de totale invloedsfeer	Bevolkings- dichtheid (inw/km ²) van de totale invloedsfeer	Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra
	Centrum	Eenduidig omland	Over- lappings- gebied	Totale invloeds- sfeer			
Beringen	13.811	—	27.052	40.863	103,5	394	13,57
Bilzen	6.426	10.537	15.836	32.799	87,3	475	12,22
Bree	9.868	20.802	4.098	34.768	273,6	127	19,95
Eisden	11.984	6.667	15.822	34.473	59,4	580	14,50
Genk	47.416	12.226	12.504	72.146	281,7	256	17,05
Leopoldsburg	9.735	—	12.012	21.747	82,8	262	14,34
Lommel	17.923	—	—	17.923	99,9	179	12,00
Maaseik	8.068	21.538	9.662	39.268	198,9	197	17,80
Neelpelt-Overpelt	16.308	15.552	4.098	35.958	201,6	178	18,00
St.-Truiden	20.776	47.106	19.846	87.728	397,8	220	17,80
Tongeren	16.176	23.270	36.942	76.388	315,0	242	17,05
Totaal	178.491	157.698	157.872	494.061	2.101,5		
Gemiddelde	16.226	14.336	14.352	44.914	191,04	235	15,84

Provincie Henegouwen

Ath (Aat)	10.965	32.056	7.218	50.239	381,6	131	17,70
Beaumont	1.725	6.781	1.836	10.342	160,2	64	17,32
Binche	10.279	26.482	28.860	65.621	224,1	292	11,04
Braine-le-Comte (s Gravenbrakel)	10.779	2.900	12.996	26.675	121,5	219	11,28
Chimay	3.180	12.274	3.460	18.914	400,5	47	19,30
Dour	10.785	9.595	2.642	23.022	73,8	311	9,10
Enghien (Edingen)	7.287	1.765	5.688	14.740	102,6	143	14,43
Erquelinnes	2.321	2.229	7.082	11.632	81,0	143	13,80
Fleurus	8.274	5.368	21.228	34.870	111,6	312	16,80
La Louvière	63.983	50.720	33.184	147.887	234,9	629	15,05
Lessines (Lessen)	9.242	6.815	1.924	17.981	94,5	190	12,22
Leuze	7.002	1.486	1.113	9.601	73,8	130	15,00
Péruwelz	7.668	22.302	2.620	32.590	119,7	272	14,85
Quiévrain	5.597	10.283	2.248	18.128	69,3	261	10,70
Thuin	2.830	—	5.128	7.958	46,8	170	12,37
St-Ghislain	1.807	20.748	35.952	58.507	99,0	590	14,55
Soignies (Zinnik)	10.874	3.682	7.357	21.913	149,4	146	14,16
Totaal	174.598	215.486	180.536	570.620	2.544,3		
Gemiddelde	10.270	12.676	10.619	33.565	149,6	224	14,09

Provincie Luik

	Bevolkingscijfers 1961				Oppervlakte in km ² van de totale invloedsfeer	Bevolkings- dichtheid (inv./km ²) van de totale invloedsfeer	Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra
	Centrum	Eenduidig omland	Over- lappings- gebied	Totale invloeds- sfeer			
Aywaille	3.645	16.243	10.326	30.214	414,9	72	20,83
Esneux	5.394	2.058	13.068	20.520	109,8	186	15,50
Eupen	16.299	6.209	5.242	27.750	272,7	101	12,75
Hannut (Hannuit)	2.884	16.030	10.216	29.130	244,8	118	19,02
Herve	7.163	15.025	4.314	26.502	106,2	155	12,05
Huy (Hoei)	15.553	45.342	31.573	92.468	693,9	133	24,36
Kalmis	5.748	6.478	2.498	14.724	60,3	244	14,25
Malmédy	6.355	17.504	—	23.859	413,1	57	16,68
Pépinster	5.053	8.091	3.570	16.714	81,0	206	10,86
Sankt-Vith	2.708	15.011	—	17.719	417,6	42	17,20
Spa	9.055	3.383	—	12.438	127,8	97	11,88
Stavelot	4.500	1.553	760	6.813	173,7	39	17,28
Visé	6.018	15.463	18.140	39.621	183,6	215	14,78
Waremme (Borgworm)	6.646	13.945	7.624	28.215	228,6	123	17,58
Welkenraedt	5.011	1.465	4.852	11.328	56,7	202	8,55
Totaal	102.032	183.800	112.183	398.015	3.584,7		
Gemiddelde	6.802	12.253	7.478	26.533	238,9	108	15,57

Provincie Luxemburg

Athus	10.391	5.582	4.846	20.819	99,0	210	17,70
Bastogne (Bastenaken)	6.151	16.953	6.860	29.964	830,7	36	29,31
Bertrix	4.466	10.305	2.624	17.395	407,7	42	21,98
Bomal + Barvaux	2.462	3.969	3.940	10.371	252,0	41	20,77
Bouillon	3.017	4.617	206	7.840	250,2	31	19,30
Florenville	2.378	7.498	2.418	12.294	306,9	40	23,28
La Roche	1.760	2.203	4.306	8.269	328,5	25	24,12
Libramont	3.191	2.091	3.412	8.694	234,0	37	17,40
Marche-en-Famenne	6.968	8.192	10.324	25.484	547,2	46	22,54
Neufchâteau	2.696	5.639	4.222	12.557	336,6	37	22,20
Saint-Hubert	3.108	1.740	2.854	7.702	241,2	31	19,35
Vielsalm	3.698	12.219	234	16.151	379,8	42	23,04
Virton	6.115	11.034	6.708	23.857	342,0	69	25,05
Totaal	56.401	92.042	52.954	201.397	4.555,8		
Gemiddelde	4.338	7.080	4.073	15.491	350,5	44	22,00

Provincie Namen

	<i>Bevolkingscijfers 1961</i>				<i>Oppervlakte in km² van de totale invloedssfeer</i>	<i>Bevolkingsdichtheid (inw/km²) van de totale invloedssfeer</i>	<i>Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra</i>
	<i>Centrum</i>	<i>Eenduidig ommeland</i>	<i>Overlappingsgebied</i>	<i>Totale invloedssfeer</i>			
Andenne	12.183	4.214	13.538	29.935	178,2	167	17,25
Beauraing	2.283	6.146	5.924	14.353	434,7	33	21,90
Ciney	7.007	10.288	9.472	26.767	463,5	57	20,55
Couvin	3.840	12.730	1.808	18.378	381,6	48	14,70
Dinant	9.594	13.736	13.314	36.644	575,1	63	20,04
Florennes	3.882	7.938	6.976	18.796	332,1	56	20,17
Gedinne	940	1.497	3.438	5.875	204,3	28	21,30
Gembloux (Gembloers)	6.879	7.033	10.932	24.844	216,0	115	16,00
Philippeville	1.559	4.104	4.362	10.025	202,5	49	18,00
Rochefort	6.088	6.455	7.946	20.489	414,9	49	22,24
Totaal	54.255	74.141	77.710	206.106	3.402,9		
Gemiddelde	5.425	7.414	7.771	20.610	340,2	60	19,21

Het rijk

Totaal	1.389.013	1.499.491	1.813.447	4.701.951	25.977,2		
Gemiddelde	11.974	12.927	15.633	40.534	223,9	181	16,34

3. Tabel 2 — Kengetallen van de centra van hogere orde en hun kleinstedelijke invloedssferen

Regionale centra

Mechelen	69.130	58.642	101.285	229.057	469,8	488	17,10
Turnhout	43.827	43.670	37.520	125.017	695,7	179	22,20
Leuven	75.885	57.606	73.384	206.875	549,0	376	20,10
Oostende	58.244	38.299	14.467	111.010	298,8	371	19,92
Brugge	101.127	46.644	38.006	185.777	583,2	318	21,08
Kortrijk	100.683	33.160	67.564	201.407	324,9	619	14,57
Sint-Niklaas	47.819	47.215	32.863	127.897	319,5	400	11,25
Aalst	56.071	50.279	83.644	189.994	268,2	708	13,02
Hasselt	36.618	76.051	43.351	156.020	525,6	296	20,20
Verviers	74.019	9.763	10.773	94.555	190,8	495	11,40
Tournai (Doornik)	41.612	71.096	6.262	118.970	575,1	206	20,05
Mons (Bergen)	45.187	121.937	34.118	201.242	452,7	444	16,54
Namur (Namen)	71.033	87.400	45.850	204.283	1.047,6	195	24,33
Arlon (Aarlen)	13.272	21.883	10.074	45.229	610,2	74	28,50

Grootsteden

	Bevolkingscijfers 1961				Oppervlakte in km ² van de totale invloedsfeer	Bevolkings- dichtheid (inw/km ²) van de totale invloedsfeer	Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra
	Centrum	Eenduidig ommand	Over- lappings- gebied	Totale invloeds- sfeer			
Antwerpen	643.568	139.241	50.039	832.848	959,4	868	22,27
Gent	229.305	120.547	79.970	429.822	803,7	534	17,66
Liège (Luik)	445.044	88.359	34.343	567.746	568,8	998	18,71
Charleroi	217.096	202.913	45.895	465.904	883,8	527	20,75
Brussel	1.022.795	66.213	196.723	1.285.731	687,6	1.869	19,66

B. REGIONALE BESPREKING VAN DE KLEINSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

1. De kleinstedelijke situatie in Noordoost-België

a) Algemene kenmerken

In de provincie Antwerpen varieert de centrumbevolking van 5.701 inwoners (Hoogstraten + Minderhout) tot 28.755 inwoners (Lier); het kleinstedelijk hinterland van Hoogstraten bestaat uit een samenvoeging van overlappingsgebieden, zodat het duidelijk om een gebrekkig uitgerust centrum gaat. Ook de totale bevolking van de kleinstedelijke invloedsfeer loopt sterk uiteen (van 27.134 tot 104.992 inw.) met bijzonder lage waarden voor Hoogstraten en gedeeltelijk ook voor Heist-op-den-Berg en Willebroek. Afgezien van de invloedsfeer van Boom, Willebroek en Heist-op-den-Berg, schommelt de uitgestrektheid van het kleinstedelijk hinterland tussen 200 en 300 km².

In het arrondissement Leuven gaat het telkens om duidelijke centra met een vrij overeenstemmende totale bevolking van de kleinstedelijke invloedsfeer, terwijl hun reikwijdten eveneens van dezelfde orde van grootte zijn. Wel heeft Tienen telkens overwicht ten opzichte van Aarschot en Diest.

In de provincie Limburg komt Genk inzake centrumbevolking sterk naar voor, wat echter begrepen wordt op basis van de gemeentelijke structuur. Sint-Truiden bereikt met 20.776 inw. de tweede plaats, terwijl alle overige kleine centra geen 20.000 inw. bereiken; Bilzen met 6.426 inw. telt het minst aantal inw. Wat de totale invloedsfeer betreft is het opvallend hoeveel kleine centra een beperkte rayonbevolking tellen; slechts de invloedsferen van Genk, Tongeren en Sint-Truiden tellen meer dan 50.000 inw. Inzake oppervlakte zijn de kleinstedelijke invloedsferen gemiddeld niet veel kleiner dan deze uit de provincie Antwerpen, maar enerzijds is de bevolkingsdichtheid in Limburg geringer, en anderzijds liggen de oppervlakten sterk uiteen, nl. tussen 60 en 400 km², zodat de kleinstedelijke structuur in Limburg niet gunstig kan genoemd worden.

Bekijkt men de configuratie van de kleinstedelijke invloedsferen in het noordoosten van het land, dan kan men bezwaarlijk zeggen dat de invloedsfeergrenzen samenvallen met de

administratieve grenzen. Wel is het zo dat de grens tussen de provincies Antwerpen en Limburg praktisch overeenkomt met invloedssfeergrenzen, maar tussen de provincies Antwerpen en Brabant, de provincies Brabant en Limburg is dat geenszins het geval.

De taalgrens komt anderzijds wel tot uiting (en voor zover deze samenvalt met arrondissementsgrenzen, deze laatste dan vanzelfsprekend ook). Het gaat echter niet om een eenduidige grens tussen invloedssferen; maar telkens over een overlappingsgebied en wel op de volgende wijze : franstalige gemeenten richten zich ook naar een vlaams centrum (commerciële functies), zowel als naar een franstalig centrum (onderwijs enz.). Het omgekeerde doet zich omzeggens niet voor. Dat omwille van het feit dat de vlaamse centra ruimtelijk tegenover die eerste franstalige gemeenten beter gesitueerd zijn en doorgaans groter zijn.

Een fysische grens als de Schelde, Rupel, Maas heeft een gelijkaardige invloed als de taalgrens; nl. een klein centrum ziet zijn eenduidig hinterland afgegrensd door dergelijke hindernis; reikt de invloed toch over de hindernis heen, dan gaat het telkens om een gedeelde invloed (overlappingszone). Ligt het klein centrum echter nabij of op de fysische hindernis (b.v. bruggehoofd : Maastricht; of aan één kant ervan : Boom, Temse) dan is de invloedssfeer aan weerskanten meer uitgesproken. Het gaat hier duidelijk om de bereikbaarheid.

De rijksgrens betekent een vrij strenge afscheiding der invloedssferen. Alleen Maastricht heeft — omwille van de hoger vermelde redenen — ook op Belgische bodem een vrij belangrijk hinterland; men kan echter niet spreken van een volwaardig hinterland, omdat b.v. onderwijs en ziekzorg slechts nationaal kunnen beoefend worden.

b) *Bespreking per kleinstedelijke invloedssfeer*

Provincie Antwerpen

De *Antwerpse* agglomeratie heeft tot kleinstedelijk hinterland het gehele arrondissement Antwerpen met uitzondering van Oostmalle (naar Turnhout), Emblem (naar Lier) en Rumst-Terhagen-Boom-Niel (naar Boom). De gemeenten, die tot de Antwerpse kleinstedelijke invloedssfeer behoren, maar gelegen zijn in de provincie Oost-Vlaanderen zijn niet talrijk, het betreft slechts de gemeenten die aan de Schelde grenzen, o.a. Doel en Zwijndrecht. Het Antwerpse hinterland is dus sterk eenzijdig oostelijk uitgestrekt. Het hinterland telt niet zoveel inwoners als het centrum zelf, alle overige centra hebben een hinterland waarin meer inwoners wonen dan in de kern zelf. De hinterlandconfiguratie van het Antwerpse komt nagenoeg overeen met de commerciële afhankelijkheid; voor verschillende functies echter wordt de afhankelijkheid ondervangen door de voorsteden : zo spelen in het noordoosten Merksem en ook Brasschaat, Kapellen, Essen en in het zuiden Mortsel een dergelijke rol. Alhoewel opgenomen in de Antwerpse agglomeratie of de urban fringe, zouden ze als centra met bepaalde kleinstedelijke functies kunnen opgevat worden.

De kleinstedelijke invloedssfeer van *Mechelen* heeft zich in oostelijke richting kunnen ontplooiën tot bij Heist-op-den-Berg. In noordelijke richting reikt het Mechels hinterland slechts tot Duffel-Rumst-Willebroek, dat omwille van de mededinging van Antwerpen, Boom, Willebroek en Lier. Ook in zuidelijke richting is het hinterland door de aantrekkingskracht van Brussel en Vilvoorde sterk beperkt. De uitgestrektheid van deze kleinstedelijke invloedssfeer zit zelfs te paard op de arrondissementen Antwerpen, Mechelen en Halle-Vilvoorde. De kleinstedelijke invloedssfeer van Mechelen is nagenoeg een copie van de commerciële afhankelijkheid alsmede van het hinterland der middelbare technische scholen en van de wekelijkse markt.

Het hinterland van *Lier* ligt vooral ten oosten van de stad. De noordelijke randgemeenten zijn ook in hoge mate aangewezen op het Antwerpse en deze van het zuiden op het Mechelse. De banden van de talrijke hinterlandbevolking met de stad zijn dus niet zo intens; bovendien zijn verschillende van de volkrijke hinterlandgemeenten vrij zelfstandig. Het Liers kleinstedelijk hinterland is een copie van de invloedssferen van de meeste tertiaire functies, met uitzondering van het kliniekhinterland, dat veel verder reikt.

Turnhout heeft een uitgestrektere kleinstedelijke invloedssfeer dan Lier met nagenoeg eenzelfde bevolking, deze is echter sterker op Turnhout afgestemd. Het hinterland is ook mooi periferisch rond de stadskern ontwikkeld en reikt in het zuiden tot vlakbij de centra Mol-Geel-Herentals. In het westen is de afstand tot Antwerpen groot genoeg, zodat niettegenstaande de sterke aantrekkingskracht van Antwerpen, Turnhout ook westelijk een normaal hinterland bezit. Men moet zich echter afvragen of er tussen Antwerpen en Turnhout geen nieuw klein centrum moet gestimuleerd worden. Het hinterlandschema van Turnhout komt het best overeen met dat van de wekelijkse markt en van de commerciële afhankelijkheid. Voor verschillende functies treedt Hoogstraten op als concurrerend centrum voor de omliggende gemeenten.

Van de drie zuster-centra *Herentals, Geel, Mol*, is Herentals het best ontwikkeld met een ruim periferisch hinterland, waarvan het schema in de tertiaire functies (de meeste) terug te vinden is. Geel, heeft in tegenstelling met Mol een hogere kernbevolking; naast de kerkdorpen binnen de gemeente Geel wijst bovendien Eindhout naar dat centrum; de overige buurgemeenten zijn tevens op een ander centrum afgestemd. Mol heeft eerder een geringe kernbevolking maar zeer volkrijke kerkdorpen binnen de gemeentegrenzen; aldus is de hinterlandbevolking er zesmaal groter dan de kernbevolking. Zoals voor Herentals zijn de hinterlandschema's van Geel en Mol nagenoeg dezelfde voor alle tertiaire functies.

Heist-op-den-Berg is een centrum, dat wel nog niet alle centrale functies in voldoende mate uitoefent, maar meer en meer reeds als concurrent optreedt ten koste van naburige centra Herentals, Lier, Mechelen en Aarschot.

In het noorden van de provincie werd Essen op de kaart 28 A-B niet als klein centrum weerhouden. Hierover kan twijfel ontstaan, maar het hinterland zou zich niet verder uitstrekken dan de eigen gemeentegrenzen en één of ander gehucht van Kalmthout. Essen zelf ligt echter nog vrij sterk in de greep van Roosendaal in Nederland en zelfs in dat van Antwerpen of voorsteden. Zo vervult *Hoogstraten* een gelijkaardige rol als subcentrum, maar met dit verschil dat Hoogstraten en omgeving niet zo gemakkelijk een ander centrum kan bereiken, zodat Hoogstraten wel en Essen niet als klein centrum weerhouden werd. Het is wel zo dat de inwoners van Hoogstraten en omgeving tevens kleinstedelijke relaties onderhouden met Turnhout of Antwerpen.

Ten westen van Mechelen zijn *Boom en Willebroek* vrij goed geëquipeerde centra. Ze zijn echter te dicht op elkaar gelegen, waardoor hun hinterlanden weinig uitgestrekt zijn. Klein-Brabant ligt buiten het normaal actiegebied van een eigenlijke stad. Zoals Essen zou hier Bornem als een klein subcentrum kunnen aangeduid worden met een beperkt hinterland; Puurs, dat voor sommige functies in concurrentie treedt, toont zich duidelijker afhankelijk van Willebroek, terwijl de gemeenten in het westen reeds duidelijk verwijzen naar Dendermonde en Temse. Derhalve werd Bornem niet als klein centrum weerhouden.

Het arrondissement Leuven

Leuven is veruit het belangrijkste centrum van het arrondissement. De agglomeratiebevolking is te vergelijken met die van Mechelen; het kleinstedelijke hinterland ligt er goed periferisch omheen en bestaat, in tegenstelling met dat van Mechelen, eerder uit een groot aantal minder bevolkte gemeenten. Het kleinstedelijk hinterland steunt sterk op de reikwijdte van het middelbaar onderwijs, de commerciële afhankelijkheid en de markt.

Aarschot en Diest zijn twee zustercentra met een gelijkwaardige hinterlandbevolking, waarvan het schema voor de meeste tertiaire functies hetzelfde is. Wel blijkt Aarschot zwakker uitgerust te zijn dan Diest.

Tienen heeft een centrumbevolking, die het dubbele is van die van Diest of Aarschot. De hinterlandbevolking is echter aanzienlijk geringer, maar de afhankelijkheidsgraad van de buurgemeenten is groter. De kleine gemeenten hebben slechts een elementaire tertiaire uitrusting ter plaatse en zijn daarom sterk op het centrum aangewezen. Op dat stuk is Tienen een typisch verzorgend centrum te noemen en kan vergeleken worden met Sint-Truiden en Tongeren, met dit verschil dat Tienen op gebied van industriële tewerkstelling een belangrijker hinterland heeft.

Het grootste gedeelte van de gemeenten, die bij de wijziging der arrondissementsgrenzen aan het arrondissement Leuven zijn toegevoegd is op Tienen afgestemd, alhoewel Landen voor verschillende functies als een klein subcentrum optreedt.

De provincie Limburg

Samen met Tienen en Leuven verzorgen *Sint-Truiden* en *Tongeren* het zuidelijk deel van Noordoost-België. Het hinterland van Sint-Truiden is ruimer dan dat van Tongeren, omdat Sint-Truiden het hinterland ver naar het zuiden kan handhaven, terwijl Tongeren door de nabije provinciegrens, de taalgrens en de nabijheid van het Luikse er een beperktere invloedssfeer kan doen gelden. Noch Sint-Truiden, noch Tongeren kan zich handhaven als een dominerende tewerkstellingspool.

Bilzen is evenmin een tewerkstellingspool en heeft tevens een gebrekkige tertiaire uitrusting; toch treedt het voor tal van functies op als kleincentrum, echter wel met een beperkt hinterland.

Hasselt, de hoofdplaats van de provincie, heeft een zuid-noord uitgestrekt hinterland, waarvan de bevolking zelfs groter is dan voor Mechelen en Leuven, dat omwille van de zeer volkrijke noordelijke mijngemeenten, die echter slechts een zwakke afhankelijkheidsgraad vertonen tegenover Hasselt. In het oosten is Genk voldoende uitgerust en hoort dus niet meer tot de kleinstedelijke invloedssfeer van Hasselt. Het hinterlandbeeld van Hasselt is duidelijk bepaald door de markt en de commerciële afhankelijkheid.

Genk-centrum telt een geringe kernbevolking t.o.v. de totale gemeentelijke bevolking. De mijncité Winterlag zou eventueel bij de kernbevolking kunnen gerekend worden. Het hinterlandbeeld van Genk omvat buiten

de gemeentelijke bevolking ook nog deze van de oostelijke randgemeenten. De uitgestrektheid ervan wordt bepaald door de markt, de kleinhandel en het onderwijs. Vooral voor de werkgelegenheid alsmede voor de kliniek reikt de invloedssfeer nog verder.

Maaseik is wat kern- en hinterlandbevolking betreft te vergelijken met Bilzen; het hinterland is echter omwille van de grenspositie eenzijdig langs het westen uitgestrekt, maar reikt omzeggens voor alle tertiaire functies evenver.

Bree heeft dank zij de periferische invloedssfeer een belangrijke hinterlandbevolking, groter dan *Maaseik*. Wel is de aantrekkingskracht van de markt groter dan de aangegeven kleinstedelijke invloedssfeer, maar anderzijds is de medische uitrusting er gebrekkig.

Het tweelingscentrum *Neerpelt-Overpelt* geldt ontegensprekelijk als een centrum voor de overige wijken en gehuchten van beide gemeenten, alsmede voor de oostelijke randgemeenten. *Neerpelt* heeft doorgaans sterkere tertiaire functies dan *Overpelt*, waar echter de tewerkstelling belangrijker en bovendien het technisch onderwijs uitgebreider is. Het hinterlandbeeld wordt slechts gedeeltelijk weergevonden bij de kleinhandelsinvloed; voor de overige functies verandert het hinterlandbeeld naargelang de betrokken functie ook uitgeoefend wordt door naburige kleine centra als *Leopoldsburg*, *Lommel*, *Bree* en soms ook *Peer*.

Ook *Beringen* (centrum en *Beringen-Mijn*) is als een tweelingscentrum op te vatten. Het centrum heeft de marktfunctie en de onderwijsfunctie in handen, terwijl de mijnicité de werkgelegenheid, de kliniek en de vrijetijdsbesteding voor zich opeist. Het hinterlandbeeld verandert vooral aan de oostkant van functie tot functie door het al dan niet optreden van *Leopoldsburg*, en soms ook van *Peer* en *Heusden*.

Leopoldsburg is dank zij de belangrijke kernbevolking en de verwijderde ligging ten opzichte van specifieke centra op te vatten als een klein centrum voor de eigen gemeentelijke bevolking, maar slechts met een zwakke aantrekkingskracht op de omgevende gemeenten. Zoals *Beringen* en *Overpelt* extra impulsen hebben gekregen door de industrie, zo ook heeft *Leopoldsburg* omwille van het militaire kamp zich partiële kleinstedelijke functies moeten eigen maken. De uitrusting blijft echter gebrekkig, en het aantal kleine centra in de omgeving is te groot zodat geen voldoende kleinstedelijke hinterlandbevolking aanwezig is.

Ook *Lommel* is een dergelijk zwak centrum, zonder dat het typische stadskennmerken bezit. De kern verzorgt de gehuchten van de gemeente, echter in mindere mate het gehucht *Kerkhoven*, dat ook op *Leopoldsburg* georiënteerd is. In tegenstelling met *Leopoldsburg* heeft *Lommel* wel een kliniek, maar geen wekelijkse markt. De onderwijsfunctie is er slechts matig ontwikkeld. Voor de ontbrekende functies richt *Lommel* zich tot *Neerpelt* en *Mol*.

Eisden is eveneens een nieuw opgekomen klein centrum ingevolge de steenkoolmijn. De invloed blijft echter beperkt tot de naburige gemeenten van de Maasvlakte. Alleen de werkgelegenheid trekt arbeiders uit een veel ruimere omgeving. Ook voor *Eisden* zou men van een versnippering van functies kunnen spreken: *Eisden*-centrum heeft de markt, terwijl *Eisden-cité* vooral de kleinhandelsfunctie heeft en de vrijetijdsbesteding; er komt nog bij dat de kliniek in de naburige gemeente *Leut* gelegen is en niet zo sterk is uitgerust; inzake onderwijs komt anderzijds *Mechelen-aan-de-Maas* op de voorgrond.

Een reeks grensgemeenten zijn in belangrijke mate op *Maastricht* ingesteld; inzake kliniek en onderwijs wordt dit grensgebied verdeeld onder *Mechelen-aan-de-Maas*, *Leut*, *Genk*, *Bilzen* en *Tongeren*.

Tenslotte zijn de zuidelijke gemeenten, die vroeger tot het arrondissement *Tongeren* behoorden, op *Visé* afgestemd, zoals ook de gemeenten van de *Voerstreek*.

2. De kleinstedelijke situatie in Noordwest-België

a) De structuur van het stedennet in Noordwest-België (1)

In tegenstelling met Noordoost-België, waar de grootsteden aan de rand van het gebied voorkomen en naast de « oude » steden ook veel recente centra zich ontwikkeld hebben, bezit het Noordwesten van België naast drie grootsteden (*Antwerpen*, *Brussel*, *Rijsel*), die aan de randen een min of meer sterke invloed uitoefenen, één centraal gelegen grootstad, nl. *Gent*, de oude hoofdstad van het Graafschap *Vlaanderen*. Bovendien dateert de grote meerderheid der centra uit één periode, nl. het middeleeuws « gemeentelijk tijdvak ». A priori waren de omstandigheden dan ook gunstiger om na te gaan of de steden gespreid zijn volgens een meetkundig *Christaller*-patroon.

(1) Zie figuur in G. SCHMOOK en H. VAN DER HAEGEN : « Hinterlanden en hiërarchie der centra van Noordwest-België », Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1967, pp. 79-171.

In het midden van Noordwest-België vraagt een min of meer zeshoekig patroon van belangrijke centra de aandacht. Volgens het verkeersprincipe zijn ze met een straal van 30 à 40 km rondom de grootstad Gent geschikt. Het zijn : St.-Niklaas, Dendermonde-Aalst, Ronse-Oudenaarde, Kortrijk, Brugge en het recentere Zeeuwsvlaams centrum Terneuzen (gelegen in Nederland). Binnen deze pseudo-zeshoek van belangrijke centra komt er op een straal van ca. 17 km een andere zeshoek van kleine steden voor, die verkeersgebonden telkens tussen Gent en de vermelde centra liggen. Het zijn opeenvolgend :

- Zelzate, op het kanaal en de spoorweg Gent-Terneuzen en aan de Belgisch-Nederlandse grens.
- Lokeren, aan de Durme, op de baan tussen Gent-St.-Niklaas.
- Wetteren, aan de Schelde, tussen Gent en Dendermonde.
- Gavere, aan de Schelde, tussen Gent en Oudenaarde (nu een hoofddorp, gezien het sinds de aanleg van de spoorweg naar Oudenaarde ten westen van Schelde, niet kon uitgroeien tot kleinstad).
- Deinze, aan de Leie, tussen Gent en Kortrijk.
- Eeklo, op de baan tussen Gent en Brugge.
- Aalter, op de spoorweg en autosnelweg tussen Gent en Brugge.

Op de dwarsverbinding tussen de regionale steden noteert men echter met moeite volwaardige steden. De afstanden zijn te kort tenzij in het dichtbevolkte zuidoosten waar we Dendermonde hebben tussen St.-Niklaas en Aalst. Tussen Aalst en Oudenaarde-Ronse ligt ook Zottegem (ontwikkelde zich als belangrijk 19^e-eeuws spoorwegknooppunt) dat enigszins ontdubbeld wordt door Geraardsbergen (oude rivierstad en minder belangrijk spoorwegknooppunt). Tussen Oudenaarde, Ronse en Kortrijk noteren we Avelgem, een hoofddorp en 19^e-eeuws spoorwegknooppunt op de Schelde dat langzaam uitgroeide tot kleinstad. Op de vrij grote afstand tussen Kortrijk en Brugge past Tielt het best in het regelmatige patroon. In het noorden tussen Brugge en Terneuzen treffen we de door de grens ontdubbelde centra Maldegem en Aardenburg aan, terwijl het stadje Hulst tussen Terneuzen en St.-Niklaas in ligt.

Binnen dit hexagonaal patroon kunnen anderzijds een aantal onregelmatigheden aangestipt : de grote afstand tussen Gent en Brugge kan mede als oorzaak aangezien worden van de ontwikkeling van Maldegem, op de baan Eeklo-Brugge, dat naast zijn grensligging en zijn op tuinbouw gespecialiseerde landbouw een gedeelte van de commerciële ontwikkeling van zijn kern te danken heeft aan de grote gemeentelijke oppervlakte. De grote afstand tussen Gent en Kortrijk gaf anderzijds een kans aan Waregem, dat mede dank zij een functie als 19^e-eeuws spoorwegknooppunt en zijn ligging in een groeiende industriële zone, in de 19^e eeuw uitgroeide tot volwaardige stad.

In het zuidoosten hebben we een uiterst ingewikkelde toestand. Enerzijds bepaalt hier het verkeersprincipe de ligging van een rij steden langs de Dender : Dendermonde, Aalst, Denderleeuw (zeer belangrijk spoorwegknooppunt in het uiterst dichtbevolkt woongebied van Brusselse werkforensen, dat ondanks de sterke groei van zijn functionele uitrusting, zelfs na de tweede wereldoorlog, nog geen ommeland heeft weten te veroveren), Ninove en Geraardsbergen.

Anderzijds ontwikkelde er zich in de 19^e eeuw het reeds vermelde Zottegem door zijn ligging aan het kruispunt van de spoorweg Gent-Geraardsbergen-Waalse nijverheidsstreek en Brussel-Oudenaarde-Kortrijk, tot een vrij behoorlijk uitgeruste stad in een woongebied van op Wallonië en Brussel gerichte forensen. Ook het tot stadje ontwikkelde Nederbrakel kon er een plaats veroveren dank zij zijn woonfunctie voor mijnarbeiders.

Buiten deze twee stedengordels rond Gent kan er in ons studiegebied nog nauwelijks een zeshoekig patroon onderkend worden. Met moeite onderscheiden we rond Brugge nog een kring van centra op ca. 15-20 km : Knokke, Blankenberge, Oostende, Gistel, Torhout en

Maldegem; ook rond Kortrijk kan men nog enigszins een kring van steden bemerken : Roeselare, Izegem, Waregem, Avelgem, Moeskroen, Menen. In beide gevallen komen hierbij regionale en sub-regionale centra naast gewone steden voor en wordt het wel een zeer onregelmatige zeshoek waarin wegens een aantal storende factoren geen regelmatige afstanden meer kunnen teruggevonden worden. Voor Brugge moet als dusdanig met de Nederlandse grens en vooral met de zee gerekend worden, waar Oostende als overstapplaats van transkontinentale spoorwegen en een passagierslijn op Dover uitgroeide tot hoofdplaats van de toeristisch zo druk bezochte kust. Dat liet de stad toe een functionele uitrusting te verwerven, equivalent aan deze van een regionale stad, welke functies ze dan ook gaan vervullen is. De rij steden Knokke, Blankenberge, Oostende, Nieuwpoort en zelfs gedeeltelijk Veurne (niet te ver van de zee verwijderd om nog als excursiestad voor vakantiegangers te fungeren) zijn dan ook zeer sterk kustgebonden.

Voor Kortrijk werkt de Franse grens als storende factor, wat er toe leidde dat plaatsen als Menen en Moeskroen zich ontwikkelden tot volwaardige steden, terwijl Moeskroen, zoals vermeld, door de franse taal, zelfs de functie en uitrusting van een subregionaal centrum verkreeg (het is te beschouwen als een administratieve ontubbeling zowel t.o.v. het Nederlandstalig Kortrijk als t.o.v. het Franse Tourcoing). Ook Komen ontwikkelde zich aan de Leie als centrum voor een franstalig kanton in het zuidwesten van Vlaanderen en wordt zoals zovele Leieplaatsen ontubbelled door het Franse Comines.

Wat tenslotte de typische steden van de Westhoek betreft, Diksmuide, Poperinge en Ieper, hier werd het patroon ernstig verstoord door het tot stand komen van de huidige Belgisch-Franse grens in de 17^e eeuw, waardoor delen van Vlaanderen Frans gebied werden. Zonder deze grenswijziging was Ieper (na Gent en Brugge de belangrijkste middeleeuwse stad in Vlaanderen en van de 16^e tot de 18^e eeuw zetel van een bisdom dat zich ook over Frans-Vlaanderen uitstreekte) ongetwijfeld uitgegroeid tot een regionaal centrum voor een ruim gebied waarbij Rijsel wellicht de rol van grootstad zou vervuld hebben. Poperinge was hoofdplaats van een kanselarij, die hoofdzakelijk gemeenten omvatte, die nu tot Frankrijk behoren. Blijft tenslotte de ligging van Roeselare, dat in de zeshoek der regionale centra rond Gent, alhoewel ook excentrisch gelegen, beter de plaats zou innemen van het door de Leie verkeersbegunstigde Kortrijk. Roeselare is door gebrek aan goede verkeersverbindingen en door de nabijheid van Kortrijk niet uitgegroeid tot regionaal centrum. Sinds de waterwegen en spoorwegen een kleinere relatieve betekenis gekregen hebben, groeit Roeselare echter sterk aan en verovert het de status van sub-regionaal centrum, hier echter gestoord niet alleen door het nabije Kortrijk, maar ook door een reeks belangrijke en goed uitgeruste industriegemeenten in de onmiddellijke omgeving.

De uitstraling van Antwerpen op de linker Scheldeoever was tot voor kort vrij beperkt, zodat er van een structuratie van het stedennet onder invloed van Antwerpen geen sprake was. Als recent gevolg van de aanleg van de tunnel ontwikkelde er zich echter wel Beveren-Waas als centrum van een woongebied van Antwerpse woonforensen, terwijl Temse door zijn ligging aan de Scheldebrug een zekere groei kent.

In West-Brabant zijn de centra wel zeer sterk verkeersgebonden : Halle, Brussel en Vilvoorde liggen op de Zenne en het zich tot stad ontwikkelend Kapelle-op-den-Bos (zoals Willebroek) op het kanaal Brussel-Rupel. Tussen Zenne en Dender kon pas in recente tijden (mede als verkeersknooppunt) Asse zich duidelijk als stad affirmeren.

In de vorige pagina's werd getracht enkele genetische verklaringen voor het ruimtelijk patroon van het stedennet in Noordwest-België te geven, waarbij deze inplanting getoetst werd aan het door W. Christaller vooropgezette beeld. Hieruit bleek dat, indien rond Gent een dubbele stedengordel van gewone en regionale steden aanwezig is, dit regelmatige beeld aan de rand van het onderzoeksgebied niet meer teruggevonden wordt. Vooral de Westhoek en Zuidoost-Vlaanderen beschikken beide over een slecht gehiërarchiseerd stedenpatroon.

b) *Bespreking van de kleinstedelijke invloedssferen in Noordwest-België*

In Vlaanderen en West-Brabant zijn er 37 centra die kleinstedelijke functies uitoefenen en die als dusdanig ook een welbepaald ommeland bestrijken. Kenmerkend hierbij is de sterke overlapping die erbij optreedt. Overlapping die bij de grotere steden meestal slechts betrekking heeft op de randgemeenten van hun ommeland, maar die bij de kleinere steden zoals Avelgem, Nederbrakel, Nieuwpoort, Izegem en Blankenberge e.a. praktisch gans het ommeland bedekt. Deze overlapping die te begrijpen is door de gemakkelijke verkeersverbindingen en de geringe afstand tussen de steden, maakt dat een deel van de frequentstedelijke relaties tot in de onmiddellijke omgeving van de kleinste steden met andere al of niet belangrijke steden plaatsgrijpt.

De in tabel 1 opgenomen kengetallen illustreren zeer goed de regionale situatie in Noordwest-België. Zoals in Noordoost-België kenmerken deze steden zich door een duidelijk grotere gemiddelde bevolking (centra en hun invloedssferen) in vergelijking met deze uit het zuiden van het land.

In de provincie West-Vlaanderen varieert de centrumbevolking der kleinsteden van 4.355 inwoners (Diksmuide) tot 47.660 (Roeselare) met een gemiddelde van 16.000 inwoners. De totale bevolking van de kleinstedelijke invloedssferen bedraagt gemiddeld 47.500 inwoners en verklaart daarmee de behoorlijke uitrusting van de Westvlaamse centra. De kleinste waarden (Nieuwpoort 15.810, Blankenberge 16.544, Avelgem 17.982, Komen 20.897) zijn te wijten aan een gehalveerd hinterland (zee of grens). Dit geldt echter niet voor Avelgem, dat in feite een nauwelijks tot kleinstad uitgegroeid hoofddorp is. Grote waarden worden bereikt, niet alleen door Roeselare (135.449), Moeskroen (69.415) en Ieper (67.485), die alle drie zoals hoger vermeld subregionale functies uitoefenen, maar ook door Tielt (68.550), Torhout (62.290) en Waregem (72.796), waarvan de bevolking van het overlappingsgebied bijzonder hoog is.

In de provincie Oost-Vlaanderen varieert de centrumbevolking van 6.509 inwoners (Nederbrakel) tot 25.819 (Lokeren), met een gemiddelde van 15.959 inwoners. De gemiddelde totale bevolking der kleinstedelijke invloedssferen ligt met 56.451 iets hoger dan in West-Vlaanderen en schommelt van 148.000 in Dendermonde tot 12.000 in Nederbrakel (1). Dit is het enige centrum waar de 20.000 niet bereikt wordt en het is trouwens te vergelijken met Avelgem; zoals deze laatste is het nauwelijks een tot kleinstad uitgegroeid hoofddorp. De hoge waarde van Dendermonde is zowel een gevolg van zijn subregionale functies als van de grote bevolkingsdichtheid van zijn hinterland.

De omvang van de ommelanden zoals afgebakend door de invloedssfeergrenzen, lopen sterk uiteen en variëren van 804 km² bij Gent tot 44 km² bij Nederbrakel, waarbij het duidelijk is dat steden die tevens stedelijke functies op een hoger niveau vervullen meestal, doch niet steeds, een groter ommeland bestrijken dan deze die enkel kleinstedelijke functies uitoefenen. Daarnaast vertonen deze ommelanden bepaalde onregelmatigheden waarop we verder terugkomen.

Vooraf dient nog gewezen op de rol die de taalgrens speelt. Deze invloed is, wat gezien de aard der frequentstedelijke relaties te verwachten was, zeer groot. Ommelandsgrenzen en taalgrenzen vallen voor een belangrijk deel samen. Slechts Ronse en in mindere mate Edingen en Halle danken aan hun min of meer tewelalig karakter het feit dat hun ommeland, maar dan meestal in overlapping met andertalige centra, over de taalgrens reikt. Dat het ommeland van Brussel, de tweetalige hoofdstad, zowel nederlandstalige als franstalige gemeenten bevat is normaal. Dat Asse, Vilvoorde, Halle en Leuven voor een deel van hun frequentstedelijke relaties zich doen gelden tot op enkele km van Brussel schijnt ons ook aan taalfactoren te wijten te zijn. Ze maken dat een deel der bevolking in deze overlappingszones verkiest zich naar de nederlandstalige kleine centra te wenden. Het oprichten van randfederaties met als centra Asse, Halle, Vilvoorde-Zaventem, Tervuren zal dit verschijnsel ongetwijfeld versterken en wat deze laatste gemeenten betreft zeker hun centrumkarakter bevorderen.

Zuiver administratieve grenzen zoals de provinciegrenzen oefenen weinig invloed uit, zoals duidelijk blijkt bij de Dendersteden, Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen van wie de ommelanden zich allemaal over Brabant uitstrekken. Dat de noordelijke grens tussen West- en Oost-Vlaanderen samenvalt met de invloedssfeergrenzen wijst er enkel op dat men in deze vrij dun bewoonde zone bij het vastleggen van deze grens rekening gehouden heeft met de toen heersende polarisatie die tot nu toe gehandhaafd bleef. Het samenvallen van de grenzen tussen Oost-Vlaanderen en Antwerpen is een gevolg van de aanwezigheid van de Schelde die op het ogenblik van de enquête nog steeds een ernstige verkeershindernis vormde.

Het ommeland van Gent is duidelijk groter dan dit van de andere steden, de straal ervan overschrijdt echter nergens de 15 km, op het westen na waar het als een wig in het oude Bulskampveld doordringt — tussen de ommelanden van Eeklo, Maldegem enerzijds en Tielt, Deinze anderzijds — en dit van Brugge ontmoet. Zo deze wig in het kader van de ontginningsgeschiedenis en de ontwikkeling van het verkeersnet (spoorweg Gent-Brugge) te begrijpen is, dan is het toch duidelijk dat voor de verdere groei van dit gebied hier een kleine stad nodig is. De uitbouw van Aalter als belangrijke industriewerkplaats zal hier wellicht de nodige impulsen kunnen geven tot de ontwikkeling van een nieuwe kleine stad.

(1) Nu gegroepeerd in de nieuwe gemeente BRAKEL.

Het ommeland van Brussel heeft gemiddeld ook slechts een straal van 15 km. Het Brusselse ommeland dringt enerzijds in het noorden vrij ver door tussen de ommelanden van Asse en Vilvoorde in een zone van grote goed uitgeruste gemeenten waarvan geen enkele een duidelijk overwicht vertoont en anderzijds in het westen tussen Asse en Halle in het landelijk Pajottenland. Dat het ommeland van de nochtans kleine stad Vilvoorde volledig overlapt wordt door de ommelanden van Brussel en Mechelen, is een gevolg van het sterke industriële karakter van deze stad, die zich pas onlangs duidelijk als een degelijke kern ontwikkeld heeft.

Ten zuidoosten van Brussel betekenen de aanwezigheid van het Zoniënwoud en de nabijheid van Brussel en Leuven een belemmering voor de ontwikkeling van een kleine stad. De huidige suburbane ontwikkeling brengt mee dat Zaventem en Overijse die rol gaan vervullen.

Dat de ommelanden van de regionale steden Brugge, Oostende en vooral Kortrijk, Aalst en Sint-Niklaas nauwelijks groter zijn dan dit van sommige kleinsteden als Roeselare, Ieper en zelfs Veurne wijst op de dichte implantatie van de steden in Vlaanderen en de vrij behoorlijke wijze waarop deze steden aan de frequentstedelijke behoeften kunnen voldoen. Een aantal kleine steden hebben een ommeland dat slechts enkele gemeenten omvat. Dergelijke kleine steden zijn o.a. de kuststeden Blankenberge, Nieuwpoort en Knokke, verder ook Poperinge, Izegem, Avelgem, Maldegem, Zelzate en Nederbrakel. Bij de kuststeden stelt dit geen probleem : hun uitrusting overtreft, dank zij het toerisme in belangrijke mate deze van de stad met een dergelijk klein ommeland. Anders is het gesteld met de meeste overige vermelde steden. Ze hebben juist het stadium van hoofddorp overschreden. Uit een ander onderzoek bleek trouwens dat haast geen enkele gemeente van hun ommeland voor de vier onderzochte sleutelrelaties (verkeer, onderwijs, handel, tewerkstelling) overwegend op hen gericht was, terwijl dit op een paar uitzonderingen na, nl. Blankenberge en Asse, wel het geval is voor al de andere steden. Voor deze zwakke kleine steden, dient nagegaan in hoeverre ze voor een logische organisatie van de ruimte een zinvolle rol vervullen en zo ja, wat we menen het geval te zijn, in hoeverre de uitrusting ervan kan verbeterd worden zodat ze volwaardig attractief worden voor hun omgeving. We menen dat door een hergroeperen van bepaalde nu verspreid optredende tertiaire functies reeds heel wat zou kunnen bereikt worden.

3. De kleine steden en hun invloedssferen in Waals Brabant en Henegouwen

a. *Henegouwen* (1)

In de rij der specifieke centra van Henegouwen citeren we vooral de steden Aat, La Louvière, Chimay en Couvin met vrij belangrijke en ruimtelijk goed afgetekende verzorgingsrayons die zeer evenwichtig zijn uitgebouwd. De overige Henegouwse centra bezitten alle een minder uitgestrekt ommeland. Hun bestaan, handhaving en zelfs ontwikkeling is in alle gevallen te verrechtvaardigen vooral in de dichtbevolkte gepolariseerde zones, en in 't bijzonder de grenssteden Erquelinnes en Quiévrain, door het voorkomen van een simultane pool aan de overzijde van de grens. De situatie van Thuin is opvallend daar het geen specifiek eigen ommeland heeft, maar desalniettemin begrepen wordt t.o.v. de nabijheid van het dichtbevolkte industriegebied en de afstand tot goed ontwikkelde centra.

De buitengrenzen

Letten we eerst en vooral op het belang van de taalgrens voor wat de invloedssfeergrenzen betreft : Komen/Ieper-Menen, Moeskroen/Kortrijk, Doornik/Avelgem, Lessen/Geraardsbergen, Aat-Edingen/Halle. Eén uitzondering Ronse, waarvan de invloed zich meer naar het zuiden laat gevoelen.

Vervolgens dient gewezen op het belang van de administratieve grenzen die in het noordwesten met de taalgrens samenvallen; maar ook oostelijk een belangrijke rol spelen :
— tussen de zone van Chimay enerzijds en deze van Couvin en Philippeville anderzijds;
— de invloedzone van Florennes stopt bij de grens met Henegouwen; zo ook deze van Namen en deze van Gemblours;

De invloedssfeergrens van Tubize (Brabant) houdt op aan de provinciegrens, deze van 's Gravenbrakel (in Henegouwen) daarentegen loopt verder in Brabant maar dan in overlapping met Tubize. Dit is net zo voor Fleurus waarvan de invloedzone zich partim doorzet in Brabant. In feite bezit enkel Charleroi, beschouwd in haar functies van kleinstedelijk niveau, een invloedssfeer die in ruime mate buiten het provinciaal territorium treedt. Deze

(1) Bij deze bespreking steunt men op de nieuwe provinciegrens, alsmede op de nieuwe arrondissementele indeling.

overschrijding heeft plaats in de richting van het gebied Tussen-Samber-en-Maas in de richting van Philippeville en Florennes enerzijds en Namen anderzijds; omgekeerd heeft Nijvel naast het vroeger vermelde Ronse haar invloed op een deel van het Henegouwse grondgebied, telkens in concurrentie overigens met een Henegouwse stad : La Louvière of Charleroi.

De binnenzone

De enquête bracht, op dit kleinstedelijk niveau, in Henegouwen tweeëntwintig steden naar voor, nl. :
 in het arrondissement Aat : Aat
 in het arrondissement Charleroi : Charleroi (aggl.), Fleurus;
 in het arrondissement Bergen : Bergen, Dour, Quévrain, St.-Ghislain;
 in het arrondissement Zinnik : Zinnik, 's Gravenbrakel, Edingen, La Louvière, Lessen;
 in het arrondissement Thuin : Thuin, Beaumont, Binche, Chimay, Erquelinnes;
 in het arrondissement Doornik : Doornik, Leuze, Péruwelz;
 in het arrondissement Moeskroen : Moeskroen, Komen.

Sommige van deze steden hebben een goed afgebakend ommeland, dat belangrijk is qua oppervlakte. Het zijn allereerst de drie centra die eens te meer optreden op het hoger niveau : Charleroi, Bergen, Doornik. Van deze drie centra beantwoordt enkel dit van Bergen volledig aan de vooropgezette voorwaarde dat een kleinstedelijke invloedssfeer een straal van maximum twintig kilometer heeft. In feite constateren we voor het geval Charleroi (beschouwd in haar functies als « kleine stad ») dat de invloed van de agglomeratie zich wezenlijk verder uitstrekt in de richting Chimay. Het stedelijk centrum dat de invloed van Charleroi zou kunnen ondervangen is Philippeville maar haar invloedssfeer is de dag van vandaag vrij beperkt, als gevolg van een onvoldoende uitrusting, trouwens nog gedeeld met Florennes.

Wat Doornik betreft, blijkt de invloedssfeer zich té ver te strekken naar het noordoosten. Ronse zou het best geplaatst zijn om deze streek te verzorgen, maar het dient gezegd dat de huidige omstandigheden niet opportuun zijn voor een uitbreiding van de invloed van deze stad in het Waalse land. In de plaats ervan zou Leuze in aanmerking komen doch haar huidig verzorgingsgebied is vrij beperkt en raakt zelfs het besproken gebied niet. Zou het tot stand brengen van een onderwijskern in Anvaing een start kunnen betekenen voor de ontwikkeling van een nieuw centrum ? Hier dient een optie genomen te worden voor de verdere uitbouw van Leuze, ofwel voor de creatie van een nieuw centrum dat Anvaing zou kunnen zijn of beter nog Frasnes-lez-Buissenal, dat op het eerste niveau der hoofddorpen als een duidelijk polariserend centrum optreedt en dat tweemaal zoveel inwoners telt als Anvaing.

Andere steden bezitten een qua oppervlakte vrij belangrijke verzorgingsrayon : eerst en vooral Aat, dat zich mooi centraal bevindt ten overstaan van zijn attractiezone. Vervolgens La Louvière, dat een sterk bevolkt gebied bestrijkt, doch eerder beperkt is in oppervlakte omwille van een aantal andere belangrijke centra : Bergen, Binche, Charleroi, Nijvel, 's Gravenbrakel en Zinnik. Deze zes centra liggen op ongeveer vijftien kilometer afstand en tasten de reeds beperkte invloedssfeer van La Louvière aan.

Chimay tenslotte beheerst een uitgestrekte zone die echter de 15 km straal niet overschrijdt, en is de dag van vandaag onvervangbaar op het niveau van deze kleine steden. Het opvoeren van de uitrusting en de bevolkingsaan groei van Chimay zijn ongetwijfeld wenselijk, want het zou weinig logisch zijn van deze inspanningen enkel op Couvin te concentreren, wat soms gesuggereerd werd. Couvin ligt immers ver verwijderd van het westelijk deel van Tussen-Samber-en-Maas.

Tenslotte dient nog vermeld dat de enquête twee centra naar voor heeft gebracht die echter niet op de kaart werden aangeduid, daar ze kunnen bestempeld worden als deel uitmakende van « groot-Charleroi »; het betreft hier Châtelet en Gosselies. Hun verzorgingsrayons worden volledig geabsorbeerd door deze van Charleroi, vandaar dat ze niet in kaart gebracht werden.

b. *Waals Brabant*

Waals Brabant telt vijf steden van het tweede niveau : Nijvel, Waver, Eigenbrakel, Tubize en Geldenaken. Twee van deze steden hebben ontegensprekelijk een volledige streekverzorgende functie : Nijvel en Waver. Hun respectievelijke invloedssferen zijn trouwens duidelijk meer uitgebreid dan die van de drie overige centra, vooral wanneer we het niet overlappende gedeelte van de invloedssferen in acht nemen.

Geldenaken bevindt zich in een meer delicate positie en beschikt slechts over een zeer beperkte polarisatiezone, die snel moet gedeeld worden met Tienen, in het oosten met Hannuit, in het westen met Waver en zelfs in het zuiden met Namen. Tussen Geldenaken en Namen schijnt er trouwens een centrum van het tweede niveau te ontbreken. Perwez, dat die rol zou kunnen vervullen, is er tot nog toe niet in geslaagd zich op dit niveau te verheffen. Maar hier dient opgemerkt dat Eghezée in het arrondissement Namen, in zekere mate voor dezelfde promotie in aanmerking zou kunnen komen. Wat Geldenaken betreft, het enige centrum dus in het Haspengouwse deel van het arrondissement Nijvel, moet er gewezen worden op haar werkelijk belangrijke verzorgingsfunctie : het onderwijs. Indien, dit aspect terzijde gelaten, haar uitrusting niet het niveau bereikt van die van Nijvel en van Waver, is het te wijten aan de duidelijk lagere bevolkingsdichtheid.

De laatste twee steden van het tweede niveau van Waals Brabant, die door de enquête naar voor gebracht worden, zijn Tubize en Eigenbrakel. Deze twee centra beschikken nochtans niet over een uitgestrekte polarisatiezone. Tubize, dat omgeven wordt door steden van hetzelfde niveau, vormt samen met Klabbeek een belangrijk industrieel centrum, maar het speelt slechts een matige streekverzorgende rol. Evenzo tracht Eigenbrakel, waarvan de invloed in het noorden, gestuit wordt door deze van Brussel en in het zuiden door deze van Nijvel, zijn attractiezone uit te breiden van west naar oost. Het gaat hier om een lokaliteit die slechts in een recent verleden tot ontwikkeling kwam en dat zich nog steeds in belangrijke mate versterkt. Haar 18.000 inwoners (in 1969) hebben een uitrusting meegebracht die er ontegensprekelijk een centrum van het beschouwd niveau van maken, doch dat eigenlijk evenveel als satellietstad van Brussel functioneert daar het personen huisvest die beroep doen op de Brusselse arbeidsmarkt.

4. De kleine steden en hun invloedssferen in het Zuiden en Zuidoosten van België

Eerst en vooral dienen de regionale en de grootsteden onderkend, die ook op dit niveau een aantrekkingskracht op hun omgeving uitoefenen. Hieronder ressorteren :

- voor de provincie Luik : Luik en Verviers;
- voor de provincie Luxemburg : Aarlen;
- voor de provincie Namen : Namen.

Al deze steden zijn tevens hoofdplaats van een arrondissement en zelfs van een provincie, Verviers uitgezonderd.

Anderzijds zijn er de kleine steden die typisch tot het tweede niveau behoren. Hun aantal ligt veel hoger. Hieronder vermelden we :

- voor het arrondissement Hoi : Hoi;
- voor het arrondissement Luik : Aywaille, Esneux, Visé;
- voor het arrondissement Verviers : Eupen, Herve-Battice, Kalmis, Malmédy, Pepinster, Sankt-Vith, Spa, Stavelot, Welkenraedt;
- voor het arrondissement Borgworm : Hannuit, Borgworm;
- voor het arrondissement Aarlen : Athus;
- voor het arrondissement Bastenaken : Bastenaken, Vielsalm;
- voor het arrondissement Marche : Barvaux-Bomal, La Roche-en-Ardenne, Marche-en-Famenne;
- voor het arrondissement Neufchâteau : Bertrix, Bouillon, Libramont, Neufchâteau, Saint-Hubert;
- voor het arrondissement Virton : Florenville, Virton;
- voor het arrondissement Namen : Andenne, Gembloers;
- voor het arrondissement Dinant : Beauraing, Ciney, Dinant, Gedinne, Rochefort;
- voor het arrondissement Philippeville : Couvin, Florennes, Philippeville.

Verschillende van deze kleine steden zijn hoofdplaats van een arrondissement, terwijl andere zelfs niet eens hoofdplaats van een gerechtelijk kanton zijn, zoals Visé, Esneux, Aywaille, Barvaux-Bomal, Bertrix. Nemen wij er nota van dat alle kleine steden van de provincie Namen minstens deze administratieve rang bezitten. Bemerken we, zonder de stedelijke invloed te willen koppelen aan de administratieve voorzieningen, het anachronisme van

de verdeling van de gerechtelijke kantons, die, op de rang van kantonale hoofdplaatsen, hoofddorpen weerhouden zoals Dalhem, Louveigné, Durbuy en Paliseul, terwijl deze rol niet gegeven werd aan sommige stedelijke centra van het tweede niveau.

Rekening houdend met de regionale centra en de grote steden, die ook een verzorgingsrayon hebben op het tweede niveau, telt de provincie Luik aldus 17, Luxemburg 14 en de provincie Namen 11 centra. Bovendien dient, op dit niveau, de invloed vermeld van Maastricht op de omliggende grensgemeenten in het noorden van de provincie Luik en in het zuidoosten van de provincie Limburg. Er dient op gewezen dat Maastricht de enige buitenlandse stad is die een duidelijke rol speelt in de Belgische stedelijke structuur van het tweede niveau.

Gezamenlijk vormen deze steden, ondanks enkele onregelmatigheden in de provincie Luik, waarop we later zullen terugkomen, in deze drie provincies een basisstedennet dat vrij goed geordend en uitgebalanceerd is (zoals de tabellen met de gepolariseerde bevolking en de tussenstedelijke afstanden trouwens laten uitschijnen).

De buitengrenzen

De invloed van de Frans-Nederlandse taalgrens is over het algemeen duidelijk, maar eerder beperkt in uitgestrektheid, alhoewel niet verwaarloosbaar voor de feitelijke toestand. Aldus wordt de invloed van Borgworm gedeeld met Sint-Truiden, ietwat ten noorden van de huidige provinciegrens, maar, de invloed van Tongeren, gedeeld met die van Luik, overschrijdt ietwat deze grens. Anderzijds toont de kaart duidelijk aan dat de attractie van Visé zich evengoed uitstrekt over gemeenten van de provincie Limburg, als over gemeenten van Luik, en dit, in beide gevallen, in concurrentie met de invloed van Maastricht.

Wat de contactzones betreft tussen het Franse, Nederlandse en Duitse taalgebied, komen de officiële grenzen slechts weinig tot uiting in de stedelijke invloedssferen op dit niveau. In feite omvatten de kleine zones Kalmis en Welkenraedt evengoed Nederlandstalige als Duitssprekende, als Franstalige gemeenten, hetzij van rechtswege of feitelijk. De zone van Eupen is duidelijk Duits geïnspireerd, alhoewel zij ook, en dit samen met Verviers, Baelen en Membach bestrijkt, Franstalige gebieden van rechtswege en trouwens ook bijna volledig in de praktijk. De zone van Malmédy, een typisch Waalse stad, omsluit in het oosten de vier Duitssprekende gemeenten Elsenborn, Butgenbach, Bullingen en Rocherath. Tenslotte treedt Sankt-Vith, en dit is wel het duidelijkste geval, enkel polariserend op voor Duitssprekende gemeenten.

Aan de westgrens van de provincies Luik en Namen bestaat er geen taalverschil en de begrenzingen van de invloedssferen richten zich slechts zelden naar de provinciale grenzen : een zekere samenhang tussen deze grenstypes valt nochtans wel te bespeuren voor de zone Hannuit in het zuidwesten, en voor de overlappingszone van Hoi en Ciney, en ook voor deze van Marche en Rochefort. Elders in tegendeel overschrijden de invloedszones ruim de administratieve grenzen : het is nu eens een centrum van Luxemburg wiens invloed zich wijd uitstrekt over de grens van de provincie Namen (Marche, Bertrix, Bouillon), dan weer een Naams centrum dat Luxemburgse gemeenten naar zich toetrekt (Rochefort, Jemelle, Beauraing).

Wat de inwendige grens tussen de drie provincies Namen, Luik en Luxemburg betreft, deze schijnt van geen tel bij de afbakening van de invloedssferen, uitgezonderd ten westen van Vielsalm, waar ze samenvalt met de taalgrens.

De binnenzones

1. De provincies Luik en Luxemburg

De invloedssferen van de 31 centra van het tweede niveau verschillen sterk in uitgestrektheid en zijn niet noodzakelijk in verhouding tot het bevolkingsaantal en de uitrustingsgraad van deze centra. Men constateert bovendien een meerderheid van min of meer brede

overlappingsstroken, uitgezonderd in het oosten en het zuidoosten van de provincie Luik waar een meer uitgesproken reliëf aan de invloedssferen duidelijk afgetekende grenzen schijnt op te dringen. Dit is namelijk het geval voor de lange en hoge rug van de 'Hoge Venen' en de Vecquée, die duidelijk de scheiding aangeeft tussen de zones van Spa, Verviers en Eupen enerzijds en deze van Stavelot en Malmédy anderzijds.

Nemen we eerst de zones van de drie steden die eveneens op het hoger niveau terugkomen : Luik, Verviers en Aarlen. De verzorgingsrayon van Luik is in grote trekken cirkelvormig, doch haar maximale breedte bereikt zij bij de Maas-as. De gepolariseerde gemeenten bevinden zich in een straal van 20 km, wat overeenkomt met het criterium, dat weerhouden was in de enquête. Hier moet er aan herinnerd worden, dat men de Luikse agglomeratie in haar geheel beschouwt, maar dat gemeenten zoals Ans, Herstal, Chénée en Jemeppe, Seraing, die tot deze agglomeratie behoren, in feite volgens de weerhouden criteria centra zijn van het tweede niveau en als relais-centra fungeren tussen de periferie en het voorname stadscentrum.

De zone van Verviers is veel minder uitgestrekt, daar er zich een krans van centra van het tweede niveau voordoet op een afstand van 5 à 15 km van de stad. De uitstulping van het verzorgingsrayon naar het zuidoosten is slechts van betekenis voor het dorp Jalhay en de gehuchten, gelegen nabij de weg Verviers-Baraque-Michel.

Voegen wij hier nog aan toe dat de Boudewijnsnelweg tussen Luik en Aken op het ogenblik van de enquête pas in gebruik was en toen nog geen invloed scheen te hebben op de polarisatiezones van de centra van het tweede niveau, zelfs niet op het derde niveau, terwijl deze althans nu toelaat kleine centra over het hoofd te springen om rechtstreeks zich te richten tot grotere centra als Luik en Aken; dit zou zich vooral voordoen ten nadele van Eupen en Battice-Herve.

Wat de verzorgingsrayon van Aken betreft, deze is zowel wat vorm als uitgestrektheid betreft vrij normaal, althans voor het gedeelte op Belgisch grondgebied.

De specifieke kleine centra van het tweede niveau beschikken over vrij uitgestrekte invloedssferen, waarvan de straal zowat 20 km bedraagt. Hieronder vallen : *Hoei*, waarvan de invloed veel verder voelbaar is in de Condroz dan in Haspengouw, wat de gedachte meebrengt dat er een centrum van het tweede niveau ontbreekt tussen Hoei en Barvaux-Bomal; *Aywaille*, waarvan de invloedssfeer zich vooral naar het zuiden uitstrekt, aan weerszijden van de E9; *Malmédy*, dat excentrisch in zijn verzorgingsrayon ligt, maar dat het merendeel van het bekken van de Warche en een deel van de Boven-Amblève polariseert; *Sankt-Vith* dat, meer centraal gelegen is en waarvan de uitstraling gans het Belgisch gedeelte van het bekken van de Our beslaat; *Marche-en-Famenne* en *Bastenaken*, waarvan de invloedssferen samenkomen langs de E40, daar waar een centrum van het eerste niveau zoals Tenneville-Baconfoy zich zou moeten kunnen ontwikkelen en opklimmen tot het tweede niveau, wat een inkrimping zou meebrengen van de verzorgingsrayon van Bastenaken, die nu te uitgebreid is; *Bertrix* tenslotte, waarvan de invloed reikt tot op 20 km in de richting van Beauraing, ondanks de afwezigheid van rechtstreekse verbindingswegen.

Er dient op gewezen dat drie van deze centra arrondissementele hoofdplaatsen zijn. De centra beschikken ruim over de volledige uitrusting, die voor dit niveau in de vragenlijst voorop gezet was, en soms zelfs over uitrustingen van hoger niveau (een belangrijke commerciële uitbouw te Hoei, Malmédy, Marche, Bastenaken, Bertrix; normaal-onderwijs en/of onderwijs van A1 niveau te Hoei, Marche, Bastenaken). Plaat 28 C toont overigens dat zij over diverse industriële activiteiten beschikken en dat zij, met uitzondering van Aywaille, belangrijke tewerkstellingsplaatsen zijn (tewerkstellingscoëfficiënt tussen 80 en 120 of meer dan 120).

Over 't algemeen mogen deze goed uitgeruste centra aan het hoofd geplaatst worden van deze van het tweede niveau, met uitzondering van de middelgrote en grote steden, die hun invloed laten gelden op dit niveau.

Het merendeel van de andere centra van het tweede niveau hebben meer beperkte invloedssferen, die soms slechts een tiental gemeenten en zelfs minder beslaan, dit in een diameter van bij de 15 km, zo zijn er : Hannuit, Borgworm, Visé, Herve-Battice, Eupen, Spa, Stavelot, Barvaux-Bomal, La Roche, Saint-Hubert, Libramont, Neufchâteau, Bouillon, Florenville, Virton.

De nabijheid van centra van éézelfde niveau (zie hiervoor tabel I met de tussen-stedelijke afstanden), vaak beter ontwikkeld dan deze waarover het gaat, herleidt natuurlijk de eigen invloedssfeer van de beschouwde centra en verbreedt de overlappingszones. De meest typische centra in dit verband, en bijgevolg ook de minder goed geplaatste centra, op dit basisniveau van de stedelijke hiërarchie zijn : *Visé* en *Herve-Battice*, waarvan men zich snel afkeert ten gunste van Luik, *Barvaux-Bomal*, dat slechts over zes gemeenten waakt, *Saint-Hubert* en *Libramont* slechts over vier gemeenten.

Hier bestaan tenslotte, zoals elders in het land, enkele centra waarvan de verzorgingsrayon zeer beperkt is, namelijk die slechts, vijf of minder gemeenten tellen, in een diameter van 5 à 10 km. Zo vermelden we : Athus (slechts op 1 km gelegen van Aarlen en waarvan de gepolariseerde zone zich niet eens uitstrekt over de grens van het Groot-Hertogdom met Frankrijk, gezien de nabijheid van Pétange-Rodange en van Longwy), Kalmis, Welkenraedt, Pepinster, Esneux, alle gelegen aan de periferie van het Luikse. Deze laatste centra hebben

dus een ruimtelijke schikking die afwijkt van het algemeen beeld van de kleinstedelijke invloedssferen in het zuidoosten van België. Men kan zich de vraag stellen of er aldus niet te veel centra van het tweede niveau zijn. Vergeten we echter niet dat deze ruimtelijk beperkte invloedssferen meestal betrekking hebben op geïrbaniseerde en geïndustrialiseerde gebieden, waar een dichter uitgebouwd stedennet normaal is.

Aldus maakt Esneux, dat overbodig leek tussen Luik en Aywaille, in feite deel uit van een krans van vóórstedelijke relais-centra met Seraing-Jemeppe, Ans, Herstal en Chênée; in deze krans van centra neemt Esneux een normale positie in. Evenzo zou men in het Vervierse, alhoewel misschien niet zo duidelijk, het bestaan kunnen aantonen van een polygoon van secundaire centra met aan de top : Battice, Welkenraedt, Limbourg, Spa en Pepinster, waarin dit laatste centrum zijn verrechtvaardiging vindt. De dicht bij elkaar gelegen centra Welkenraedt en Kalmis, met praktisch hetzelfde bevolkingsaantal, zijn zo gegroeid door de industrialisatie en moet men aldus aanvaarden.

2. *De provincie Namen*

De spreiding van de centra op het tweede niveau in deze provincie suggereert enkele overwegingen. Eerst en vooral blijkt het aantal van deze centra niet evenredig te zijn met het bevolkingsaantal, noch met de bevolkingsdichtheid, alhoewel de bevolking van de provincie Namen slechts 4 % van de Belgische bevolking uitmaakt, telt deze provincie 8 % van de secundaire centra. Tussen de elf centra van de provincie is Namen het enige centrum (71.033 inw.) dat een belangrijke verzorgingsrayon heeft, zowel wat oppervlakte (1.050 km²) betreft als bevolkingsomvang (204.283 inw.), trouwens Namen is het enige centrum van de provincie dat voor het derde niveau in aanmerking komt.

Men kan zich de vraag stellen of Namen voldoet aan de voorop gestelde voorwaarde van zich in een verzorgingsrayon van maximum 20 km straal te bevinden. Bestudeert men hiertoe de kaart dan is men geneigd positief te antwoorden, daar haar invloedssfeer slechts in twee richtingen de 20 km grens overschrijdt, namelijk naar het noorden en naar het zuidwesten. Namen oefent inderdaad een aantrekkingskracht uit op bijna gans het arrondissement; in het noorden wordt deze verreikende invloed van Namen gemakkelijk begrepen omdat Waver, zelfs al is het vrij goed uitgerust, dit slechts onlangs geworden is en toch ver van Namen verwijderd ligt. Wat het zuidwestelijk gebied betreft, hier kan de invloedssfeer van Namen gemakkelijk uitgelegd worden door de onvoldoende uitrusting van Florennes.

Wat de andere richtingen aangaat, hier ondervindt Namen steeds mededinging van andere centra van het tweede niveau. In het Beneden-Samber-gebied ondervindt Namen de concurrentie van Charleroi met zijn betere uitrusting, dat in sterkere mate belangrijker gemeenten aantrekt zoals Temse, Auvélais, Jemeppe, Moustier; deze laatste betekenen eerder een relais tussen Namen en Charleroi. In het noordwesten haalt Gemblours het op Namen met een zone van elf gemeenten. Tenslotte gaan Hoei en vooral Andenne aan de haal met het oostelijk deel van het arrondissement Namen.

In het arrondissement Dinant oefent Dinant zelf ontegensprekelijk een streekverzorgende invloed uit, waarmee ze bepaalde gemeenten bereikt zoals Louette-Saint-Pierre, Laforêt (in het uiterste zuiden van de provincie). In ditzelfde arrondissement Dinant haalt Beauraing het op Gedinne en laat deze laatste slechts enkele gemeenten ten zuiden van deze stad. Twee centra van een andere provincie, Bouillon en voornamelijk Bertrix, strekken hun attractiesfeer uit over zuidelijke en zuidoostelijke gemeenten van de provincie Namen. Men neme er tevens nota van dat de aantrekking van Ciney in het oosten gestuit wordt door deze van Marcheen-Famenne; niettegenstaande dit mag de invloedssfeer van Ciney niet onderschat worden en evenaart hij deze van Dinant in oppervlakte. Tenslotte hebben de centra Rochefort en Jemelle een middelgrote verzorgingsrayon in het uiterste oostpunt van het arrondissement.

In het arrondissement Philippeville heeft alleen Couvin een duidelijk afgetekende invloedssfeer. De omlandigen van Philippeville en Florennes zijn slechts vaag, omwille van een zekere complementariteit, gepaard gaande aan een niet vermijdbare concurrentie.

Evenzo moet er op het belang gewezen worden van een centrum als Charleroi, dat zijn stempel drukt op een twintigtal gemeenten, waaronder Walcourt, wiens invloedssfeer zich beperkt tot slechts drie gemeenten. Dit laat zich verklaren door de tegenstelling : Charleroi dat beter uitgerust is, en Walcourt dat heel wat waardevolle uitrusting mist.

IV. DE CENTRA VAN HET DERDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN (Kaart 28 B)

Het stedennet op het derde niveau is opgebouwd uit vrij belangrijke steden die we « regionale centra » zullen noemen. Zij zijn belangrijker dan de kleine steden van het tweede

niveau en zij traden in de enquête naar voren als antwoord op de vraag : « Welke is de belangrijke stad, eventueel in het buitenland, waarnaar de inwoners van uw gemeente of deel van gemeente zich begeven voor speciale gelegenheden (minder frequente aankopen, belangrijke sportmanifestaties, theaters, gespecialiseerde ziekenhuizen, hoger niet-universitair onderwijs...) ? »

De regionaalstedelijke invloedssferen zijn doorgaans uitgestrekter dan de kleinstedelijke, zodat een overkoepelende stedenstructuur ontstaat t.o.v. de centra van het tweede niveau.

A. KENGETALLEN VAN DE REGIONAALSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

Evenals bij de kengetallen van de kleinstedelijke invloedssferen, worden nu opeenvolgend cijfers gegeven over de bevolking van de agglomeratie, van het eenduidig regionaalstedelijk hinterland, van het overlappingsgebied en van de totale regionaalstedelijke invloedssfeer. Zo ook vindt men cijfers omtrent de oppervlakte van de regionaalstedelijke invloedssfeer, de bevolkingsdichtheid binnen dat gebied en de gemiddelde afstand van het beschouwde centrum tot de concurrerende regionale centra uit de omgeving.

In tabel 3 zijn alleen de « specifieke regionale centra » opgenomen, met uitsluiting dus van de grootsteden en Brussel alhoewel deze eveneens regionaalstedelijke functies uitoefenen. Deze laatste staan vermeld in tabel 4.

1. Tabel 3 — Kengetallen van de « specifieke regionale centra » en hun invloedssferen

	<i>Bevolkingscijfers 1961</i>				<i>Oppervlakte in km² van de totale invloedssfeer</i>	<i>Bevolkingsdichtheid (inv./km²) van de totale invloedssfeer</i>	<i>Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra</i>
	<i>Agglomeratie</i>	<i>Eenduidig hinterland</i>	<i>Overlappingsgebied</i>	<i>Totale invloedssfeer</i>			
Mechelen	69.130	111.452	143.683	324.265	649,8	499	28,65
Turnhout	43.827	134.850	89.719	268.396	1.205,1	222	47,40
Leuven	75.885	236.896	119.589	432.370	1.513,8	285	43,10
Oostende	58.244	118.552	70.328	247.124	1.082,7	228	36,15
Brugge	101.127	118.530	88.862	308.519	1.226,7	251	34,40
Kortrijk	100.683	241.313	173.831	515.827	1.496,7	344	37,38
Sint-Niklaas	47.819	46.207	164.266	258.292	541,8	476	28,86
Aalst	56.071	109.278	211.872	377.221	722,7	521	29,76
Hasselt	36.618	276.919	308.565	622.102	2.594,7	239	39,90
Verviers	74.019	99.680	68.828	242.527	1.943,1	124	23,40
Doornik	41.612	56.862	77.468	175.942	839,7	209	44,04
Bergen	45.187	210.828	102.546	358.561	888,3	403	43,60
Namen	71.033	240.948	151.241	463.222	5.403,6	85	63,70
Aarlen	13.272	18.071	50.766	82.109	1.192,5	68	75,82
Totaal	834.527	2.020.386	1.821.564	4.676.477	21.301,2		
Gemiddelde	59.609	144.313	130.111	334.034	1.521,5	219	41,15

2. Tabel 4 — Kengetallen van de grootsteden en Brussel met hun regionaalstedelijke invloedssferen

	<i>Bevolkingscijfers 1961</i>				<i>Opperlakte in km² van de totale invloedssfeer</i>	<i>Bevolkingsdichtheid (inw/km²) van de totale invloedssfeer</i>	<i>Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra</i>
	<i>Centrum</i>	<i>Eenduidig hinterland</i>	<i>Overlappingsgebied</i>	<i>Totale invloedssfeer</i>			
Antwerpen	643.568	290.858	215.585	1.150.011	1.648,8	697	30,07
Gent	229.305	436.759	257.262	923.226	2.349,0	393	38,40
Luik	445.044	314.176	116.216	875.436	4.221,0	207	51,65
Charleroi	217.096	407.039	133.562	757.697	2.687,4	281	41,55
Brussel	1.022.795	146.429	288.760	1.457.984	3.450,6	422	45,04

B. BESPREKING VAN DE REGIONAALSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

1. Noordoost-België

In het noordoosten van België oefenen vijf centra regionaalstedelijke functies uit : Hasselt (prov. Limburg), Leuven (arr. Leuven), Mechelen-Turnhout (prov. Antwerpen) als specifieke regionale centra, terwijl de grootstad Antwerpen ook regionaalstedelijke functies uitoefent.

Inzake regionaalstedelijke invloedssferen treedt *Antwerpen* in concurrentie met Mechelen, Turnhout en Sint-Niklaas. De grenzen van de regionaalstedelijke invloedssferen kunnen ten dele dezelfde zijn als deze van de kleinstedelijke functies voor zover tussen de regionale centra geen kleine centra voorkomen. Dat is o.m. het geval voor Antwerpen en Turnhout en Antwerpen-Mechelen althans voor een gedeelte van de invloedssfeergrens. Elders breidt Antwerpen zijn regionaalstedelijke invloedssfeer uit over de kleinstedelijke ommelanden van Lier, Boom, Willebroek en Herentals. Waar een onderzoek in 1960 uitgevoerd (1) tamelijk duidelijke grenzen aangaf tussen het Turnhoutse en het Antwerpse hinterland, geeft het onderzoek van 1965 reeds een afgetekende uitstulping oostwaarts, overeenkomend met het verloop van de Boudewijn-autoweg. Aldus is Herentals en omgeving nu hoofdzakelijk afgestemd op Antwerpen en vertoont dit gebied nog slechts zwakke relaties met Turnhout. Ook tussen Mechelen en Antwerpen komt er een overlappingsgebied voor bij Willebroek en de westelijke gemeenten.

De regionaalstedelijke hinterlandbevolking van Antwerpen is merklijk hoger dan die van de overige regionale centra. Dat is vooral te danken aan de grotere randgemeenten en aan de omvangrijke agglomeratie. Turnhout, Mechelen, Leuven en Hasselt vinden in de regionaalstedelijke functies hun hoogste bestaansredenen, zodat het aantal inwoners hierdoor gedetermineerd wordt. De agglomeratie Antwerpen heeft echter eveneens grootstedelijke functies, die de veel grotere bevolkingsomvang helpen begrijpen.

Turnhout oefent regionaalstedelijke functies uit over nagenoeg alle gemeenten van het arrondissement. In het westen en vooral in het zuidwesten zijn er die meer op het Antwerpse gericht zijn, terwijl ook enkele gemeenten behoren tot de Leuvense invloedssfeer. Het

(1) M. GOOSSENS : « Hiërarchie en hinterlanden der centra », o.c., 1963.

regionaalstedelijke hinterland van Turnhout is opvallend naar het zuiden uitgebreid en slurpt praktisch de ganse kleinstedelijke ommelanden op van Geel, Mol en voor een deel van Herentals.

Mechelen is in de hinterlandconfiguratie der regionale centra een zeer speciaal geval, omdat de stad geklemd zit tussen de krachtige naburige polen Antwerpen en Brussel. Vandaar dat het regionaalstedelijk hinterland van Mechelen in het zuiden en noorden bijna hetzelfde beeld vertoont als dat van het kleinstedelijk ommeland. In het oosten en het westen is het regionaal hinterland echter groter : het Willebroeks kleinstedelijk ommeland wordt nu opgeslorpt alsmede enkele gemeenten van de kleinstedelijke ommelanden van Heist-op-den-Berg en van Aarschot.

De regionaalstedelijke invloedssfeer van *Leuven* heeft omwille van de rechtstreekse contacten met het Mechelse en Brusselse hinterland éénzelfde westelijke en noordwestelijke grens als bij de kleinstedelijke invloedssferen. De uitbreiding van het hinterland is anderzijds zeer opvallend in oostelijke en noordoostelijke richting waar de kleinstedelijke ommelanden van Tienen, Aarschot en de helft van Diest er bij komen.

Het regionaalstedelijk hinterland van *Hasselt* beslaat de volledige provincie Limburg met enkele randgemeenten van het arrondissement Leuven. Vandaar de grote hinterlandbevolking, die zelfs het dubbele is van deze van Mechelen en Turnhout. De intensiteit van de regionaalstedelijke functies neemt echter af met de afstand en hangt samen met de graad van verstedelijking. De recente industriële omschakeling in het Limburgse, gesteund door de sterke demografische expansie, maken dat het regionaal belang van Hasselt voortdurend toeneemt en vlug imposante vormen zou aannemen, were niet de nabijheid van Genk, waar tewerkstelling en enkele andere functies de armslag van Hasselt enigszins afremmen. De ruimtelijke ordening zal hiervoor een oplossing moeten vinden. Misschien kan het projecteren van een bipool Hasselt-Genk met tamelijke scheiding van secundaire en tertiaire functies een oplossing brengen.

Na de bespreking van de regionaalstedelijke invloedssferen der Belgische centra is het nodig even te wijzen op de invloed van de concurrerende Nederlandse centra. Steden als Breda, Tilburg, Eindhoven en Maastricht oefenen voorzeker een niet te onderschatten invloed uit op de grensgemeenten. Voor kleinstedelijke relaties komt Maastricht in aanmerking voor verschillende gemeenten in het oosten van het arrondissement Tongeren. De overige steden liggen voor de kleinstedelijke relaties al iets te ver, maar voor sommige regionaalstedelijke functies komen ze wel in aanmerking. Aangezien de grens toch nog een voelbare barrière blijft voor een aantal functies, zal men zelden gemeenten vinden die voor de regionaalstedelijke functies alleen op een Nederlands centrum zijn afgestemd.

Naast de grenssituatie moet tevens bijzondere aandacht besteed worden aan het centrale deel van Noordoost-België. De omgeving van Westerlo vormt het contactgebied tussen vijf regionaalstedelijke invloedssferen. De efficiëntie van de regionale functies is er dan ook zwak. De tewerkstelling in de Zuiderkempen kan door de industrieparken bij het Albertkanaal en de autosnelweg verholpen worden. De structurering van een gebied eist echter meer gedifferentieerde functies, die de aanwezigheid van een regionaal centrum onderstellen. De toestand is echter zo dat dit gebied zelfs nog geen volwaardig kleinstedelijk centrum heeft. Hier is wellicht reden stuwung te geven tot het ontstaan van een klein en wellicht beter nog aan een regionaal centrum.

2. Noordwest-België

In Noordwest-België worden de regionaalstedelijke functies uitgeoefend door de steden Brussel, Gent, Kortrijk, Brugge, Oostende, Aalst en St-Niklaas, terwijl de buiten het gebied liggende steden : Antwerpen, Mechelen, Leuven en Rijsel ook een zekere attractie uitoefenen op dit niveau.

De uitrusting van deze steden voldoet aan wat we op dit niveau mogen verwachten, alhoewel het duidelijk is dat hierbij belangrijke gradaties optreden, gradaties die zich ook weerspiegelen in de omvang van het hinterland.

Alhoewel het hinterland van *Brussel* een behoorlijke omvang heeft valt het op dat er reeds op vrij korte afstand, nl. een tiental km ten noorden en ten oosten van de stad overlappingen optreden waar én Leuven én Mechelen hun invloed doen gelden. In feite ligt de hinterlandgrens ongeveer evenver van Mechelen en Leuven als van Brussel. Dit is eerder verwonderlijk wanneer men rekening houdt met de geweldige uitrusting van de grootstad. We menen het te kunnen verklaren door het feit dat zowel Mechelen als Leuven zeer goed uitgeruste steden zijn die aan alle behoeften op dit niveau kunnen voldoen in een menselijk kader en een taalmilieu dat de meeste inwoners van het hinterland meer ligt dan de sterk franstalige hoofdstad Brussel. Zelfs het relatief zwak uitgeruste Aalst lukt het nog zich te laten gelden tot op 15 km van de hoofdstad. Dat de taalfactor wel degelijk een rol speelt, blijkt trouwens zeer duidelijk, vermits ten zuiden van deze grens de invloed van Brussel tot bij Ronse en Geldenaken reikt.

Het regionaalstedelijke hinterland van *Gent* is in het noordwesten van het land het belangrijkste, zoals ook Gent er de voornaamste stad is. Naar het noorden door de staatsgrens en naar het zuiden door de taalgrens afgebakend, reikt Gent het verst in westelijke richting tussen de hinterlanden van Brugge en Kortrijk. Naar het oosten reikt de invloed minder ver. De nabijgelegen oostelijke regionale centra Sint-Niklaas en Aalst bezitten hinterlanden, die geknepen zitten tussen Antwerpen, Brussel en Gent.

Sint-Niklaas heeft een hinterland dat niet eens zijn gans arrondissement omvat. In westelijke richting, althans tot Lokeren, is het regionaalstedelijk hinterland nog duidelijk aanwezig, terwijl het met Antwerpen gedeelde hinterland tot op een paar km van Sint-Niklaas zelf komt. De regionaalstedelijke invloedssfeer telt ca. 260.000 inwoners waarvan echter 165.000 behoren tot de overlappingszones met Gent en Antwerpen. Anderzijds is een deel van Oost-Zeeuws-Vlaanderen, nl. de omgeving van Hulst op dit niveau ook naar Sint-Niklaas georiënteerd. De linkeroevergemeenten alsook de eerste rij van Oostvlaamse gemeenten behoren trouwens reeds tot het ongedeelde hinterland van de havenstad. We mogen aannemen dat het in dienst nemen van de tweede tunnel en het klaar komen van de E3 de grens van het Antwerpse hinterland nog verder naar het westen zal doen opschuiven en problemen zal doen meebrengen voor het in stand houden van de regionale functie van Sint-Niklaas.

Wat *Aalst* betreft, noteren we enerzijds een vrij groot langs de Dender uitgerekt hinterland dat zowel richting Gent als Brussel zeer brede overlappingszones vertoont, zodat het onbetwist hinterland van Aalst eigenlijk vrij beperkt is en nauwelijks iets groter is dan het kleinstedelijk ommeland. Het omvat uiteindelijk nog meer dan 370.000 inwoners, waarvan 200.000 in de overlappingszone met Gent en Brussel, die echter wat oriëntatie betreft wel een zeer vlottende massa uitmaken. De regionaalstedelijke betekenis van Aalst en Sint-Niklaas wordt in vraag gesteld doordat hun hinterlanden qua verkeer en werkgelegenheid sterk op Brussel en Antwerpen georiënteerd zijn. Er zal speciale overheidssteun nodig zijn om ze als regionale centra te handhaven. De toestand voor beide centra wordt nog hachelijker zo men voortgaat met aan Dendermonde bepaalde hogere functies toe te kennen.

De drie Westvlaamse regionale centra hebben dank zij hun grotere afstand tot de grote steden ieder een duidelijk hinterland. Enkel in het centrum van West-Vlaanderen waar Roeselare met zijn uitzonderlijk goede handelsfunctie een sub-regionale rol vervult, is de toestand minder duidelijk en treden overal brede overlappingszones op.

Kortrijk omvat met zijn hinterland (ruim 500.000 inwoners) gans Zuid-Vlaanderen. Deze goed uitgeruste stad, waarvan de invloed tot in het zuiden van Oost-Vlaanderen doordringt ziet zijn invloed naar het zuiden afgezwakt door staats- en taalgrens en de aanwezigheid van de Franse grootstad Rijsel. Naar het westen reikt ze ruim 45 km ver, zodat Ieper zich als een sub-regionaal centrum kan ontwikkelen.

Brugge's regionaalstedelijke invloedssfeer is met ca.300.000 inwoners duidelijk kleiner. Deze stad die als provincie- en toeristische stad eveneens een zeer goede uitrusting bezit, heeft echter het nadeel in het oosten vrij vlug op de invloed van het belangrijkere Gent te stoten; het lukt er weliswaar in samen met Gent het ommeland van Maldegem te polariseren. In het noorden ligt het geklemd tussen de Nederlandse grens en de kust, alhoewel een deel van West-Zeeuws-Vlaanderen zich op Brugge oriënteert. Tenslotte wordt naar het westen de invloed van Brugge nog afgeremd door de aanwezigheid van Oostende, dat zich als hoofdplaats van de toeristische kustzone tot dit niveau heeft kunnen opwerken.

De invloedssfeer van *Oostende* is ruimtelijk scheef getrokken, enerzijds gehalveerd door de kustlijn, anderzijds ver reikend in oostelijke richting wegens de aanwezigheid van Brugge. De invloed strekt zich aldus in zuidwestelijke richting uit over de dun bevolkte agrarische Westhoek. Dank zij de aanwezigheid van de dichtbevolkte kustzone telt het uiteindelijk nog ruim 240.000 inwoners.

3. Waals Brabant en Henegouwen

a. *Henegouwen*

Het netwerk van regionale centra wordt in Henegouwen vertegenwoordigd door drie steden (*Charleroi*, *Bergen* en *Doornik*) maar de polarisatie van het Henegouwse geschiedt ook in de richting van zes andere steden buiten het provinciale territorium : *Namen*, *Brussel*, *Gent*, *Kortrijk*, *Rijsel* en *Fourmies*. Nochtans zijn van de negen steden, die één of ander gebied van Henegouwen op dit niveau naar zich toe trekken, er slechts vier van wezenlijk belang wat de oppervlakte van de uitstralingszone in deze provincie betreft, nl. : *Charleroi*, *Bergen*, *Doornik* en *Brussel*. Een vijfde centrum is van middelmatig belang, nl. het Franse *Rijsel*.

Laten we eerst drie regionale steden van Henegouwen benaderen : *Charleroi*, *Bergen* en *Doornik*.

Enkel *Charleroi* bezit een uitgebreide en vrij evenwichtig uitgebouwde regionaal-stedelijke invloedssfeer, m.a.w. uitgestrekt in alle richtingen. Haar invloed bereikt de noordergrens van de provincie, alhoewel ze in het noordelijk gebied de concurrentie ondervindt van *Brussel*. Gemeenten zoals *Frasnes-lez-Gosselies*, *Feluy*, *Arquennes*, gelegen op 15 km van *Charleroi* en op 35 km van *Brussel*, bevinden zich in de interpenetratiezone van deze twee grotere steden.

Naar het westen toe ontmoet de invloedssfeer van *Charleroi* deze van *Bergen*, in overeenstemming met de formule van *Reilly*, door nl. een grotere oppervlakte te reserveren voor een belangrijker centrum en een kleinere voor een minder belangrijk centrum.

Naar het oosten toe past de grens van het invloedsgedebied juist met de provinciegrens; het administratief gegeven is hier van het grootste belang en lokt aldus een inkrimping van de invloedssfeer van *Charleroi* uit ten gunste van het nochtans duidelijk kleiner centrum *Namen*. Eens men Henegouwen verlaat, verdwijnt de exclusieve aantrekking van *Charleroi* en wordt het gebied verdeeld over *Charleroi* en *Namen*. Er ontstaat een overlappingszone binnen de provincie *Namen*, gezien de eerder beperkte onderlinge afstand en het belang der centra.

Naar het zuiden toe tenslotte strekt de polarisatiezone van *Charleroi* zich uit tot aan de provinciale en nationale grenzen, zodat deze uithoeken van de regionaalstedelijke invloedssfeer meer dan 50 km van het stadscentrum komen te liggen. Er kan logischer wijze geen sprake zijn van hier in het zuiden van Henegouwen een regionaal centrum van het derde niveau te creëren, maar het ware wenselijk betere verbindingen met het bestaande regionale centrum *Charleroi* tot stand te brengen.

Merken wij op dat er een centrum polariserend optreedt voor een kleine zuidwestelijke strook van de Henegouwse laars, nl. de stad *Fourmies* in Frans Henegouwen. Dit centrum

met ongeveer 15.000 inwoners heeft echter niet de uitrusting en het belang van de Belgische centra van hetzelfde niveau. Het werd echter regelmatig naar voor gebracht in de antwoorden van een tiental gemeenten tussen Momignies en Montbliart. Dit centrum werd weerhouden, rekening houdend met de verwijdering van Charleroi ondanks zijn kleine invloedssfeer, zowel qua oppervlakte als qua inwonersaantal.

Een tweede belangrijk regionaal centrum in Henegouwen is *Bergen*. Wanneer we rekening houden met de exclusief eigen polarisatiezone van Bergen, alsook met de overlappingszone bekomen we een vrij goed uitgebouwd verzorgingsgebied met een straal van 20 tot 25 km. Doch deze eerste vaststelling dient onmiddellijk gevolgd door een minder gunstige nl. dat het éénduidig hinterland van Bergen slechts ten zuiden van de stad voorkomt. Inderdaad vanaf de noordelijke randgemeenten van Bergen komt Brussel voor in de antwoorden op de gestelde vragen van de enquête. Soms domineert Bergen wel over enkele kilometers, maar eens vanaf Rœulx, Zinnik of Aat domineert Brussel en verderop dan deze lokaliteiten is de invloed van Bergen vrijwel onbestaande. Wel te verstaan speelt Bergen in onze terminologie toch duidelijk een rol op het derde niveau, want Bergen is de enige geciteerde stad voor de Borinage en voor Haut-Pays. Het kaartbeeld schijnt minder te wijzen op een slechte organisatie van de relaties met Bergen, dan wel op de noodzaak Bergen op dit niveau competitief te maken in zijn eigen omgeving t.o.v. Brussel.

Resumerend kunnen we voor dit geval zeggen dat de kaart een virtuele polarisatiezone van Bergen op de voorgrond brengt en eveneens toelaat de bevolking te tellen waarvoor de uitrusting van Bergen zou moeten dienen, maar dat de indringing van de Brusselse zone in de helft van dit gebied een maat is van de ontoereikendheid van de hedendaagse uitrusting van Bergen.

Het derde regionaal centrum van Henegouwen is *Doornik*. De bemerking die we voor Bergen gemaakt hebben is bijna integraal toepasselijk op Doornik. Nochtans dienen voor Doornik twee specifieke bemerkingen gemaakt : de eerste is positief voor haar regionale rol, nl. de verdere verwijdering van Brussel, wat haar toelaat een eigen polarisatiezone op te bouwen, zelfs in de richting van Brussel; de invloedssfeer van Brussel dringt niettemin door tot ten westen van Leuze. Aldus biedt Doornik niet, zoals spijtig genoeg Bergen, het beeld van buurgemeenten die zich al ten dele richten naar een beter uitgerust centrum als Brussel, maar dat tienmaal zo ver ligt. Noteren we dat deze ietwat gunstiger situatie van Doornik te danken is aan de grotere afstand tot Brussel en niet aan een betere uitrusting of aan beter georganiseerde stedelijke functies.

Deze opvatting wordt trouwens bekrachtigd door de tweede bemerking die we in verband met Doornik wilden maken, en die duidelijk minder positief uitvalt. Namelijk aan de zuidkant van Bergen bevindt men zich in de eigen polarisatiezone van Bergen, terwijl aan de westkant van Doornik de invloed van Rijsel onmiddellijk voelbaar wordt, in die mate zelfs dat een groot aantal antwoorden van Doornik zelf er door beïnvloed zijn.

Bijna alle lokaliteiten die ten westen van de meridiaan van Doornik liggen vermelden even vaak en soms vaker Rijsel dan Doornik. Hier krijgen we precies de herhaling van het verschijnsel dat we ten noorden van Bergen ten voordele van Brussel vastgesteld hebben en ook om dezelfde redenen.

Het probleem Doornik komt ons wel ernstiger voor dan dat van Bergen, want zo men in het getal Bergen redelijkerwijze verwachten mag dat een uitrustingsverbetering er een waardevol regionaal centrum kan van maken, dynamisch en met een vrij uitgebreide polarisatiezone, kan men deze redenering moeilijk behouden voor Doornik. De nabijheid van Rijsel, het feit dat men zich binnen de begrenzingen bevindt van een normale polarisatie van een metropool van dit allure en de perspectieven voor het afzwakken van de grens als barrière, werken een vlotte ontwikkeling van Doornik tot volwaardige regionale hoofdstad zeker niet in de hand.

Bij het kaartonderzoek treedt nog een feit naar voor dat beter de rol schijnt te verklaren van respectievelijk Bergen, Doornik en Brussel in de regionaalstedelijke organisatie. De invloedssferen van Bergen en Doornik overlappen elkaar nergens. Zij raken elkaar langs een lijn die loopt van Ath naar Bernissart, tussen twee gebieden waarvan de ene verdeeld wordt tussen Brussel en Bergen en de andere tussen Brussel en Doornik, wat er verwonderlijk in resulteert dat de Brusselse invloedssfeer zich tot de Franse grens uitstrekt.

Een eerder ongewone situatie is deze van de streek van Moeskroen en Komen, die op het derde niveau meestal Rijsel vermelden en op de tweede plaats Moeskroen. In feite beschikt Moeskroen, dat niet weerhouden werd als centrum van het derde niveau, niet over een minder goede uitrusting dan Doornik, en ook moet haar bevolking niet onderdoen, maar enerzijds beperkt haar ligging haar beïnvloeding in het noorden tot de taalgrens door de nabijheid van Kortrijk, en anderzijds laten de nabijgelegen centra Rijsel en Doornik haar slechts een geringe polarisatie toe. De blanco streken die op de kaart voorkomen, suggereren de virtuele regionaalstedelijke betekenis van Moeskroen.

Tenslotte zullen we de rol van Brussel als centrum van het derde niveau hier niet meer behandelen; wij wijzen er enkel op dat haar polarisatieveld in Henegouwen zich uitstrekt tot Flobecq en Ecaussines en uitgestulpt is tot Aat en Zinnik.

Eén centrum werd nog niet behandeld : La Louvière. Het is gebleken dat La Louvière op dit niveau praktisch nooit vermeld werd. Bij kaartanalyse zien we dat deze stad, die ontegensprekelijk een kern vormt van een onbetwistbare, alhoewel moeilijk af te grenzen agglomeratie, op het ontmoetingspunt ligt van de zones van Brussel, Charleroi en Bergen alsook van hun drie overlappingszones, twee aan twee genomen. Deze positie als convergentiepunt van zes onderscheidelijke zones is wellicht niet bevorderlijk voor de ontsluiting van een nieuw centrum. Men zou deze situatie dieper moeten kunnen ontleden, wat we hier echter niet kunnen doen.

b. *Waals Brabant*

In Waals Brabant bestaat geen enkel centrum van het derde niveau. Brussel beslaat, in zijn regionaalstedelijke functies, practisch gans het grondgebied van het arrondissement Nijvel.

Het uiterste zuiden van dit arrondissement, ten zuiden van Nijvel, valt gedeeltelijk onder de polarisatiezone van Charleroi. Het uiterste zuidoosten ligt onder de invloed van Namen en de streek van Jodoigne is verdeeld tussen Brussel en Leuven. Tenslotte sluiten nog enkele gemeenten in het uiterste oosten, rond Orp-le-Grand, aan bij de Luikse regionaalstedelijke zone. Net zoals Aalst erin geslaagd is zich tot op het derde niveau te verheffen tussen Brussel en Gent, doch in gunstiger omstandigheden wegens de zeer hoge bevolkingsdichtheid van de streek, zo zou er tussen Brussel en Charleroi ongetwijfeld eveneens plaats zijn voor een centrum met dezelfde rol. Als men zich herinnert dat La Louvière, dat te kort bij Bergen en Charleroi ligt, er niet in geslaagd is deze plaats te bekleden, kan de vraag gesteld worden of Nijvel niet beter geschikt is dan La Louvière om deze functie op zich te nemen. Nochtans zou in dit geval de regionaalstedelijke invloed van Charleroi op Noordoost-Henegouwen weer in vraag gesteld worden.

Zonder de invloed van de taalgrens te onderschatten gaat het toch ook essentieel om een kwestie van bevolkingsdichtheid. Bij onderzoek van plaat 28 B valt de aanwezigheid op van drie steden van het derde niveau in het dichtbevolkte Vlaamse gedeelte binnen een straal van 25 km rondom Brussel, nl. Aalst, Mechelen en Leuven. Deze gordel verdwijnt zo gauw men in het minder dichtbevolkte Wallonië komt en de steden van het derde niveau komen hier slechts voor op een vijftigtal kilometer van de hoofdstad : Namen, Charleroi en Bergen, of zelfs op een afstand van ongeveer tachtig kilometer in het geval van Doornik.

4. Het Zuiden en het Zuidoosten van België

a. De provincies Luik en Luxemburg

In de provincies Luik en Luxemburg wordt het derde niveau van 's lands stedennet vertegenwoordigd door Luik, Verviers en Aarlen; maar bepaalde gebieden worden eveneens gepolariseerd door middelgrote en grote centra van andere provincies, nl. Namen, Maastricht, Aken, Luxemburg en Sedan.

Meer dan elders in Wallonië is het hier frappant hoe de invloedssferen van middelgrote steden zich uitstrekken naar het zuiden en zuidoosten : Namen, Luik en Verviers. Dit feit wijst bijzonder duidelijk op de hiaten van het stedennet op dit niveau voor het zuidoosten van het land. De aantrekkingskracht van Aarlen is veel te zwak en men ziet niet goed in hoe men ze op peil kan brengen, gezien de ongunstige positie. Er ontbreekt nochtans duidelijk een goed uitgeruste middelgrote stad in de Ardennen of in de centrale Famenne.

De regionaalstedelijke invloedssfeer van *Luik* omvat vier centra van het tweede niveau uit de provincie Luik zelf : Hannuit, Borgworm, Visé, Esneux; vier andere deelt ze met Namen of Verviers : Hoi, Herve-Battice, Aywaille (alhoewel de aantrekkingskracht van Luik het hier duidelijk haalt op Verviers) en Stavelot. Zij strekt zich bovendien uit aan weerskanten van de verkeersas E9 : exclusief over drie Luxemburgse centra : Barvaux-Bomal, Vielsalm en Bastenaken; in interferentie met Namen over twee andere centra : Marche en La Roche. Merken we tenslotte op dat deze Luikse invloedssfeer naar het zuiden toe doordringt tot deze van Aarlen ter hoogte van Martelange, dat op meer dan 90 km van Luik-stad is gelegen.

De begrenzing van de Luikse invloedssfeer wordt enigszins gemoduleerd door de centra van het tweede niveau die ze insluiten, doch met een vereenvoudiging van het tracé omdat de overlappingszones van het tweede niveau uitgeschakeld worden. Aldus volgt de invloedssfeergrens weer vrij goed de provinciegrens van Limburg tot ter hoogte van Glons; meer naar het oosten dringt zij binnen de provincie Limburg, met mededinging van Maastricht waarvan de invloed in de Nederlandstalige- of aldus bekendstaande gemeenten zich niet verder uitstrekt dan ze dit op het tweede niveau deed. In het westen en het zuidwesten valt de provinciegrens Luik-Namen binnen de overlappingszone, behalve ter hoogte van Landenne de enige Luikse gemeente die duidelijk tot de grootstedelijke zone van Namen behoort. Zo ook valt de provinciegrens Luxemburg-Namen in deze overlappingszone tussen Septon en Marche, om dan verder in de invloedssfeer van Namen te verlopen. Tenslotte ligt de Luik-Luxemburgse grens bijna volledig in de Luikse regionaalstedelijke zone, gezien deze zich verder uitstrekt naar zuid-zuidoosten. Buiten de Nederlands-Franse taalgrens, spelen de administratieve grenzen dus weinig mee in de afbakening van de Luikse invloedssfeer, uitgezonderd voor het oosten waar, raar genoeg, de grens tussen de arrondissementen Luik en Verviers enerzijds, en die van Hoi en Verviers anderzijds, zich bijna volledig in een concurrentiezone tussen Luik en Verviers bevindt.

De regionaalstedelijke invloedssfeer van *Verviers* bevat vijf centra van het tweede niveau uit de provincie Luik : Welkenraedt, Pepinster, Spa, Malmédy, Sankt-Vith; en vijf andere centra die hetzij met Luik voor wat Herve-Battice, Aywaille en Stavelot, hetzij met Aken gedeeld worden, voor wat Eupen en Kalmis aangaat. Op die wijze praktisch tot haar eigen arrondissement beperkt, wordt de zone van Verviers niet meer door het reliëf beïnvloed : van het zuidoosten wordt de hoge waterscheiding tussen Amblève en Vesder overschreden ten voordele van Verviers, bij gebrek aan een ander regionaal centrum. Deze zone ondervindt omzeggens geen invloed meer van de taal : men constateert zelfs dat slechts een deel van het duitstalig gebied en van de Duits-Nederlands-Franse contactzone gepolariseerd wordt door Aken, en ook daar blijkt de aantrekkingskracht van Verviers dominerend.

Vrij vlug beknop door de rijksgrens en in het noorden door de invloed van Luik en van Namen, blijkt de regionaalstedelijke invloedssfeer van *Aarlen* sterk herleid en dit, niet omwille

van de nabijheid van centra van hetzelfde niveau, zoals in het westen en het noorden van het land, doch eerder door de matige intrinsieke attractiviteit van deze stad, die voor haar niveau slechts weinig bevolkt is (het is overigens de enige agglomeratie die, als hoofdstad van de provincie, onder de drempel van 25.000 inwoners valt). Het gebied, waar Aarlen zijn invloed laat gevoelen, overschrijdt nauwelijks de grenzen van de kleine arrondissementen Aarlen en Virton, en reikt soms zelfs zo ver niet (noorden van Saint-Cécile en Muno). Zij omvat slechts drie centra van het tweede niveau : Athus, Virton en Florenville, en vrij ongevoel, het is slechts in de streek van Virton en in de nauwe strook naar het noorden en het noordoosten toe dat Aarlen exclusief haar invloed uitoefent. De aantrekkingskracht van Luxemburg dat veel beter uitgerust is, laat zich tot in Aarlen voelen en zelfs verder naar het westen, terwijl nog meer westwaarts de invloedssfeer van Sedan aanvangt, met de mededinging van Aarlen; verder deelt Aarlen een brede strook met Namen van Sommethonne tot Bohar.

b. *De provincie Namen*

Het is op dit derde niveau dat we onze studie moeten beëindigen zo we de steden die tot de provincie Namen behoren in acht willen nemen, want op het vierde en laatste niveau, heeft de provincie Namen geen eigen centrum. Wat er ook van zij, het derde niveau wordt in de provincie Namen slechts door de stad Namen zelf vertegenwoordigd, maar de polarisatie van de provincie is op het derde niveau ook gericht naar centra van buiten de provincie, nl. : Brussel in het noorden, Luik in het oosten, Charleroi in het westen en Sedan in het zuiden. Van de vijf steden (Namen inbegrepen) die een invloed op de provincie laten gelden, worden enkel Namen, Charleroi en Luik besproken.

Charleroi trekt duidelijk de bevolking aan van het zuidwesten, nl. Couvin, Philippeville en Florennes, centra die minder dan 5.000 inwoners tellen. De verbinding met Charleroi is veel gemakkelijker dan die met Namen; Charleroi is trouwens een grootstad, in tegenstelling tot Namen.

De zone van de Beneden-Samber (Tamines, Auvelais, Jemeppe, Moustier) wordt steeds verdeeld tussen Namen en Charleroi. In ieder geval houdt de invloedssfeer van Charleroi op volgens de meridiaan die Sombreffe in het noorden verbindt met Vodelée in het zuiden.

Luik treedt concurrerend op t.o.v. Namen voor enkele gemeenten van het oostelijk deel van de provincie.

Namen strekt zijn invloedssfeer uit over het centrale gedeelte van de provincie. Zij haakt in op het grondgebied van Brabant, ten noorden van Eghezée en Gembloers. Ten zuiden vertoont ze een uitstulping naar Bouillon en Neufchâteau in de provincie Luxemburg. Het belang van deze verlenging vloeit niet voort uit het feit dat Namen zeer goed uitgerust is op dit niveau, maar vooral omdat er geen voldoende belangrijk centrum voorkomt in het zuiden van het land; ze tellen alle minder dan 10.000 inwoners. De bevolkingsdichtheid rond deze kleine centra is te gering en laat aan deze kleine steden geen uitrusting van een hoger niveau toe. Daarom richt de bevolking zich naar dat centrum van hoger niveau waarmee ze de beste verkeersverbinding heeft (spoorwegen). De bevolking van het zuidwesten begeeft zich aldus naar Charleroi. Deze van het oosten heeft de keuze tussen Luik en Namen. Het centrum van de provincie is verkeersgeografisch op Namen aangewezen.

Men zou moeten trachten de bevolking van Zuid-België op peil te houden te meer daar het zuidelijk landsgedeelte (de Ardennen) relatief hogere geboortecijfers heeft ten overstaan van Wallonië. Nieuwe tewerkstellingsmogelijkheden door inplanting van gespecialiseerde industrieën, die geen zware vervoersproblemen stellen, zouden hier wenselijk zijn; b.v. : een nucleaire krachtcentrale. Aldus zou men rond deze industrieën zich een reeks diensten zien scharen, die een stedelijke concentratie in de hand werken.

**V. DE CENTRA VAN HET VIERDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN
(BIJKAART OP KAARTBLAD 28 B)**

Het vierde niveau van de stedelijke uitrusting bestaat uit metropolen of grootsteden. In de vragenlijst stond daarom : « Welke is de grote stad waarvan de inwoners van uw gemeente of deel van gemeente het gevoel hebben af te hangen en waarnaar zij zich voor speciale gelegenheden begeven » ? Dit werd verder gepreciseerd : « Deze stad kan dezelfde zijn als diegene die voor het derde niveau aangegeven werd. Het kan, maar moet niet noodzakelijk, 's lands hoofdstad zijn, en deze grote stad kan ook in het buitenland gelegen zijn ».

Grootsteden vormen de hoogste essentiële schakel in de stedelijke hiërarchie. Van de grootstad gaan belangrijke economische impulsen uit, alsmede de leidende rol inzake culturele, politieke, administratieve en vooral industriële relaties. De grootstad van vandaag is immers de stad, die heeft weten te profiteren van de industriële revolutie. In dat opzicht zijn een belangrijk immigratieoverschot en een grote inkomende pendel specifieke grootstedelijke aspecten.

A. KENGETALLEN VAN DE GROOTSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

Zoals voor de kleinstedelijke en regionaalstedelijke invloedssferen werden ook voor de grootstedelijke invloedssferen vergelijkbare kengetallen berekend. In een eerste reeks zijn de « specifieke grootsteden » opgenomen, terwijl de hoofdstad Brussel, die tevens grootstedelijke functies uitoefent, afzonderlijk vermeld wordt.

Tabel 5 — Kengetallen van de specifieke grootsteden en hun invloedssferen

	<i>Bevolkingscijfers 1961</i>				<i>Oppervlakte in km² van de totale invloedssfeer</i>	<i>Bevolkingsdichtheid (inv./km²) van de totale invloedssfeer</i>	<i>Gemiddelde afstand (km) tot de naburige centra</i>
	<i>Agglomeratie</i>	<i>Eenduidig hinterland</i>	<i>Overlappingsgebied</i>	<i>Totale invloedssfeer</i>			
Antwerpen	643.568	972.528	478.193	2.094.289	5.097,6	410	65,00
Gent	229.305	710.096	873.398	1.812.799	5.560,2	326	55,80
Luik	445.044	715.746	216.189	1.376.979	6.977,7	197	76,90
Charleroi	217.096	389.545	160.084	766.725	2.727,9	281	48,90
Totaal	1.535.013	2.787.915	1.727.864	6.050.792	20.363,4		
Gemiddelde	383.753	696.978	431.966	1.512.677	5.090,8	297	61,50

Tabel 6 — Kengetallen van de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel

Brussel	1.022.795	2.038.624	975.680	4.037.099	12.601,8	320	64,44
---------	-----------	-----------	---------	-----------	----------	-----	-------

B. BESPREKING VAN DE GROOTSTEDELIJKE INVLOEDSSFEREN

De grootstedelijke invloedssfeer van *Antwerpen* omvat in eerste instantie de gemeenten van de provincie Antwerpen. In het zuiden valt de grens tussen de grootstedelijke invloedssferen van Brussel en Antwerpen zelfs grotendeels samen met de provinciegrens. Mechelen en de zuidelijke randgemeenten ervan zijn wel meer aangewezen op Brussel dan op Antwerpen. In het westen behoort het hinterland van St-Niklaas bijna totaal tot de invloedssfeer van Antwerpen-grootstad.

In het oosten reikt de grootstedelijke invloedssfeer van Antwerpen tot in Limburg, waarbij echter de afhankelijkheidsgraad geleidelijk verzwakt. In Noordoost-Limburg is deze grootstedelijke invloed uitermate zwak, anderzijds is er geen enkele andere grootstad die hier enige invloed heeft, zodat het noordoosten van Limburg praktisch buiten alle duidelijke grootstedelijke beïnvloeding valt. Zo de efficiënte structurering van een gebied in zeer hoge mate bepaald wordt door de beïnvloeding vanuit de grootsteden, dan begrijpt men welke nadelige situatie Noord-Limburg inneemt. In tegenstelling met West-Vlaanderen, waar Brugge en Kortrijk gedeeltelijk het tekort aanvullen en waar trouwens de afstand tot Gent niet zo groot is, kan voor Noord-Limburg Hasselt bezwaarlijk hiervoor in aanmerking komen. Sinds enkele jaren wordt de invloed van Antwerpen krachtiger dank zij de recente Boudewijn-autoweg, die Hasselt virtueel dichterbij Antwerpen heeft gebracht. De nagenoeg 80 km autoweg, die Hasselt van Antwerpen scheidt, brengen de omgeving van Hasselt binnen de één-uur-isochron van Antwerpen, wat voor grootstedelijke relaties nog efficiënt mag genoemd worden.

Ook in het westen mag een versterking van de Antwerpse invloed verwacht worden. De slechte verbindingen met de linker Scheldeoever hebben de invloed van Antwerpen ten zeerste afgeremd. Nu de nieuwe Scheldetunnel in gebruik genomen is, komt hierin voorzeker verandering.

Het overgroot deel van Noordwest-België behoort tot de grootstedelijke invloedssfeer van *Gent*. De stad ligt echter zeer excentrisch t.o.v. zijn eigen invloedssfeer, die zich vooral ten westen ervan uitstrekt. Dergelijke stedelijke structuur verklaart meteen hoe Brugge en vooral Kortrijk de rol van 'sub-grootstad' ambiëren en door hun behoorlijke uitrusting ook ten dele vervullen. Dit samen met een paar goede spoorweglijnen, die een snelle rechtstreekse verbinding met de hoofdstad Brussel verzekeren, verklaart dat de grootstedelijke invloed van Gent in West-Vlaanderen sterk afgezwakt is. Voor een deel is deze toestand sinds korte tijd aan het verbeteren. De veranderende sociaal-religieuze verhoudingen en de sterk verbeterde economische en commerciële uitrusting van Gent de laatste jaren, zijn er de oorzaak van dat de betekenis van Gent als hoofdstad voor West-Vlaanderen stijgt; vooral op universitair en commercieel vlak is dit reeds duidelijk.

In het oosten wordt de invloed van Gent sterk afgeremd door de nabijheid van Antwerpen, zodat de omgeving van St.-Niklaas enkel administratieve relaties heeft met Gent, omwille dat dit gebied tot de provincie Oost-Vlaanderen behoort. Het is duidelijk dat het Dendermondse met de ondertussen klaar gekomen E3 en de nieuwe Scheldetunnel in steeds sterkere mate op Antwerpen zal aangewezen zijn. Het zuidoosten van Oost-Vlaanderen, (arr. Dendermonde en Aalst) behoort overwegend samen met het arrondissement Halle-Vilvoorde tot de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel. In gevolge de pendeloriëntatie van de bevolking naar Brussel dringt de invloed van Brussel voor een aantal functies nog verder door in de richting van Gent, zodat een brede overlappingszone voorkomt tussen de grootstedelijke invloedssferen van Gent en Brussel. Naar gelang de aard van de relaties lopen de specifieke invloedssferen en hun overlappingsen hier nogal sterk uiteen.

In het zuidwesten van de grootstedelijke invloedssfeer van Gent ondervindt de reeds afgezwakte invloed van Gent bovendien nog de concurrentie van Rijsel, vooral op commercieel gebied.

De grootstedelijke invloedssfeer van *Brussel* wordt in het noorden vrij scherp begrensd, grotendeels samenvallend met de grens met de provincie Antwerpen; slechts de omgeving

van Mechelen is ook in belangrijke mate op Brussel afgestemd. Ten noordwesten van de hoofdstad is de overlappingszone tussen Gent en Brussel veel ruimer ontwikkeld, zoals hoger aangegeven.

De grootstedelijke invloedssfeer van Brussel omvat in het oosten niet alleen het arrondissement Leuven, maar reikt tot Sint-Truiden, Hasselt en zelfs tot Genk. Hier gaat het duidelijk om een uitsprong van het grootstedelijk hinterland, te danken aan de gedeeltelijke verwijzing van de centra Hasselt, Sint-Truiden en Genk, alsmede van industrieel Midden-Limburg naar Brussel. De intensiteit van deze afhankelijkheid is de jongste jaren enigszins afgezwakt door de groeiende grootstedelijke mededinging van Antwerpen. Toch vormt de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel in Limburg nog steeds een wig tussen de overwegende invloedssferen van Luik en Antwerpen. De overlappingszones met de grootstedelijke invloedssferen van Luik en Charleroi hebben een normaal uitzicht. Wat echter bijzonder opvalt, is de zeer lang gerekte uitstulping van de Brusselse invloedssfeer in zuid-zuidoostelijke richting tot Aarlen. Aldus slorpt Brussel als hoofdstad het centrale en zuidelijke deel op van de provincie Namen, alsmede het belangrijkste deel van de provincie Luxemburg. Verschillende factoren liggen hier aan de basis, maar de gemakkelijke verbindingen (spoorlijn Luxemburg-Aarlen-Namen-Brussel) en de belangrijke werkgelegenheid (vooral in de administratie) zijn toch wel de twee voornaamste oorzaken. Namen als regionaal centrum kan niet concurreren op grootstedelijk niveau omwille van de zwakkere uitrusting; anderzijds wordt Namen in zijn opbouw afgeremd door de nabijheid van Charleroi en Luik.

Op gelijksoortige wijze is het grootstedelijk hinterland van Brussel west-zuidwestwaarts uitgestulpt tot aan de Franse grens en slorpt aldus de regionaalstedelijke hinterlanden op van Bergen en Doornik, alhoewel voor deze laatste ook Rijsel betekenis heeft. Voor Bergen en omgeving gelden dezelfde verklarende factoren als voor Namen en Luxemburg, nl. de goede spoorwegverbinding (Parijs-Brussel over Bergen) en de ruime tewerkstelling in de administratie te Brussel. Voor de omgeving van Doornik is de afstand tot Brussel nagenoeg dezelfde als tot Gent. De taalfaciliteiten en bovendien de grotere attractiviteit van de hoofdstad doen dit gebied duidelijk behoren tot de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel.

Tot slot weze nog aangestipt dat de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel een tentakelvorm heeft, die bijzonder uitgesproken doordringt tussen de invloedssferen van Gent en Charleroi alsmede tussen die van Charleroi en Luik. Tussen de invloedssferen van Antwerpen en Luik is de invloed van Brussel wel voelbaar, maar toch al sterk afgezwakt; tussen de invloedssferen van Gent en Antwerpen heeft Brussel geen wig kunnen vormen. Aldus mag gesteld worden dat de tentakelstructuur van de Brusselse grootstedelijke invloedssfeer in het Vlaamse Land is afgeremd.

In het geheel van het grootstedelijk netwerk van het vierde niveau bekleedt *Charleroi* een vrij speciale plaats. Daar waar de andere grootsteden één of meer centra van het derde niveau opslorpen, doet Charleroi dit voor geen enkel. Haar invloedssfeer op het vierde niveau valt trouwens praktisch samen met deze van het derde niveau. Alleen komt de zone die ze op het derde niveau met Namen deelde, nu ook exclusief in haar grootstedelijke invloedssfeer terecht.

Hier staan we dus tegenover een frappant voorbeeld van hiërarchisatietekorten in het stedenet. Zo men de hypothese vooropstelt dat de karakteristiek betere uitrusting van de grote metropolen hen een ruimer grootstedelijk polarisatieveld bezorgen dan de regionale centra van het derde niveau, dan zien we dat die hypothese opgaat voor gans België, uitgezonderd voor Charleroi. Deze constatacie werd reeds aangekondigd op de kaart van het derde niveau bij de expansie van de Brusselse zone richting Bergen en Doornik. De spreiding van de leidende functies op provinciaal gebied tussen de drie centra Charleroi, Bergen en Doornik is hier zeker niet vreemd aan.

De grootstedelijke invloedssfeer van *Luik* omvat één centrum van het derde niveau (Verviers) en een tweede gedeeltelijk (Hasselt). Zij legt inderdaad beslag op een merkelijk

deel van Zuid-Limburg, eerst exclusief (arrondissement Tongeren) tot op enkele kilometers van Sint-Truiden en Hasselt, daarna eerst in overlapping met Brussel, vervolgens samen met Brussel en Antwerpen over een lange strook die zich van het zuidwesten van Sint-Truiden tot in de omgeving van Genk uitstrekt. Tot vóór enkele jaren strekte Luiks grootstedelijke invloed zich verder uit naar het westen en het noorden. De steenkoolcrisis, de industrialisatie van Limburg, de Boudewijn-autoweg die het contact met Antwerpen vergemakkelijkt en het feit dat Luik een ééntalig Franssprekende stad is, zijn alle redenen van deze beperkte ontwikkeling naar het noorden toe.

Wat het overige van de invloedssfeergrens van Luik aangaat, deze is dezelfde als de rijksgrens in het noordoosten, oosten en zuidoosten, terwijl ze in het westen en zuidwesten weer de ganse overlappingszone voor zich opeist, die, op het derde niveau tussen Namen en Luik voorkwam, met bovendien enkele gemeenten ten oosten en noordoosten van Ciney waar men duidelijk Luik heeft opgegeven als voornaamste grootstedelijk centrum. De verbinding van die streek met Luik is in feite duidelijk korter en eenvoudiger dan met Brussel van op het ogenblik dat men de E40 verlaat of de spoorweg Brussel-Namen-Aarlen.

Wat de grootstedelijke invloedssfeer van Aken betreft, deze is blijkbaar dezelfde als op het derde niveau en strekt zich uitsluitend uit over Duitssprekende gemeenten en de Frans-Nederlands-Duitse contactzone, alhoewel hier de invloed van Luik overwegend blijft.

Luiks grootstedelijk hinterland blijkt aldus de meest uitgestrekte van het land te zijn na die van Brussel, wat reeds haar functie onderlijnt als regionale metropool, functie die Luik heden nog tracht verder uit te bouwen.

VI. DE ACTIVITEITSSTRUCTUUR VAN DE STEDELIJKE CENTRA (PLAAT 28 C)

A. OPSTELLING VAN DE KAART

1. De grafische voorstelling

Zoals reeds vermeld in de algemene inleiding werd beoogd een kaart op te stellen die de functionele structuur van de Belgische centra, waarvan het werkingsbereik geanalyseerd werd in platen 28 A en B, zou illustreren. Uit de literatuur (zie bibliografie) blijkt dat dit probleem op zeer uiteenlopende wijze benaderd geweest is. Er werd besloten de activiteitsstructuur van de in de steden werkende bevolking weer te geven. Dit scheen voorsnóg het enige middel om op objectieve wijze een analytisch, kwantitatief verantwoord beeld van de verschillende stedelijke functies te bekomen. Er werd dus niet getracht de stuwende of verzorgende activiteiten te bepalen.

Om de activiteitsstructuur zo gedéetailleerd mogelijk te kunnen karteren, werd de cirkel als kartografisch symbool gekozen, waarbij de diameters zich weerhouden zoals de werkbevolking. De absolute waarden hiervan werden met cijfers aangeduid.

Deze werkbevolking vertoont zeer sterk uiteenlopende waarden en varieert van 535 te Gedinne tot 581.077 voor Brussel (1), zodat het nodig bleek gebruik te maken van een logaritmische schaal indien men ook voor de kleinste centra een differentiatie van de stedelijke structuur wou tot uiting brengen. De toepassing van dit principe bracht met zich mede dat in die delen van het land, waar de stedenconcentratie bijzonder sterk is, de grafische voorstellingen elkaar overdeden. Dit leidde ertoe een aantal van deze cartogrammen te hernemen buiten de landsgrenzen.

2. Weerhouden activiteitsgroepen

Cartografisch bleek het niet mogelijk en wetenschappelijk trouwens niet verantwoord om al de activiteiten die in het basisdocument, tabel 24 van de volkstelling van 1961 (2) (werkbevolking, naar activiteit) opgenomen waren, te gebruiken.

(1) In bijlage 5 zijn de steden opgenomen volgens de dalende waarde van hun werkbevolking.

(2) Dit document vormt nog steeds de meest recente en volledige bron om de activiteiten van de bevolking te meten. De statistische gegevens van de R.M.Z., alhoewel recenter, zijn niet bruikbaar daar ze een deel van de actieve bevolking nl. de zelfstandigen en het personeel in overheidsdiensten (1966) niet omvat. De beroepsbevolking wordt in tabel 24 gegroepeerd volgens de activiteit van het bedrijf waarin ze tewerkgesteld is en niet naar het uitgeoefend beroep. Een kuiper in een brouwerij werd dus aangeduid als werkzaam in de fabricage van dranken (code 21) en niet in de houtnijverheid (code 25).

Vermits het gaat om een analyse van de stedelijke functies werden de agrarische activiteiten in de land-, tuin- en bosbouwsector uitgesloten. Enkel de zeevisvangst werd behouden daar deze als een typische kuststedelijke activiteit kan beschouwd worden. De overblijvende 53 activiteitsgroepen werden gehergroepeerd in 17 groepen (zie bijlage 6).

In de praktijk bleek het niet altijd mogelijk, om druktechnische redenen, buiten de vijf grote agglomeraties, deze 17 activiteitsgroepen op te nemen. Zo ze de 4 % der stedelijke beroepsbevolking niet bereikten, werden ze samengevoegd in twee restgroepen : één voor de secundaire en één voor de tertiaire activiteiten. Zo de 4 % niet bereikt werd maar de activiteit in een bepaalde stad toch een dergelijke waarde bereikte, dat de stad als gespecialiseerd voor die activiteit diende beschouwd te worden (zie verder), werden deze activiteitsgroepen toch weergegeven (1). Door het uitspringen van de overeenstemmende sector werd de leesbaarheid ervan verhoogd.

3. Methode voor de stedelijke specialisatie

De specialisatie van een stad in één of andere activiteit, kan op verschillende wijzen uitgedrukt worden. In 't bijzonder moest hierbij rekening gehouden worden met het grote verschil dat in de totale tewerkstelling der verschillende weerhouden activiteitsgroepen optrad en dat schommelde van 2.050 in de zeevisserij tot 318.523 in de handel (zie bijlage 7).

Nadat de werkgroep drie grote opties bestudeerd had, nl. bepaalde percentages voor op te stellen als grenswaarden voor de verschillende specialisatiegraden :

- a. uitgaande van de aandelen die de activiteiten in de verschillende steden bereikten, empirisch of steunend op de frequentieïndeling;
- b. de standaarddeviatie voor iedere activiteit te berekenen en de specialisatiegraad te bepalen uitgaande van het gemiddelde $+ 1 SD$, $+ 2 SD$, enz...
- c. de minimummethode, waarbij rekening gehouden wordt met de bevolkingsgrootte der steden en tevens de « abnormale gevallen » uitgesloten werden.

besloot ze volgende methode toe te passen :

Voor het geheel der centra werd het gemiddelde percentage van elke activiteitsgroep berekend (bijlage 7). Indien het aandeel van een activiteit in één of andere stad dit gemiddelde met 50 % respectievelijk 200 % overschreed, dan werd de stad beschouwd als sterk, respectievelijk zeer sterk gespecialiseerd, voor de desbetreffende activiteit. Zo het percentage de helft van de gemiddelde waarde niet bereikt in een bepaalde stad dan wordt ze voor deze stad als zwak ontwikkeld beschouwd (in vergelijking met de gemiddelde toestand van de Belgische steden).

Deze werkwijze heeft het voordeel :

1. een gemakkelijk leesbaar cartogram te geven;
2. zeer objectief te zijn, daar voor iedere activiteit zowel het relatief aandeel in de stedelijke tewerkstelling als de specialisatiegraad, die op een éenvormige wijze, onafhankelijk van het verloop der frequentiecurve, bepaald werd, weergegeven wordt.

4. Andere elementen van de stedelijke structuur

Tenslotte werd het, voor een goed inzicht in de stedelijke structuur, nodig geoordeeld drie andere elementen weer te geven :

- a. de *functionele hiërarchie* zoals ze tot uiting komt in platen 28 A en B. Ze werd door verschillende lettertypes aangeduid;
- b. de *grootte van de werkbevolking* (bijlage 5) der steden. Dit zowel als een indice van de wijze waarop de uitrusting der steden voldoet aan de behoeften, waarin ze functioneel voorzien voor een bepaald gebied als van hun economisch belang;

(1) Een uitzondering nochtans vormt de visserij, die te Brugge 1 % bereikt en gelokaliseerd is te Zeebrugge.

- c. een belangrijk differentiërend element wordt ook gevormd door het al of niet overwegen van de *woon- en werkfunctie*. Dit wordt aangeduid door de werkgelegenheidscoëfficiënt. Deze werd voor deze kaart bekomen door de niet-agrarische werkbevolking te delen door de niet-agrarische actieve woonbevolking en te vermenigvuldigen met 100.

Op de kaart werden de volgende groepen onderscheiden :

minder dan 80 : centra met woonfunctie

meer dan 120 : uitgesproken werkcentra

80-120 : steden waar woon- en werkfunctie in evenwicht zijn.

B. DE STEDELIJKE ACTIVITEITEN

1. **Werkfunctie** (bijlage 8, fig. 3)

De 135 Belgische centra hebben met de gemeenten, die met hun een morfologische agglomeratie vormen, een beroepsbevolking van 1.796.803 personen (1), dit is 58 % van het rijkstotaal (2). Hun werkbevolking bedraagt 2.182.444 personen, dit is ruim 385.000 personen of 21 % meer dan de ter plaatse wonende beroepsbevolking. Het grootste deel (72 %) van de in ons land uitgeoefende secundaire en tertiaire activiteiten grijpt dus in de centra plaats (3). In hun geheel zijn de Belgische centra met hun 4.805.956 inwoners (52 % van het rijk) en een oppervlakte van 2.989 km² (15,4 % van het rijk) dus niet alleen geweldige concentratiepunten van de secundaire en tertiaire activiteiten, maar bovendien vervullen ze ook een belangrijke werkfunctie voor hun omgeving. Deze werkfunctie wordt het eenvoudigst uitgedrukt door de werkgelegenheidscoëfficiënt. Zo de meerderheid van de steden een coëfficiënt hebben die groter is dan 100 en dus niet alleen een werkfunctie vervullen voor hun omgeving maar bovendien een werkfunctie hebben die duidelijk domineert op de eventueel aanwezige woonfunctie, dan schijnt het vrij verwonderlijk dat in niet minder dan 58 centra de werkgelegenheidscoëfficiënt lager is dan 100, wat inhoudt dat de ter plaatse wonende beroepsbevolking talrijker is dan de totale werkgelegenheid. Bij 26 steden is de woonfunctie zo dominerend dat de beroepsbevolking er met meer dan 25 % de plaatselijke tewerkstelling overtreft (werkgelegenheidscoëfficiënt minder dan 80). Het is aldus duidelijk dat zo al de centra een belangrijker tewerkstelling hebben dan hun omgeving, en forensen aantrekken uit hun invloedssfeer dit aantal werkforensen voor sommige steden zeer beperkt is, soms zelfs veel geringer in aantal dan hun woonforensen. Een aantal Belgische steden karakteriseren zich aldus door een uitgesproken woonfunctie.

Nochtans moet er een onderscheid gemaakt worden tussen de grootsteden, waar de werkfunctie overal duidelijk domineert (werkgelegenheidscoëfficiënt Brussel 137, Charleroi 135, Luik 127, Gent 126, Antwerpen 122) (4) en de regionale steden waar dit ook op één na het geval is (Hasselt 170, Bergen 151, Doornik 128, Sint-Niklaas 127, Leuven 126, Kortrijk 121, Oostende 118, Mechelen 116, Brugge 115, Namen 115, Turnhout 114, Aarlen 110, Verviers 107) (5) en de kleine centra.

Bij de steden die enkel kleinstedelijke functies uitoefenen varieert de werkgelegenheidscoëfficiënt van meer dan 231 (St.-Ghislain) en 205 (Eisden) tot minder dan 50 (Lommel 49, Beveren 49, Komen 47, Kalmis 43). Er zijn ongeveer evenveel kleinstedelijke centra waar de

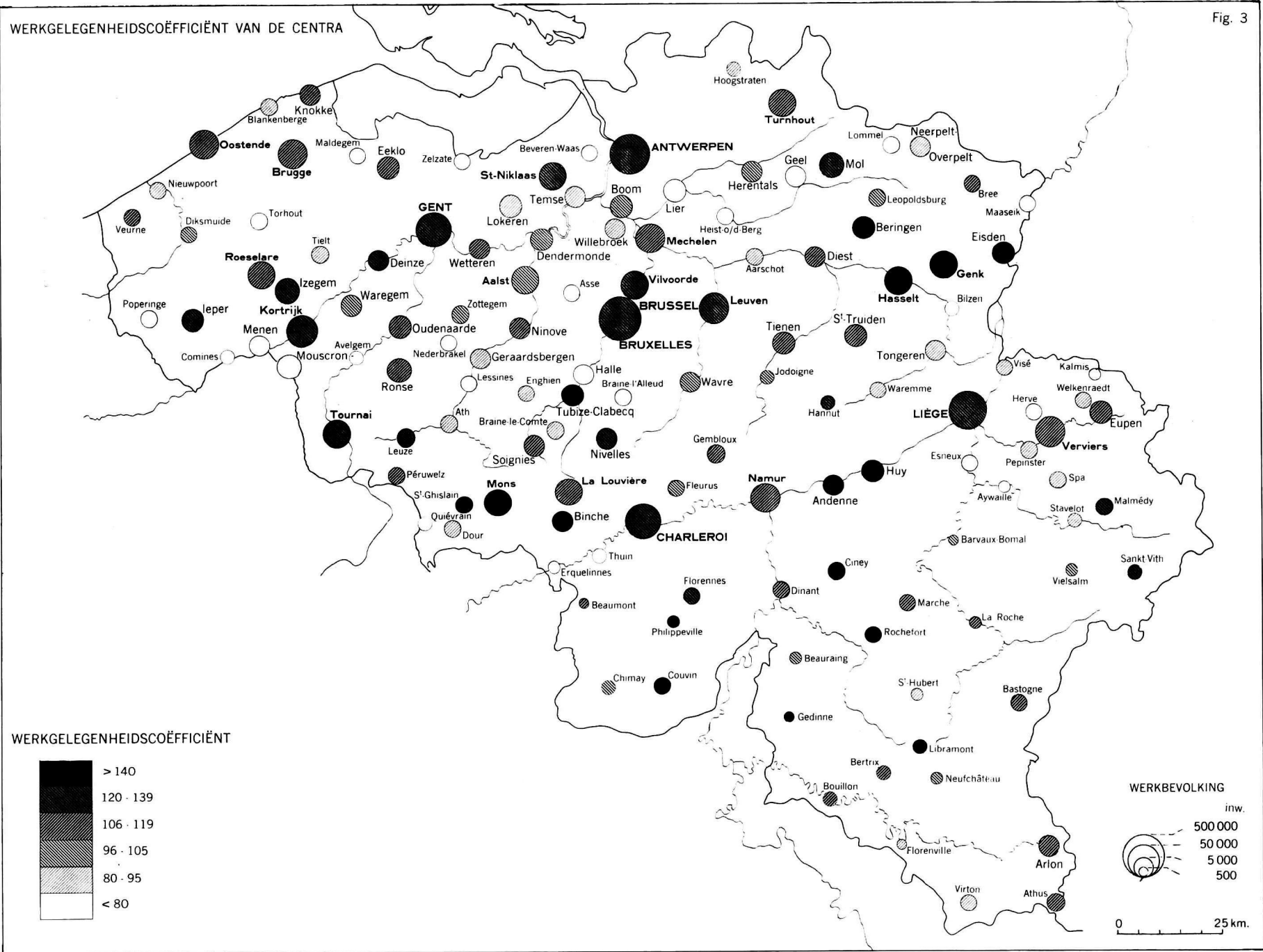
(1) Er wordt steeds abstractie gemaakt van de agrarische sector, de werklozen en de miliciens.

(2) 3.124.081.

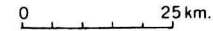
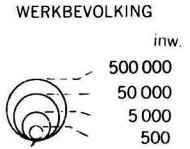
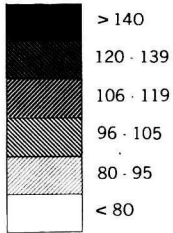
(3) Zo we van de in België wonende beroepsbevolking (3.124.081) de in de buurlanden werkzame bevolking (82.297) aftrekt, bekomt men een totaal van 3.041.784 personen die in ons land wonen en er werkzaam zijn.

(4) Deze coëfficiënten gelden niet voor de kernstad maar voor de stedelijke agglomeraties in hun geheel (zie bijlage 4). Bij de afbakening werden belangrijke suburbane woongemeenten — vooral in het Antwerpse was dit het geval — in de agglomeratie begrepen.

(5) Enkel Aalst, gelegen in de pendelstreek bij uitstek : De Dendervallei, heeft een coëfficiënt die de 100 juist niet bereikt : 99.

WERKGELEGENHEIDSCOËFFICIËNT

klein, het histogram benadert de Gausscurve, het cumulatief frequentiediagram verloopt vrij horizontaal en de variatiecoëfficiënt (1) is klein.

Deze activiteiten kan men algemeen stedelijke activiteiten noemen. Dit is zeer duidelijk het geval voor de handel (VC : 0,31), de bouwnijverheid (VC : 0,47), in iets mindere mate voor de diensten aan personen (VC : 0,49), het onderwijs (VC : 0,50), de openbare diensten (VC : 0,49), de banken en verzekeringen (VC : 0,67) en nog in zekere mate voor het vervoer en de voedingsnijverheid (VC : 0,83) en de metaalverwerkende nijverheid (VC : 0,87). Dit houdt in dat alle tertiaire activiteiten praktisch als algemeen stedelijke activiteiten kunnen gelden.

Bij de tweede reeks van activiteiten, alle behorend tot de secundaire sector, is dit niet het geval, en is o.m. de variatiecoëfficiënt groter dan 1,0. Men moet ze beschouwen als uitgesproken specifieke stedelijke activiteiten die van stad tot stad zeer uiteenlopende waarden vertonen. Zo de variatiecoëfficiënt voor de houtnijverheid (VC : 1,08), textiel en confectie (VC : 1,39) (wegens het groot aantal textielcentra in ons land loopt deze niet hoger op) en de « overige » nijverheden (VC : 1,52) (2), nog als gematigd kan betiteld worden, dan is dit niet het geval bij de chemische nijverheid (VC : 2,31) en de mijnbouw (VC : 4,00) (3).

De nu volgende analyse der verschillende activiteitsgroepen steunt op drie parameters.

- 1° De variatiecoëfficiënt als statische waardemeter om aan te geven in hoeverre bepaalde activiteiten van stad tot stad sterk uiteenlopende waarden vertonen.
- 2° Het cumulatief frequentiediagram om dit verloop grafisch voor te stellen.
- 3° Cartogrammen, die het ruimtelijk patroon van de afwijking t.o.v. het rekenkundig gemiddelde weergeven (4).

b. *De secundaire activiteiten* (5)

1° Bodemindustrie (11 tot 19) (6)

Is een typisch voorbeeld van een stedelijke activiteit die in een beperkt aantal steden voorkomt maar er belangrijk is. De variatiecoëfficiënt, die zeer hoge waarden bereikt (4,00), de cumulatieve frequentiecurve en het cartogram bevestigen dit patroon. De bodemindustrie, die naast de mijnbouw, ook de steen- en zandgroeven omvat, bereikt in slechts 30 steden waarden die hoger liggen dan 0,5 %; in 77 steden is zelfs minder dan 0,1 % der werkbevolking er in tewerkgesteld. Anderzijds zijn er drie centra waar de tewerkstelling de 60 % (6) overschrijdt : Beringen 77,7, Eisden 77,1, Genk 69,3 % !

Ruimtelijk zijn de concentratiepunten in de Limburgse mijnstreek, enigermate het Luikse en daarnaast individuele steden, vooral in het Waalse land gelegen, waar steenkoolmijnen en steengroeven voorkomen. Het noordwesten van het land valt door de afwezigheid van bodemontginning op.

2° Voeding, tabak, drank (20 tot 22)

Is een vrij algemene stedelijke activiteit (VC : 0,83); bij 65 % van de steden schommelt de waarde tussen + en - 50 % van het gemiddelde. Naast een beperkt aantal steden waar deze industrietak zwak vertegenwoordigd is : meestal zeer eenzijdig uitgeruste steden zoals mijncentra, het legercentrum Leopoldsborg, de textielsteden Ronse en Moeskroen, valt een concentratie met zwakke uitrusting op in het Henegouwse en het

- (1) De variatiecoëfficiënt (VC) wordt bekomen door de standaarddeviatie te delen door het rekenkundig gemiddelde. De absolute waarde van de standaarddeviatie is immers functie van de absolute grootte der in rekening gebrachte elementen. Door ze te delen door het rekenkundig gemiddelde bekomt men een relatieve en onderling vergelijkbare maatstaf der dispersie. De variatiecoëfficiënt is de eenvoudigste maatstaf om het al of niet specifieke karakter van de stedelijke activiteiten vast te stellen.
- (2) Wegens het compenserend karakter dat hierbij dikwijls optreedt is de variatiecoëfficiënt niet hoger; moest iedere component afzonderlijk genomen worden dan had men hier juist zeer specifieke nijverheidstakken.
- (3) De visvangst bereikt een zeer extreme waarde (VC : 7,63).
- (4) Om materiële redenen niet in de tekst opgenomen.
- (5) 1961 : Op dit ogenblik is de toestand grondig gewijzigd.
- (6) In het kader van deze tekst is het niet mogelijk in te gaan op het waarom der regionale differentiëring die bij de verschillende activiteitssectoren optreedt.

zuiden van de Ardennen. Daarnaast is deze industrie sterk ontwikkeld in ca. 10 % der steden, verspreid maar vooral in het Vlaamse land gesitueerd. In vijf steden tenslotte worden hogere waarden bereikt : Tienen (suiker), Herve (zuivelprodukten, siroop), Geel (tabak), Herentals (voeding) en Spa (mineraalwater).

3° Textiel — confectie met inbegrip van de schoennijverheid (23, 24)

Deze activiteit kan veel meer als typische stedelijke activiteit beschouwd worden (VC : 1,39). Het is een nijverheidstak die tevens sterk regionaal geconcentreerd is in ca. 65 % der steden voornamelijk in Wallonië, het noordoosten van het land en de kust gelegen, wordt het gemiddelde — 50 % niet bereikt. De gemiddelde waarden komen slechts voor bij ca. 10 % der steden welke gesitueerd zijn aan de rand der zwak- en sterk gespecialiseerde zones. Terwijl ruim 20 % der steden als sterk en zelfs meer sterk gespecialiseerd kunnen beschouwd worden. Ze liggen hoofdzakelijk in de oude textielzone die zich uitstrekt van het zuidoosten van West-Vlaanderen en het noordoosten van Henegouwen tot Oost-Vlaanderen. Een kleine kern bevindt zich in het Vervierse, terwijl Binche, in de Waalse nijverheidszone een geïsoleerd confectiecentrum is, zoals trouwens ook de schoencentra Izegem in West-Vlaanderen, Diest en Lier in de Kempen.

4° Houtnijverheid (25)

Deze nijverheid is veel minder specifiek (VC : 1,08). Dit blijkt ook uit de cumulatieve curve waar de groep steden die gemiddelde waarden vertonen vrij belangrijk zijn (bijna 40 %, terwijl vrij lage en hoge waarden eerder uitzonderlijk voorkomen alhoewel ruim 40 % van de steden de gemiddelde waarde — 50 % niet bereiken). De sterk gespecialiseerde centra bevinden zich hoofdzakelijk in het centrum en het zuidoosten van West-Vlaanderen (groep : Torhout, Izegem, Roeselare, Kortrijk, Menen, Komen) waarbij Eeklo, Maldegem in het noordwesten van Oost-Vlaanderen aansluiten. Daarnaast is de nijverheid ook van belang in de Dendervallei en enkele kleine Ardeense steden.

5° Andere verwerkende nijverheden (27, 28, 29, 30)

Deze activiteitsgroep die een verzameling is van vrij uiteenlopende maar meestal gespecialiseerde bedrijvigheden (papiernijverheid, grafische bedrijven, leder- en bontbewerking, precisienijverheid, sieraden, enz...) behoort tot de meer typische stedelijke activiteitsgroepen (VC : 1,52). Bijna de helft van de steden is zeer zwak vertegenwoordigd, terwijl een niet onbelangrijke groep (bijna 20 %) als sterk gespecialiseerd verschijnt. Dat uiteindelijk nog zoveel steden als normaal uitgerust kunnen betiteld worden, is een gevolg van de uiteenlopende activiteiten die gedeeltelijk naast elkaar voorkomen en elkaar gedeeltelijk statistisch compenseren.

Regionaal blijkt in het kerngebied van het land deze nijverheidsgroep nogal sterk ontwikkeld te zijn. Zowel Brussel als Antwerpen en Gent treden omwille van de aanwezige welstand en bevolkingsconcentratie als dusdanig te voorschijn. De sterkst gespecialiseerde centra zijn echter kleine centra waar één of andere van de hogerge-noemde activiteiten sterk vertegenwoordigd is b.v. Turnhout (grafische bedrijven) en Malmédy (papier). Zwak is deze groep vertegenwoordigd in de Ardennen, het Limburgse, het Haspengouwse, de Vlaamse Ardennen en West-Henegouwen.

6° Rubber-, petroleum- en scheikundige nijverheid (30 tot 32)

Deze groep behoort ongetwijfeld tot de meest specifieke bedrijvigheden (VC : 2,31) zoals trouwens ook uit de frequentiecurve blijkt, enerzijds niet of praktisch niet vertegenwoordigd in 40 % der centra, terwijl anderzijds ruim 15 % der centra als sterk gespecialiseerd en zelfs 10 % als zeer gespecialiseerd kunnen beschouwd worden.

Regionaal treden de as Antwerpen-Halle, de Dendervallei, de Gentse kanaalzone en een paar kusthavens als concentratiepunten op, terwijl in Wallonië deze industrie bijzonder zwak of niet vertegenwoordigd is. Slechts Aat, Edingen, Dour en Luik kunnen er als sterk gespecialiseerd doorgaan.

7° Basismetaleen-, glas- en baksteennijverheid (33, 34)

Ook deze groep behoort tot de specifieke stedelijke activiteitsgroepen (VC : 1,91). Naast een paar plaatsen waar ze niet vertegenwoordigd is, kenschetst deze nijverheid zich door een zeer zwakke vertegenwoordiging (men kan zelfs de vraag stellen of deze statistische aanwezigheid niet het gevolg is van een foutieve codificatie) in het grootste deel van het land (ca. 70 % der steden). Daarnaast is de activiteit sterk in 18 % en zelfs zeer sterk in 10 % der centra vertegenwoordigd; in Athus is zelfs 60 % der actieve bevolking er in tewerkgesteld. Regionaal blijken er verdichtingskernen op te treden : de Waalse nijverheidszone met een noordelijke uitloop tot Klabbek-Tubize, naast enkele verspreide kernen Athus (staalnijverheid), Boom (baksteen), Mol (glas), Neerpelt-Overpelt (non-ferro-metalen).

8° Metaalverwerkende nijverheid met inbegrip van de machinenijverheid (35 tot 38)

Is een veel algemenere bedrijvigheid (VC : 0,92) die over het algemeen ook relatief vrij hoge waarden bereikt. Naast 35 % zwak vertegenwoordigde steden treden er ruim 20 % op die sterk gespecialiseerd zijn, in deze in ons land sterk ontwikkelde nijverheidstak.

Regionaal treedt er een groepering op langs de Waalse Nijverheidsas, de as Vilvoorde-Antwerpen met een Dijle-vertakking. Bovendien zijn er talrijke individuele sterk tot zeer sterk gespecialiseerde kernen zoals Couvin (kachels), Gemblours (landbouwmachines), Eupen (kabels), Temse (scheepsbouw) e.a. Buiten de Ardennen blijken de centrale Kempen en het Zuiden van het Vlaamse Heuvelland gebieden te zijn waar deze industrie zwak ontwikkeld is in de centra.

9° Bouwnijverheid (40, 41)

Is een uitgesproken algemeen stedelijke activiteit (VC : 0,47). Praktisch nergens komen uitgesproken zwakke of zeer sterk ontwikkelde steden voor. Bij deze laatste, op de kust na, kan men zich zelfs de vraag stellen in hoeverre mede door de telperiode (31 december), niet de bedrijfszetel i.p.v. de gebruikelijke werkplaats aangeduid werd. Dit is zeker het geval voor centra als Torhout, Beveren en Asse, terwijl het geringe percentage in gemeenten met anderzijds toch sterke bouwactiviteit zoals de Limburgse mijncentra slechts aan toevallige (weerfactoren) redenen kan toegeschreven worden. De statistische waarden zouden grondig moeten gecorrigeerd worden voordat deze activiteit ten gronde uit geanalyseerd wordt.

10° Gas, Water, Elektriciteit (51 tot 53)

Deze uiteraard zeer algemene, maar kwalitatief onbelangrijke stedelijke activiteiten vertonen een vrij grote variatiecoëfficiënt (VC : 1,40) zodat men ze in ons land eerder tot de typische stedelijke activiteiten dient te rekenen. Dit is een gevolg van de lokalisatie der productie-eenheden en de verdeelinstanties, zoals blijkt bij enkele zeer sterk gespecialiseerde centra : Mol (atoomcentrale), Malmédy (waterkracht en zetel electriciteitsverdelingsmaatschappij), en Lessen (zetel electriciteitsverdelingsmaatschappij). Verder aandacht dient aan deze activiteitsgroep niet besteed te worden.

c. *De tertiaire activiteiten*

1° Handel (61 tot 63)

De handel is een uitgesproken algemeen stedelijke activiteit die in alle centra goed vertegenwoordigd is.

De variatiecoëfficiënt is klein (0,31). De cumulatieve frequentiecurve heeft een bijna rechte lijn verloop (85 % der steden hebben een waarde die als normaal kan betiteld worden). De steden die als zwak of sterk vertegenwoordigd te voorschijn komen, zijn steden die werkelijk van het normale Belgische patroon afwijken hetzij dat ze een uiterst sterke industriële componente hebben, hetzij dat deze industriële componente praktisch ontbreekt zoals b.v. in Geldenaken.

2° Banken, Verzekeringen, Diensten aan bedrijven (64, 65, 66, 80)

Alhoewel eveneens een algemeen stedelijke bedrijvigheid, is de variatie tussen de steden toch meer uitgesproken (VC : 0,67). Het aantal steden met een normale tewerkstelling bedraagt 65 %, terwijl een niet onaanzienlijke groep terecht als zwak of sterk uitgerust betiteld wordt.

Bij de zwak uitgeruste steden blijkt het meestal om uitgesproken industriesteden te gaan, terwijl de sterk uitgeruste steden goed vertegenwoordigd zijn bij de steden van een hogere hiërarchische rangorde. Dat Brussel juist de enige stad is die zeer sterk gespecialiseerd is zal wel geen toeval zijn !

	<i>Regionale en grote steden</i>	<i>Kleine steden</i>
— Sterk uitgerust	12/19	8/116
— Normaal uitgerust	7/19	86/116
— Zwak uitgerust	—	24/116

3° Verkeer, Vervoer (71 tot 73)

Alhoewel het verkeer als een algemene stedelijke functie kan gelden, blijkt het verloop van de relatieve waarden al sterk uit elkaar te lopen (VC : 0,87) 55 % van de steden bezitten een waarde, die rond het gemiddelde schommelt, terwijl bijna 30 % als zwak en ruim 15 % als sterk uitgerust dienen beschouwd te worden. Bij de eerste groep horen vooral een reeks industriesteden o.m. in het Limburgse maar ook in Binnen-Vlaanderen, terwijl tot de laatste naast typische verkeerscentra (havens Antwerpen en Oostende, spoorwegstad Welkenraedt) vooral een reeks kleine centra in de Ardennen behoren (Libramont) waar het verkeer een zeer belangrijk onderdeel van de stedelijke activiteiten vormt !

4° Diensten aan personen (81, 82)

Met deze groep komen we weer tot de uitgesproken algemeen stedelijke activiteiten (VC : 0,50). Slechts ca. 5 % der steden worden als zwak en 10 % als sterk uitgerust beschouwd.

Bij de zwak uitgeruste vallen de drie Limburgse mijncentra op, bij de goed uitgeruste de badsteden en een reeks min of meer toeristische stadjes in de Ardennen vooral ten zuidoosten van Luik.

5° Onderwijs, onderzoek en kunst (86, 87, 91)

Deze activiteitsgroep wordt vooral bepaald door de relatieve waarde van de tewerkstelling in het lager en middelbaar onderwijs. De VC is vrij laag (0,50) maar het valt toch op dat er een aantal uitgesproken zwak en sterk ontwikkelde centra voorkomen.

Ruimtelijke analyse toont aan dat de gemiddelde waarde bepaald wordt door de gewone kleinstad, waar al het secundaire en een steeds belangrijker deel van het lager onderwijs van gans het ommeland gevestigd is. Dit verklaart de relatief « zwakke » schoolspecialisatie van de grootsteden Antwerpen, Brussel of Charleroi die deze schoolfunctie vooral voor hun eigen woonbevolking uitoefenen (die in verhouding kleiner is dan de werkbevolking op wie deze analyse steunt). De inplanting van een universiteit te Gent en te Luik corrigeert er enigszins het beeld. De grote werkfunctie verklaart ook de relatief geringe betekenis van deze schoolactiviteiten in sommige industrie-centra. Anderzijds blijken bepaalde kleine centra uitgesproken schoolcentra te zijn (b.v. Gelde-naken met 24 % van de werkbevolking) maar ook visé, Diest, Borgworm, Virton e.a. vormt de schoolfunctie een zeer belangrijk onderdeel van de stedelijke functies.

6° Administratie, Geneeskunde, Leger (83 tot 99 behalve 86, 87, 91)

Vrij algemene stedelijke activiteiten die echter, wegens toevoeging van geneeskunde en leger in sommige centra, een zeer sterke specialisatie vertonen maar in de uitgesproken industriesteden toch niet zo goed ontwikkeld zijn. Dit verklaart de iets hogere variatiecoëfficiënt (0,66) en het vrij groot aantal steden die als zwak of sterk ontwikkeld moeten beschouwd worden.

Lokaal treden een paar concentraties van de eerste groep op in de Limburgse mijnstreek, de steden Temse, Boom, Willebroek, de kleinere industrie-centra van de Waalse nijverheidsstreek en Zuid-Vlaanderen. Zeer sterk gespecialiseerd is het legercentrum Leopoldsburg, de luchtmachtbasis Florennes; sterk gespecialiseerd een reeks van administratieve steden (al of niet met een legercomponent) : Namen, Bergen, Tongeren of de ziekenhuisstad én garnizoenstad Leuven, om slechts enkele te vermelden.

C. DE FUNCTIONELE STRUCTUUR VAN DE BELGISCHE STEDEN (kaart 28 C)

De kaart 28 C en de analyse van de stedelijke activiteiten in hun ruimtelijke patroon tonen aan dat, indien bepaalde activiteiten regionale bindingen vertonen, dan eveneens hiërarchische factoren (de aard van het ommeland en van het centrum) een rol gespeeld hebben bij het tot stand komen van de huidige stedelijke activiteiten en functies.

De Belgische steden kenmerken zich in eerste instantie door een uitgesproken multifunctionaliteit, uiting van een evenwichtige structuur. Dit betekent dat als algemene regel deze steden gewapend zijn om hun centrumfunctie voor het omliggende gebied behoorlijk te vervullen. Deze multifunctionaliteit is niet alleen kenmerkend voor de grote en de regionale steden maar ook voor de meeste steden die enkel kleinstedelijke functies vervullen. Een reeks van deze laatste centra met name de zeer jonge Limburgse mijncentra vertonen in 1961 nog een sterke eenzijdig op de mijnbouw georiënteerde structuur, nl. Genk, Eisden en Beringen. De recente (post 1961) reconversie na mijnsluitingen, maakt hun structuur gelukkig even-

wichtiger, waardoor de economische basis van deze centra beter wordt. Dit leidt tevens tot een harmonische ontplooiing van de andere centrumfuncties, en een betere verzorging van het ommeland.

Daarnaast bestaan (1961) er echter ook een reeks andere industriesteden, die weliswaar reeds polyvalent zijn maar waar, ondanks de naoorlogse transformatie, bepaalde traditionele nijverheidstakken nog zeer sterk doorwegen. In de Vlaamse en Henegouwse textielstreek is dit het geval voor Ronse, Moeskroen, Leuze, de confectiestad Binche, het schoencentrum Izegem. Ook in de Waalse nijverheidsas vertonen sommige kleine centra nog een sterk overwicht van de basismetaleenijverheid zoals Athus en Couvin. Dit stelt zware problemen, daar de diversificatie er moeilijk schijnt te lukken en de economische situatie van de centra, met alle gevolgen vandien, onzeker is. Bij de grotere metaalcentra zoals Luik, Charleroi e.a. is de eenzijdigheid minder uitgesproken dank zij een belangrijke verwerkende metaalnijverheid; De recente evolutie wijst op een verdere diversificatie naar andere nijverheidstakken toe en een verdere uitbouw van de handels- en vooral de dienstensector.

In België zijn er slechts twee steden zeer eenzijdig geïntendeerd in de tertiaire sector nl. de garnizoencentra Leopoldsburg en Florennes. Hun rol als centrum is trouwens zeer beperkt.

Kenmerkend is ook dat, zo een aantal activiteiten samen voorkomen, zoals de mijnbouw, de basismetaleenijverheid en de verwerkende metaalnijverheid bij een aantal steden van het Waalse nijverheidsbekken, deze groeperingen toch niet algemeen zijn.

Al onze Belgische steden zijn immers minstens in één activiteitsgroep, voornamelijk uit de secundaire sector, sterk gespecialiseerd. Bij de meeste strekt de specialisatie zich uit over twee of drie activiteiten, bij sommige zoals Oostende, over vijf.

Regionaal blijken op deze kaart volgende karakteristieken tot uiting te komen :

- 1° de belangrijkste specialisatie in de textielsector van de meeste Zuidwest- en Oostvlaamse steden, enkele uit het noorden van Henegouwen en het Vervierse;
- 2° de specialisatie in de basisindustrieën en de verwerkende metaalnijverheid van de Waalse nijverheidsas met haar twee tertiaire centra Bergen en Namen;
- 3° De sterk industriële structuur van de Kempense steden waar mijnbouw en metallurgie domineren;
- 4° de grote betekenis van het onderwijs, de administratie en het verkeer in de meer rurale kleinere centra in de Ardennen, Haspengouw en elders. Vele kleine steden zijn m.a.w. niet anders dan handels-, diensten- en verkeerscentra voor hun omgeving. De industriële functie die voor zovele steden een stuwende kracht uitmaakte en hun groei positief beïnvloedde, ontbreekt bij hen;
- 5° het zeer grote belang van de diensten aan personen aan de kust.

D. SYNTHETISCHE TYPERING

In plaats van het aantal specialisaties en superspecialisaties statistisch te gaan ontleden (zie bijlage 7) werd het hier zinvoller geacht te trachten deze activiteitsgroepen globaal te typeren. Dit wordt op twee wijzen gedaan :

- door de verhouding secundaire tot de tertiaire activiteiten te analyseren;
- door uit te gaan van een driehoeksdiagram waarbij als componenten de secundaire sector, de diensten, handel-verkeer in rekening gebracht werden.

1. Het aandeel van de secundaire en tertiaire activiteiten en de stedelijke structuur (fig. 4)

Alhoewel het aandeel van de tertiaire sector bij de Belgische steden varieert van 13,7 % tot 85,5 %, kennen we toch geen zuivere secundaire of tertiaire steden en evolueert de structuur van onze steden naar een geringere eenzijdigheid (1).

Zo het kaartblad duidelijk toont dat sommige overwegend tertiaire en overwegend secundaire steden naast elkaar voorkomen dan blijkt het toch ook dat er duidelijke regionale groeperingen aanwezig zijn.

De meest tertiaire steden komen, naast individuele gevallen, voor aan de rand van de Waalse nijverheidsstreek. Met Namen als kern vertrekken er drie waaiers van kleinere tertiaire steden, die praktisch enkel een centrumfunctie vervullen :

- a) naar het zuidwesten toe, over de Fagne-en-Famenne, ten zuiden van het industriegebied van Charleroi-La Louvière : Florennes, Philippeville, Beaumont, Thuin, Erquelines, Bergen (als randstad van de Borinage), Aat;
- b) naar het zuidoosten zwermt een kring uit over de Ardennen tot Aarlen en Virton en bereikt met Spa en Vielsalm het oosten van het Luikse-Vervierse industriegebied.
- c) naar het noordoosten bestrijkt het Haspengouw tot Visé en vormt een wig tussen het Limburgse en Luikse nijverheidsgebied : Geldenaken, Hannuit, Borgworm, Tongeren, Visé. Verder reikt het tot het oosten van het land van Herve, Kalmis en Welkenraedt.

In Vlaanderen waar de steden gemiddeld een veel groter bevolkingscijfer vertonen, treedt er slechts een concentratie van uitgesproken tertiaire steden op langs de kust. De tertiaire functie beperkt zich hier niet tot het verzorgen van het ommeland maar staat in functie van gans het land en zelfs gedeeltelijk van het buitenland. De tertiaire sector is hier duidelijk een zeer belangrijke stuwende activiteit te vergelijken met de industriële sector in de meeste andere steden.

Wat de licht tertiaire steden betreft hierbij horen zowel de grootsteden Brussel en Antwerpen, als enkele van hun satellietsteden. Bovendien is deze groep typerend voor de stedenrij aan de zuidgrens van de Kempen : Bilzen, Hasselt, Diest, Aarschot, Leuven de steden van het centrum en het zuiden van West-Vlaanderen en de Amblèvevallei. Hun bevolking is duidelijk belangrijker, op deze laatste na, dan de vorige groep.

De licht industriële steden zijn nogal verspreid, kenmerkend zijn ze enkel voor het zuiden van Brabant en de aansluitende Dendervallei. In Wallonië komen ze praktisch niet voor.

De sterk industriële steden komen vrij gegroepeerd voor : in de Waalse nijverheidsstreek, waarbij het industriële karakter van de kleinsteden relatief meestal meer uitgesproken is dan de omliggende regionale- en grootsteden, de Noorderkempen, het zuiden en oosten van Oost-Vlaanderen evenals de stedengroep in de driehoek Lokeren-Antwerpen-Mechelen.

De stuwende functies van onze steden lopen regionaal nogal sterk uiteen waarbij een gradatie optreedt van de sterk industriële centra (die vooral op drie activiteiten steunen : textiel in Vlaanderen, mijnbouw en non-ferro metalen in de Kempen, zware en verwerkende metaalnijverheid in het oude Waalse steenkoolbekken) naar de tertiaire centra in het meer traditionele agrarische gebied met geringere en/of recentere industrialisatie. Kenmerkend is dat de groot- en regionaalsteden (niet hun kerngemeenten) zowel overwegend tertiaire als secundaire activiteiten uitoefenen (2).

2. Het aandeel van handel-verkeer, nijverheid en diensten

Tot één nog meer synthetische stadstypering komt men uitgaande van een driehoeksdiagram, waarbij respectievelijk handel en verkeer, nijverheid met inbegrip van de ambachten en de diensten als componenten. De puntenwolken die zich hierbij vormen (fig. 5) laten toe vrij gemakkelijk vijf typen te onderscheiden (3).

A. *Sterk industriële steden* : 5, nl. de centra met kleinstedelijke functies : Eisden, Klabbek-Tubize, Beringen, Genk, Izegem.

B. *Industriële steden* : 39, nl. 33 centra met kleinstedelijke functies : Temse, Deinze, Athus, Ronse, Couvain, Binche, Vilvoorde, Willebroek, Leuze, Boom, Eupen, Waregem, Zinnik, Oudenaarde, Andenne, Lokeren, Neerpelt-Overpelt, Mol, Malmédy, Moeskroen, Ninove, Eeklo, Wetteren, Tienen, Fleurus, Pepinster, Herentals, La Louvière, Zottegem, Nederbrakel, Avelgem, Roeselare, Dour; 4 regionale steden : St.-Niklaas, Kortrijk, Turnhout en Aalst; 2 grootsteden : Charleroi en Luik.

(1) Zie ook H. VAN DER HAEGEN, o.c., 1967, p. 312.

(2) Zie ook H. VAN DER HAEGEN, o.c., 1967, p. 312.

(3) De nummers stemmen overeen met bijlage 9.

GROEPERING DER STEDEN VOLGENS SECUNDAIRE EN TERTIAIRE ACTIVITEITEN

Fig. 4

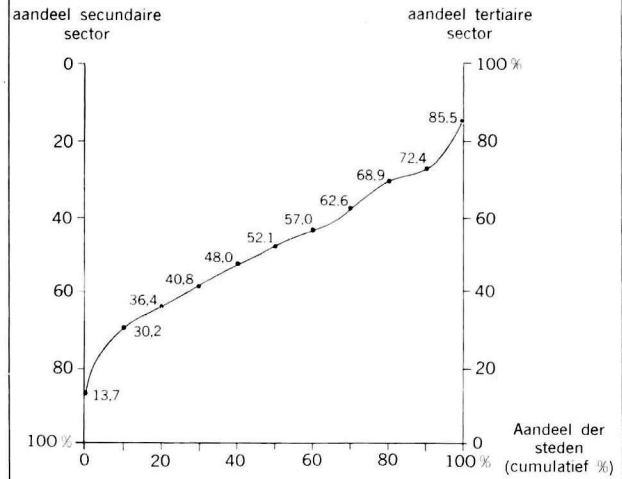
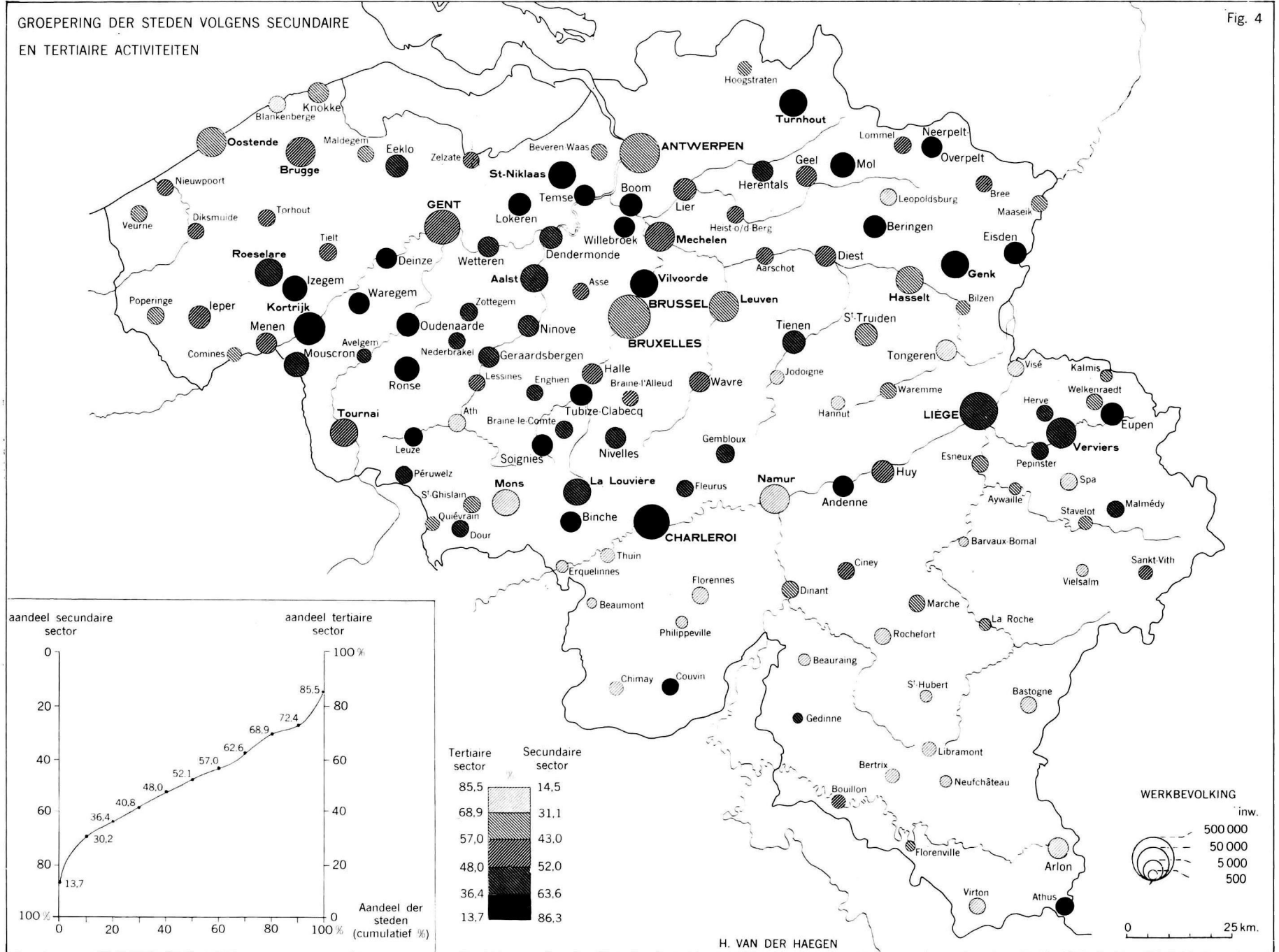
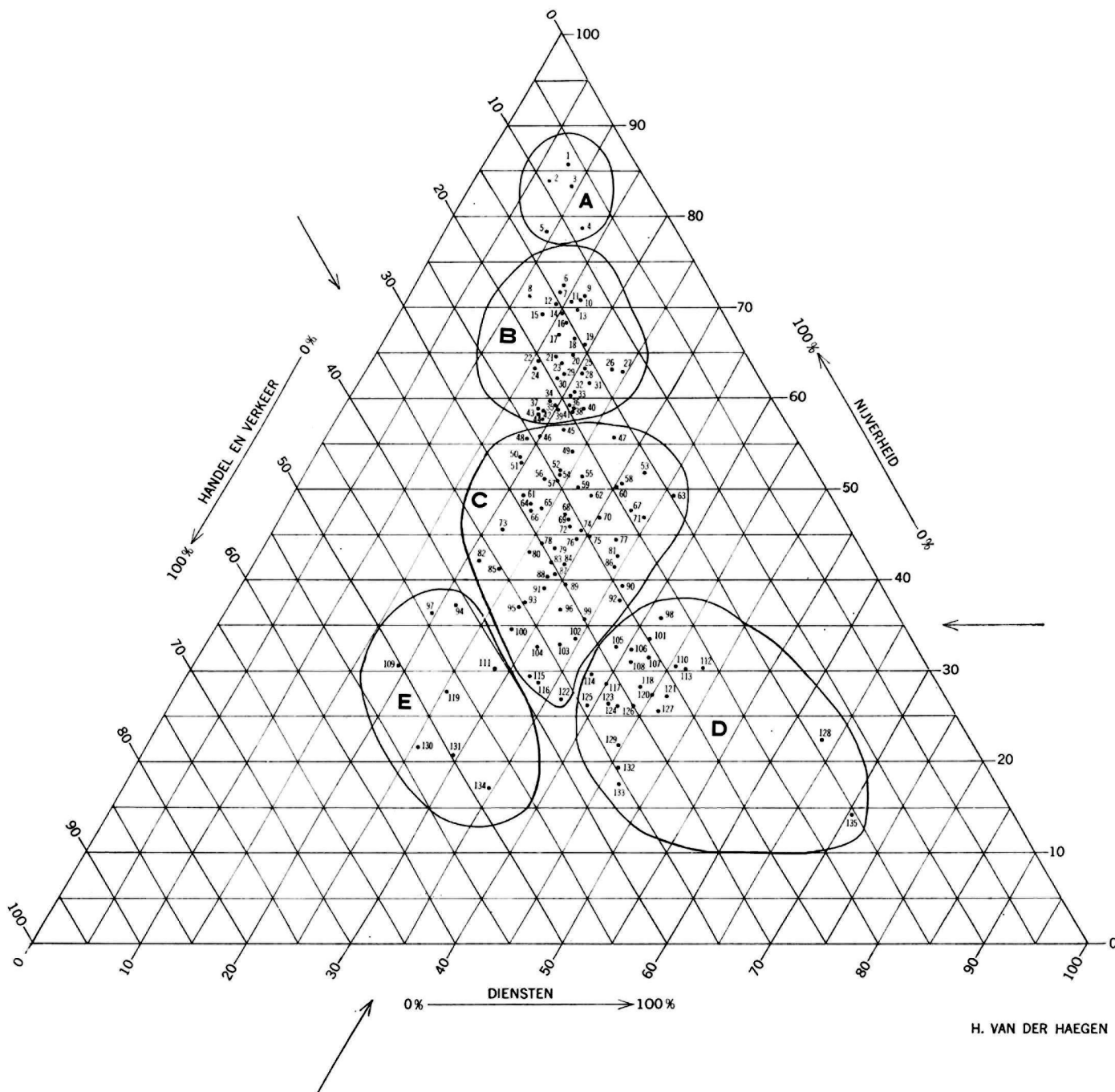

Fig. 5

TYPING NAAR HANDEL-VERKEER, NIJVERHEID EN DIENSTEN (driehoeksdiagram)
(de nummering is deze van bijlage 9)

H. VAN DER HAEGEN

C. *Gemengde steden* : 59, nl. 49 centra met kleinstedelijke functies : Aat, Edingen, Herve, Gembloers, Geeraardsbbergen, Dendermonde, 's Gravenbrakel, Péruwelz, Nijvel, Gedinne, Lessen, Eigenbrakel, Nieuwpoort, Lommel, Lier, Bouillon, Bree, Halle, Geel, Heist-op-den-Berg, Torhout, Asse, Tielt, Ieper, Hoei, Ciney, Waver, Menen, Zelzate, Diksmuide, Sankt-Vith, Aarschot, Diest, Poperinge, Bilzen, Maldegem, Aywaille, Beveren, Stavelot, Marche, Esneux, Kalmis, Komen, Veurne, Quiévrain, Florenville, Borgworm, Visé, Virton; 7 regionale steden : Mechelen, Doornik, Leuven, Hasselt, Oostende, Brugge, Verviers; 3 grootsteden : Antwerpen, Brussel en Gent.

D. *Dienststeden* : 24, nl. 21 centra met kleinstedelijke functies : St.-Truiden, Maaseik, La Roche, Hoogstraten, Knokke, Dinant, St.-Hubert, Beaumont, Spa, Vielsalm, Philippeville, Neufchâteau, Tongeren, Bastenaken, Hannuit, Beauraing, Blankenberge, Florennes, Geldenaken, Chimay, Leopoldsburg; 3 regionale steden : Namen, Bergen en Aarlen.

E. *Handels- en verkeerssteden* : 8, alle 8 centra met kleinstedelijke functies : St.-Ghislain, Welkenraedt, Bertrix, Barvaux-Bomal, Rochefort, Thuin, Libramont, Erquelines.

De ruimtelijke spreiding van dit stadstype wordt weergegeven in figuur 6. Hieruit blijkt nogmaals dat steden met uiteenlopende stuwende elementen naast elkaar voorkomen in de ruimte.

Sterk geïndustrialiseerde steden komen slechts gegroepeerd voor in de Limburgse mijnstreek, terwijl de industriesteden vooral kenmerkend zijn voor :

1. het zuidoosten van West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en aansluitend de Rupelstreek;
2. de Henegouwse industriestreek, het Luikse alsook de noordwestelijke Kempen;

Het gemengde type overheerst duidelijk :

1. in centraal België, speciaal in het Brabantse, het zuiden van Antwerpen en het westen van Luik, het noorden van Namen en Henegouwen;
2. in het centrum en het westen van West-Vlaanderen waar het één geheel vormt.

De vrij belangrijke groep van dienststeden vinden we in enkele kleine concentratiekernen terug, het gebied ten zuiden van Samber en Maas, het zuiden van Haspengouw, de oostkust naast individuele centra als Hoogstraten, Leopoldsburg en Maaseik.

De betrekkelijke kleine groep handels- en verkeerscentra schijnt vooral door de uitgesproken verkeersfunctie bepaald te zijn, typisch hiervoor is het stadje Welkenraedt, sterk gebonden aan het grensgoederenstation.

Er werd nagegaan in hoeverre er tussen deze onderscheidene stadstypen en hun bevolking, alsook de bevolking van hun ommeland een relatie zou bestaan. Daar het duidelijk is dat de steden met regionale en grootstedelijke functies een bevolkingcijfer hebben dat in eerste instantie een relatie vertoont met hun functioneel hiërarchisch niveau werd de vergelijking enkel tussen de kleinsteden gemaakt.

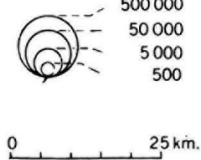
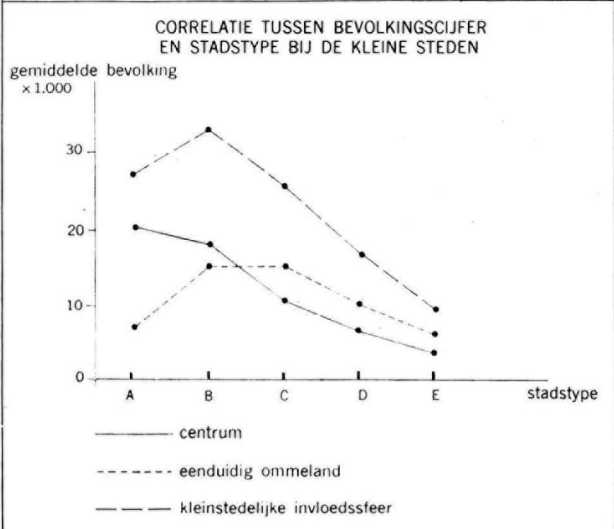
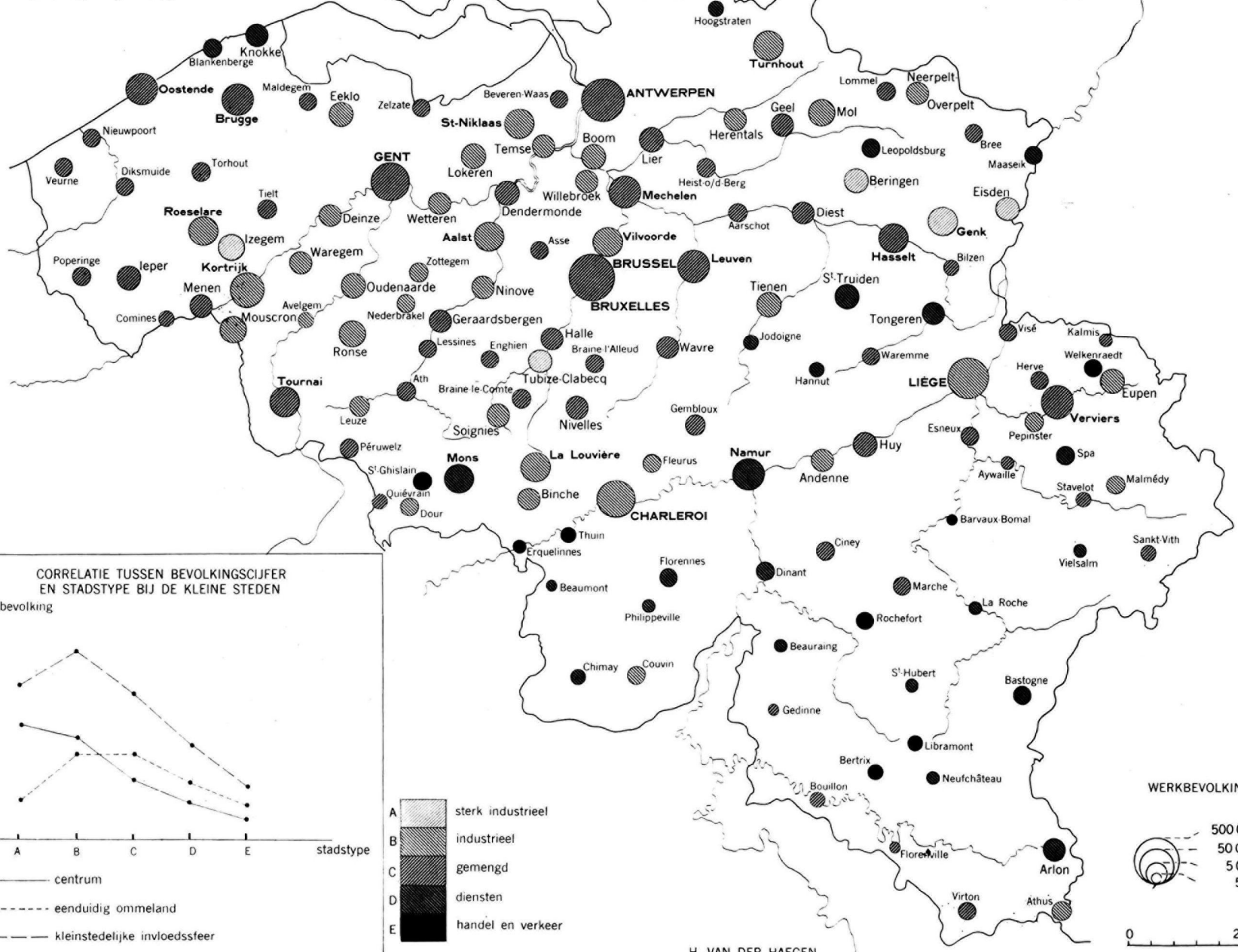
Tabel 7 — Bevolking naar stedentypen

		<i>Centrum bevolking</i>	<i>Eënduidig ommand</i>	<i>Invloedsfeer Centrum + Eënduidig ommand</i>
A. Zeer sterk industrieel : 5	Totaal :	102.815	32.674	135.489
	Gemiddeld :	20.563	6.535	27.097
B. Industriële steden : 33	Totaal :	593.216	487.183	1.080.399
	Gemiddeld :	17.976	14.763	32.739
C. Gemengde steden : 49	Totaal :	526.488	721.555	1.248.043
	Gemiddeld :	10.745	14.726	25.470
D. Dienststeden : 21	Totaal :	143.319	210.817	354.136
	Gemiddeld :	6.825	10.039	16.864
E. Handels- en verkeerssteden : 8	Totaal :	28.176	47.262	75.438
	Gemiddeld :	3.522	5.908	9.429

TYPERING NAAR DE VIJF ACTIVITEITSGROEPEN

(ruimtelijke spreiding)

Fig. 6

H. VAN DER HAEGEN

De bevolking der centra neemt af naarmate het stadstypen minder uitgesproken industrieel en meer uitgesproken tertiair wordt, waarbij de kleinste waarden bekomen worden bij de handels- en verkeerssteden.

Alhoewel de hoge waarden van de sterk industriële steden bepaald wordt door één stad die in die kleine groep sterk doorweegt (nl. Genk) is de algemene trend begrijpelijk. De bevolking der steden neemt toe naarmate hun industriële component die voor een belangrijk deel uit stuwende bedrijven bestaat, onafhankelijk van hun kleinstedelijk ommeland, toeneemt.

Wat het éénduidig ommeland betreft noteert men een gelijkaardige trend met één uitzondering nochtans : de bevolking van het handels- en diensten-ommand van de sterk industriële steden is vrij klein, wat te verwachten viel. Anders is het gesteld met de industriële steden die dank zij een betere tertiaire uitrusting meestal een normaal ommeland hebben uitgebouwd. Ommeland dat o.m. door de werkgelegenheid die zij bieden vrij dicht bewoond is. Op deze wijze is dan ook de afnemende van de bevolking te verklaren naarmate de secundaire sector aan betekenis verliest. De handels- en verkeerssteden bieden de minste werkgelegenheid voor het ommeland en hebben trouwens ook wegens een vrij beperkte dienstensector een eerder beperkt éénduidig ommeland.

De bevolking van de kleinstedelijke invloedssfeer (centrumbevolking plus éénduidig ommeland) vertoont dan ook een zeer duidelijke relatie met het stedentype in België.

E. BESLUIT

De Belgische steden waar de drie vierden van de secundaire en tertiaire activiteiten van het rijk uitgeoefend worden, vertonen een zeer grote variatie in hun industriële-, handels-, verkeers- en dienstfuncties, wat zijn weerslag vindt in zeer uiteenlopende activiteitsstructuren. Zijn de steden in hun geheel sterke aantrekkingspolen voor de arbeidskrachten die op het platteland wonen, dan blijkt ruim één vijfde der centra met kleinstedelijke functies een uitgesproken woonfunctie te vervullen. Dit is vooral het geval voor een reeks steden die in de nabijheid van Brussel, Antwerpen en Luik alsook aan de Frans-Belgische grens, voorkomen. De groot- en regionaalsteden alsook de industriesteden, zijn in tegendeel typische werkcentra. Zeer veel steden combineren tenslotte in min of meerdere mate beide functies en zijn aldus een weerspiegeling van de zeer mobiele Belgische arbeidskrachten.

De tertiaire sector is in sterkere mate in de steden geconcentreerd dan de secundaire, waarbij vooral de financiële activiteiten en het vervoer naast de metaalverwerkende nijverheid en de gespecialiseerde nijverheidstakken een sterke mate van stadsgebondenheid vertonen. In ieder geval veel sterker dan handel en onderwijs die iets meer de localisatie der woonbevolking volgen of industrietakken zoals de basisnijverheden, de textiel- en de houtnijverheid, waarvan de concentratie in de steden zwakker is. De Belgische steden kenmerken zich door een uitgesproken multifunctionaliteit, uiting van een evenwichtige structuur. Dit betekent dat deze centra in het algemeen gewapend zijn om hun centrumfunctie voor het omliggende gebied te vervullen. Deze multifunctionaliteit betekent echter niet dat de steden een éénvormigheid in structuur hebben. Het tegendeel is waar en vooral hun industriële component vertoont een grote variatie waarbij een aantal regionale groeperingen te herkennen zijn zoals de specialisatie in de textielsector in Vlaanderen en in het Vervierse, de basisindustrieën en de metaalsector in de Waalse nijverheidsas, in mijnbouw en metallurgie in de Limburgse Kempen, de toeristische sector aan de kust e.d.m.

De meestal kleinere steden van de rurale gebieden zijn vooral handels-, onderwijs- en verkeerscentra.

De Belgische centra behoren tot vijf typen : de sterk industriële (5), de industriële (39), de gemengde (59), de dienst- (24), de handels- en verkeerscentra (8), die een vrij logisch ruimtelijk patroon innemen. Hierbij treedt een duidelijke relatie te voorschijn met de bevolkingsgrootte der centra en met deze van hun ommeland. Bovendien blijkt dat een industriële component meestal nodig was om te kunnen uitgroeien tot een evenwichtige en goed uitgeruste stad, kern van een dichtbevolkt gebied.

VII. BESLUITEN EN PRAKTISCHE BESCHOUWINGEN

A. DE DYNAMISCHE STEDELIJKE ORGANISATIE

Tot nu toe hebben de meeste studies over stedelijke organisatie de problemen statistisch aangepakt, op basis van statistieken, wiskundige normen, het tellen van de functionele uitrusting, enz. De kaartbladen 28 A-B zijn echter het resultaat van een enquête, waardoor de stedelijke organisatie in België op dynamische wijze wordt achterhaald. Inderdaad, de verzorgingsgraad, de verstedelijking en de sociaal-economische structuur kan van streek tot streek verschillen. Bij de interpretatie zal een centrum moeten gezien worden t.o.v. zijn eigen omgeving en soepel vergeleken worden met de overige centra en hun invloedssferen.

Hiërarchie en hinterlanden zijn essentieel aan elkaar gebonden. Aan elk hiërarchisch niveau beantwoorden hinterlanden. De dynamische hinterland-analyse leidt tot een hiërarchisch stedelijk stramien van hoofddorpen, kleine centra voor frequentstedelijke relaties, regionale centra met regionaalstedelijke relaties, grootsteden met hun grootstedelijke relaties en tenslotte de hoofdstad Brussel (fig. 7). De functionele uitrusting van de centra behorende tot eenzelfde hiërarchisch niveau kan sterk uiteenlopen, maar de hiërarchische structuur wordt aldus ervaren.

Bij de sterk toenemende verstedelijking van het platteland (de agrariciteit en verruiming van het leefmilieu) gaat de streekgebondenheid van de bevolking niet meer op de eerste plaats bepaald worden door fysisch-geografische kenmerken, maar wel door de functionele banden met de centra. In dat opzicht leidt een inzicht in de stedelijke organisatie tot een nieuwe streekindeling van België, die geconcretiseerd zal moeten worden in de aanpak van de ruimtelijke ordening. Bovendien is een hergroepering van gemeenten, de onderlinge wijziging van de gemeentegrenzen, de overkoepelende gemeentelijke structuren, niet meer indenkbare zonder een adequaat inzicht in de hinterland-hiërarchie verhoudingen. Een wetenschappelijk verantwoorde afbakening van de nieuwe federaties van gemeenten moet hierop gebaseerd zijn.

In de nieuwe optiek dat de stad i.p.v. de dorpskern ook voor de plattelandsbewoner sterke, centrale betekenis krijgt, is het duidelijk dat de aanwezigheid van goed uitgeruste steden een noodzakelijke voorwaarde is tot harmonisch-economische groei van de streek. Vermits steeds meer basisdiensten rechtstreeks of onrechtstreeks van de openbare besturen afhangen, is het in ons door gemeentelijke versnippering geteisterde land uiterst belangrijk, dat de bestaande centra een minimumomvang kunnen bereiken, die organisatorisch en financieel noodzakelijk is om tegen deze taak van dienstenverlening opgewassen te zijn.

Bij de analyse van de Belgische stedelijke structuur moet de vraag gesteld worden in hoeverre de steden qua inplanting en uitrusting voldoen aan de economische en sociale noden van deze tijd. Dat sluit meteen gevolgtrekkingen in, nl. welke centra moeten inzake uitrusting verbeterd worden en waar moeten nieuwe centra of centra van een hogere orde tot stand gebracht worden.

B. KLEINE CENTRA EN HOOFDDORPEN

Op het eerste gezicht lijken de problemen op het eerste en tweede niveau zich minder scherp te stellen. Toch moeten een aantal bedenkingen gemaakt worden.

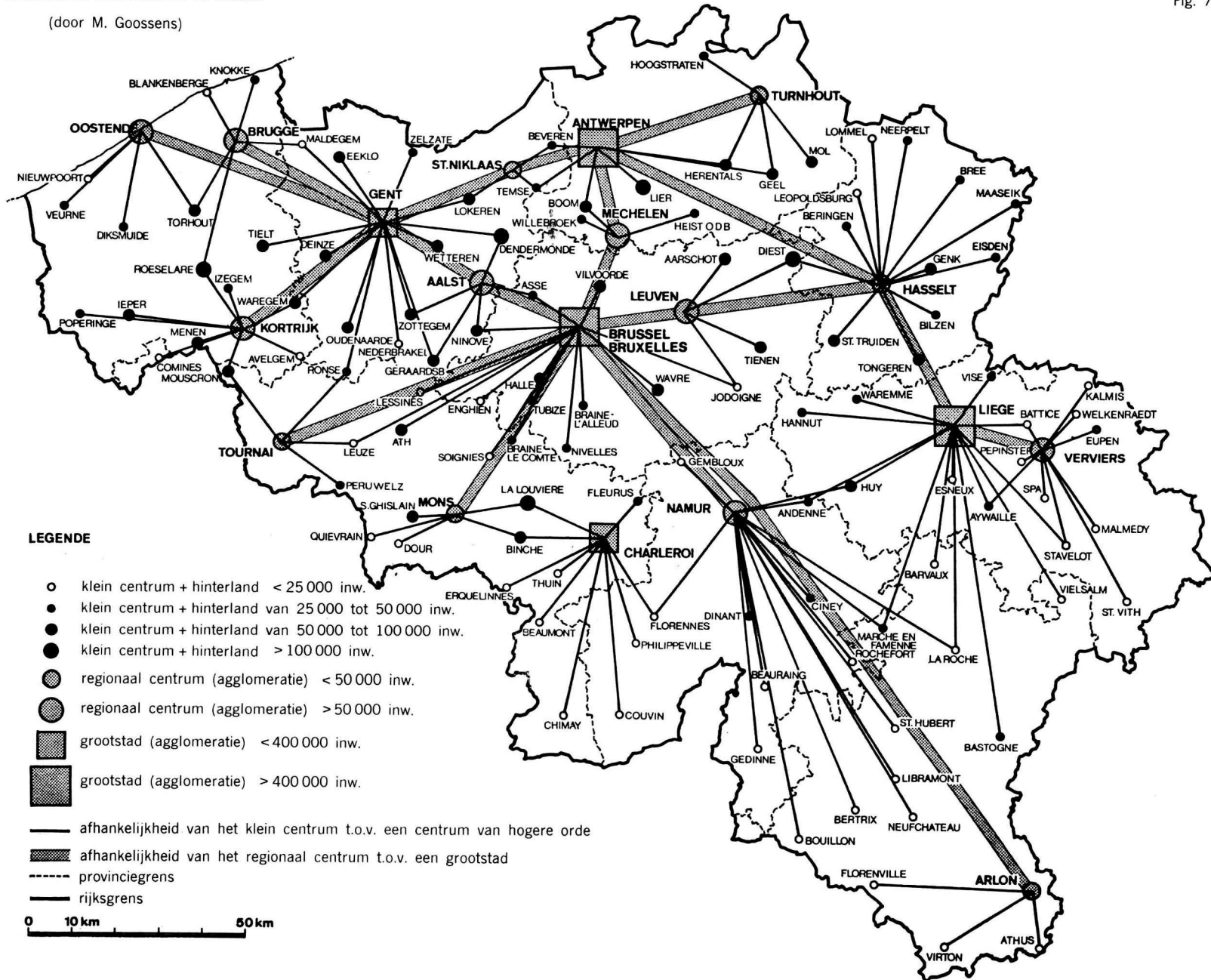
De jongste evolutietendensen wijzen op een verzwakken van de vroegere functiemacht van de kleine centra en hoofddorpen en een functieuitbreiding ten voordele van regionale en vooral van grote steden. In het grootste deel van Vlaanderen, minder sterk in het zuiden ervan en in de polders, maar ook in de industriegebieden van Wallonië, is de verzorgingsuitrusting van de gemeentekernen de jongste jaren sterk uitgebreid, zodat men zich minder en minder afhankelijk voelt van hoofddorpen en zelfs van kleine centra. De gedeeltelijke afbrokkeling

DE STEDELIJKE ORGANISATIE IN BELGIË

(door M. Goossens)

Fig. 7

99

van de kleine centra wordt nog versneld door de verrassende verkeersuitbreiding, inzonderheid het individueel automobiilverkeer, waardoor het contact met centra van hogere orde gemakkelijker wordt. De zwakkere positie van de kleine steden komt ook algemeen tot uiting door de getrapte migratie en door de zwakkere demografische aangroei, waardoor ze zelfs achter blijven op de groei van vele forenzengemeenten. Het zal dus nodig zijn er over te waken dat de kleine centra en de hoofddorpen de minimale vereisten bezitten om de streek leefbaar te houden maar anderzijds zal bijzondere aandacht besteed moeten worden aan de snelle uitbouw van regionale centra. Gelukkig zijn sinds de tweede wereldoorlog reeds enkele belangrijke functies in de kleine centra verstevigd geworden, o.a. onderwijs, ziekenzorg, supermarkten, enz.

Er moet vermeden worden dat centra in hun evolutie gehandicapt worden door concurrerende en verspillende uitrusting en groei in al te nabije centra, hoofddorpen of grotere gemeenten. Hier ligt een probleem van verantwoorde keuze voor het overheidsbeleid. Er is dus bij het stedennet nood aan een minimale onderlinge afstand naast een minimale omvang. Het is dus nodig hier en daar de verdeling van de centrale functies te saneren. Immers omwille van historische redenen, toevallige industriële inplanting, enz. merkt men dikwijls een versnippering van stedelijke functies tussen bewoningseenheden, die te dicht op elkaar zijn gelegen om als volwaardig kleine centra op te treden. Zo bv. Leppoldsburg-Beringen-Beringemijn, Overpelt-Neerpelt, Bornem-Puurs, Boom-Willebroek, Asse-Ternat, Rochefort-Jemelle, Herve-Battice, Barvaux-Bomal, enz.

Aansluitend bij voorgaande bemerking dient men echter te bedenken dat tal van grote industriegemeenten en zelfs forenzengemeenten een bevolking hebben van soms meer dan 10.000 inwoners zonder over een echt kleinstedelijk ommeland te beschikken; hun uitrusting is nochtans beter dan die van vele kleine centra. Zo b.v. Hamme, Lichtervelde, Houthalen, Jemappes, enz. Het is niet wenselijk de uitbouw van het uitrustingsniveau te belemmeren, tenzij dit nadelig zou zijn voor nabijgelegen kleine centra.

Een andere taak bij de streekontwikkeling zal bestaan in het adequaat uitrusten van tal van kleine centra. Immers verschillende lokaliteiten, die onder niveau één en twee gerangschikt werden, hebben slechts een gebrekkige functionele uitrusting, wat natuurlijk de opgang van de streek afremt. Nu de sociale en culturele verschillen tussen stad en platteland wegbrokkelen, komt het er op aan de achtergebleven streken tijdig aan te passen aan deze evolutie. Hier kan men niet op het plaatselijk initiatief wachten. Door een goed overheidsbeleid zullen deze zwakkere kleinere centra sneller tot volwaardige centra uitgroeien.

Een laatste bemerking betreft sommige hoofddorpen. Het is duidelijk dat tussen de centra van het tweede niveau er enkele voorkomen, die nog maar juist het stadium van hoofddorp ontgroeid zijn. Zal men deze spontane tendens in de toekomst indijken, of zal men de stedelijke ontwikkeling aan het plaatselijk dynamisme overlaten? Concreet betekent dat of men het principe aanvaardt dat hoofddorpen, die nu reeds sommige frequentstedelijke relaties verzorgen, vroeg of laat verder zal uitbouwen tot volwaardige kleine centra. De oplossing hiervoor dient gezocht in het kader van een optimale gepolariseerde streekontwikkeling.

C. DE REGIONALE CENTRA

In het kader van evenwichtige streekeconomie krijgen de regionale centra meer en meer betekenis. Een efficiënte dienstenverlening vraagt echter om een degelijke verkeersinfrastructuur, waarbij het regionaal centrum vanuit alle delen van het hinterland gemakkelijk kan bereikt worden, ook met openbare vervoermiddelen. Bovendien stellen zich speciale problemen voor enkele regionale centra, terwijl anderzijds het huidig net van regionale centra in sommige gebieden gebrekkig of onvoldoende blijft.

Aldus kan men zich afvragen in welke mate de grote agglomeratie Brussel afdoende regionaalstedelijke functies kan vervullen voor de plattelandsgemeenten er omheen. Moeten

Vilvoorde in het noorden en Halle in het zuiden niet een gedeelte van deze regionaalstedelijke functies opvangen ?

De Westhoek en gedeeltelijk ook Centraal-West-Vlaanderen zijn op regionaalstedelijk niveau slechts ontsloten door de excentrische ligging van Oostende, Brugge en Kortrijk. Het verder uitbouwen van Roeselare, dat zich nu reeds duidelijk onderscheidt van de overige kleine centra, zou al een verbetering brengen.

T.o.v. de regionale centra van West-Vlaanderen zijn deze van Oost-Vlaanderen, nl. St.-Niklaas en Aalst heel wat zwakker uitgerust. Het zuiden van Oost-Vlaanderen alsmede het aansluitend deel van Henegouwen is regionaalstedelijk zeer slecht ontsloten. Hier doet zich duidelijk de behoefte gevoelen aan een grotere stad. Het uitbouwen van Geraardsbergen tot een volwaardig regionaal centrum zou hiervoor het meest verantwoord zijn t.o.v. het ruimtelijk stedenpatroon; de geplande autoweg Brussel-Adinkerke en de bestaande spoorwegverbindingen met Gent, Aalst, Edingen en Ath pleiten hier ook voor. De eerder geringe bevolkingsdichtheid in dit zuidelijk deel van Oost-Vlaanderen is echter geen gunstige voorwaarde tot het creëren van een regionaal centrum. Tevens dient de vraag gesteld in hoever echter een vlaamse stad op afdoende wijze regionaalstedelijke functies kan vervullen voor het zuidelijke franstalige hinterland ?

Het stedenpatroon van regionale centra zou in Henegouwen, rekening houdend met de bevolkingsconcentratie en de industriële uitbouw, nog efficiënter zijn, zo La Louvière tot een volwaardig regionaal centrum kon uitgroeien. La Louvière is zoals Roeselare reeds heel wat belangrijker dan de doorsnee van de kleine centra, terwijl het bovendien op het contact ligt van de regionaalstedelijke invloedssferen van Bergen, Brussel en Charleroi.

In Noordoost-België vragen de regionale centra Turnhout en Hasselt om een belangrijke functionele aanpassing. Zeer speciale aandacht dient besteed te worden aan Hasselt, omdat deze stad de regionaalstedelijke functies moet uitoefenen voor de gehele provincie Limburg. De Limburgse grensgebieden blijven in zake regionaalstedelijke relaties verwaarloosd, hiervoor zouden nochtans Nederlandse centra als Maastricht en Eindhoven goed in aanmerking komen, op voorwaarde dat de grens geen barrière meer is op economisch, noch op sociaal-cultureel domein.

Het gebied waar de regionaalstedelijke hinterlanden van Antwerpen, Turnhout, Hasselt en Leuven elkaar raken, is eveneens stedelijk hiërarchisch arm. Het onvolwaardig klein centrum Heist-op-den-Berg of het hoofddorp Westerlo volstaan hier niet. Er is dus reden om Westerlo verder uit te bouwen minstens tot een krachtig klein centrum en wellicht tot een regionaal centrum.

In het zuiden van België vindt men geen volwaardig regionaal centrum. De bevolkingsdichtheid is er gering en de agrarische component nog belangrijk, zodat het stedennet er ook wijdmaziger mag zijn. De afstanden tot Luik, Namen of Charleroi zijn echter te groot. Het volwaardig uitbouwen van Aarlen en zelfs het uitbouwen van Longwy-Athus-Aubange tot een regionaal centrum kan voor het uiterste zuiden een oplossing betekenen, te meer daar ook nog enkele buitenlandse centra als Sedan en Luxemburg een invloed uitoefenen. Toch blijft in dat geval op het regionaalstedelijk niveau een ledig gebied bestaan tussen de noordelijke centra Charleroi-Namen-Luik en de zopas vernoemde zuidelijke centra. Wellicht is het uitbouwen van Marche-en-Famenne hiervoor de beste oplossing.

D. DE GROOTSTEDEN

Voor Brussel zijn er qua uitrusting op grootstedelijk niveau geen problemen. De stad heeft zelfs een uitrusting van een nog hoger niveau, deze van centraliserende hoofdstad. De problemen, die er zich stellen zijn eerder van inwendig structurerende aard (de versplintering in 19 gemeenten) en van taalkundige aard.

Voor Gent stellen zich wel ernstige problemen. Het voornaamste resulteert uit de ligging. De aanwezigheid op vrij korte afstand van veel beter uitgeruste centra als Brussel en Antwerpen, beperkt de grootstedelijke invloedssfeer van Gent in het oosten en in het zuiden. Anderzijds behoort gans West-Vlaanderen virtueel tot de Gentse invloedssfeer. In de hiërarchie der diensten, nl. regionaal centrum over grootstad naar hoofdstad, werd Gent als grootstad nogal vlug voorbijgegaan ten voordele van Brussel en in mindere mate ten voordele van Rijsel en Antwerpen. De vroegere minder goede commerciële uitrusting, de minder goede verkeersverbindingen en de sterke expansie van de regionale centra Kortrijk en Brugge waren hiervoor verantwoordelijk. Hierin is al heel wat verbetering gekomen. Een decentralisatie van rijksdiensten en een betere verbinding met de kleine centra in de dichtbevolkte Denderstreek blijft echter wenselijk. Het uitbouwen van Kortrijk of Brugge tot een ware grootstad zou, omwille van de geringere afstanden, de grootstedelijke situatie van Gent verzwakken. Het stimuleren van de invloed van Rijsel lijkt geen goede oplossing te zijn voor het westen van West-Vlaanderen.

Voor Antwerpen moet, zoals voor Gent, de excentrische ligging t.o.v. het grootstedelijk hinterland vermeld worden. Limburg, en meer bepaald het noordwestelijk deel ervan is slecht gelegen t.o.v. de grootsteden. De Boudewijnsweg en weldra ook de E39 kunnen de verkeerstogankelijkheid vergroten. Toch blijft dat Limburgse deel op ruim 100 km afstand van Antwerpen en Brussel. Gezien de bevolkingsdichtheid en de toenemende industrialisatie is dergelijke afstand te groot. Anderzijds is het zuidelijk deel van Limburg nog op Luik afgestemd, wat dit gebied niet volledig ten goede komt omdat het contact noch op tewerkstellings-, noch op sociaal- of cultureel-vlak volwaardig kan zijn. Men zal hier een optie dienen te nemen : ofwel de invloed van grotere buitenlandse centra, met name Maastricht en Eindhoven, stimuleren inzake grootstedelijke functies, ofwel de bipool Hasselt-Genk uitrusten met de nodige grootstedelijke diensten.

Zoals de vorige grootsteden Brussel, Antwerpen en Gent, heeft ook Luik zijn historische betekenis weten te koppelen aan een sterke industriële ontplooiing, waardoor het een waardige grootstad is. Terwijl Luik als grootstad in het westen te kampen heeft met de invloed van Brussel en in het noorden omwille van de taalgrens ook aan belang inboet, moet Luik anderzijds de middelen hebben om zo efficiënt mogelijk de grootstedelijke invloedssfeer naar het zuiden en zuidwesten uit te breiden. Dat zuiden is minder bevolkt, maar een afdoende verkeersverbinding met Luik zou al veel verhelpen. Voor het westelijk-zuidwestelijk gebied zal de Route de Wallonie een stap vooruit zijn, waardoor wellicht een belangrijk deel van de provincie Namen kan aangetrokken worden.

Het grote probleemgebied echter blijft het zuiden van de provincie Luxemburg, dat zich nu naar Brussel richt. Wegens de ligging komt Luik hiervoor minder in aanmerking. Anderzijds is de bevolkingsdichtheid er te gering om aan een eigen grootstad te denken, zodat ofwel het aanleunen bij Luxemburg-stad moet gestimuleerd worden, ofwel aan Namen hogere stedelijke functies moeten toegekend worden. Namen is echter geen krachtige industriepool, wat normaliter van een grootstad verwacht wordt. Bovendien ligt Charleroi niet zo ver van Namen, maar Charleroi mist een sterke stedelijke kern en is trouwens de zwakste van de vijf grote agglomeraties. De versnippering van de hogere stedelijke functies over de andere belangrijke Henegouwse centra Bergen en Doornik, is hieraan niet vreemd. Meer dan ooit zal het nodig zijn de grootstedelijke functies in Henegouwen te centraliseren wil men er komen tot een volwaardige grootstad. De uitbouw van Charleroi kan echter geen afdoende oplossing brengen voor het Doornikse, dat evenver gelegen is van Charleroi als van Brussel. Het ruimtelijk stedenpatroon zou voor Henegouwen in dat opzicht evenwichtiger zijn zo Bergen ook grootstedelijke functies kon waarnemen. In dat geval zou het echter als consequentie hebben dat ook Namen een aantal grootstedelijke functies kreeg. Aldus zou de grootstedelijke structuur in Zuid- en Zuidwest-België niet meer bestaan uit één enkele krachtige grootstad als groepool, maar wel uit een trio van sub-grootsteden met name Bergen-Charleroi-Namen. In het westen van Henegouwen kan een grotere invloed van Rijsel ook helpen.

BIJLAGE 1

HIERARCHIE DER CENTRA — VRAGENLIJST A

Ministerie van Nationale Opvoeding
en Cultuur

Geelieve niets te schrijven in de
vet omliggende kadertjes.

IDENTIFICATIE : Adres van de school :
Rijksschool, gemeentelijke, provinciale, gesubsidieerde
vrije school (1)
Gemeente :
Sectie waar de school gevestigd is (2) :

Stamnummer :

CODIFICATIE :

0																						20	
	2		6		7																		

BETREKKINGEN MET DE CENTRA :

**Belangrijke
opmerkingen**

1. *Bevindt de school zich in een gemeente of wijk met een zekere centrale betekenis dan is het wellicht niet nodig op de eerste vraag te antwoorden. Voor kleine steden of centra kan ook de tweede vraag overbodig zijn en voor een belangrijke stad wellicht ook de derde.*
2. *Geelieve in de onderstaande kadertjes slechts te antwoorden met de naam van de gemeente; desgevallend kan men tussen haakjes de naam aangeven van de sectie van de gemeente die bedoeld wordt. Bijvoorbeeld : Beringen (Mijn).*
3. *Is de aantrekkingskracht van een bepaald centrum sterk overwegend, dan is het wellicht niet nodig het vakje « soms » in te vullen.*

I. — Indien de uitrusting van uw sectie waar de school zich bevindt, niet toelaat aan de dagelijkse behoeften te voldoen, welk is dan de *belangrijke gemeente of het klein centrum* (3) waarheen de inwoners zich begeven voor :

- eredienst, diensten (kerk, postkantoor, bankagentschap...)
- dagelijkse aankopen (voeding, ambachten als : schoenmaker, garage-herstellingen...)
- ontspanning (bioscoop, voetbal...)
- gezondheidszorg (dokter, apotheker...)

Gewoonlijk	Soms

		21					25	26																	

II. — Welk is het *centrum of de kleine stad* waarheen de inwoners van uw sectie zich wenden om voldoening of betere voldoening te bekomen voor :

- niet-alledaagse aankopen (kleding, schoenen, uurwerken...)
- meer gevarieerde ontspanning
- gezondheidszorg (kliniek, dokter-specialist, tandarts)
- secundair onderwijs

Gewoonlijk	Soms

							31																		

III. — Welke is de *belangrijke stad*, desnoods buiten de landsgrenzen gelegen, waarheen de inwoners van uw sectie zich begeven voor « belangrijke aangelegenheden » (speciale aankopen, grote sportgebeurtenissen, schouwburg, gespecialiseerde klinieken, hoger onderwijs b.v. regentaat, school voor technische ingenieurs...) :

Gewoonlijk	Soms

IV. — Welke is de *grote stad* (4) waarvan de inwoners van uw sectie zich afhankelijk voelen en waar men naar toe gaat in uitzonderlijke omstandigheden :

Gewoonlijk	Soms

- (1) Overbodige vermelding doorhalen.
- (2) Door sectie wordt verstaan : dorp, gehucht of wijk.
- (3) Een goed uitgeruste gemeente of klein centrum maximum op enkele kilometers verwijderd. Er bestaat niet noodzakelijk een dergelijke tussenschakel tus-

- sen uw sectie en het centrum dat bedoeld wordt bij de punten II en III.
- (4) De grote stad kan dezelfde zijn als vermeld onder punt III en kan, maar moet niet, Brussel zijn; zij kan zelfs buiten de landsgrenzen liggen.

Datum waarop de vragenlijst wordt teruggestuurd : **Handtekening van het schoolhoofd :**

Gelieve niets te schrijven in de vet omliggende kadertjes.

IDENTIFICATIE : Ontvangerij/onderontvangerij : Codenummer :
 Gemeente waar het kantoor gevestigd is :
 Gemeente (onderdeel) voor dewelke de antwoorden
 gegeven worden :
 Administratief arrondissement :

CODIFICATIE

0																			
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

BETREKKINGEN MET DE CENTRA :

Belangrijke opmerkingen

- Indien de gemeente (of onderdeel van de gemeente) voor dewelke de inlichtingen verstrekt worden een zekere centrale betekenis heeft, dan is het wellicht niet nodig op de eerste vraag te antwoorden. Voor kleine steden of centra kan ook de tweede vraag overbodig zijn en voor een belangrijke stad wellicht ook de derde.
- Gelieve in de onderstaande kadertjes slechts te antwoorden met de naam van de gemeente; desgevallend kan men tussen haakjes de sectie van de gemeente aangeven die bedoeld wordt. Bijvoorbeeld : Beringen (Mijn).
- Is de aantrekkingskracht van een bepaald centrum sterk overwegend, dan is het wellicht niet nodig het vakje « soms » in te vullen.

I. — Indien de uitrusting van de gemeente (onderdeel van de gemeente) niet toelaat aan de dagelijkse behoeften te voldoen, welk is dan de belangrijke gemeente of het klein centrum (1) waarheen de inwoners zich begeven voor :

- eredienst, diensten (kerk, postkantoor, bankagentschap...)
- dagelijkse aankopen (voeding, ambachten als : schoenmaker, garage-herstellingen...)
- ontspanning (bioscoop, voetbal..)
- gezondheidszorg (dokter, apotheker...)

Gewoonlijk	Soms

1

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

II. — Welk is het centrum of de kleine stad waarheen de inwoners van uw gemeente (onderdeel van gemeente) zich wenden om voldoening of betere voldoening te bekomen voor :

- niet-alledaagse aankopen (kleding, schoenen, uurwerken...)
- meer gevarieerde ontspanning
- gezondheidszorg (kliniek, dokter-specialist, tandarts)
- middelbaar onderwijs

2

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

III. — Welke is de belangrijke stad, desnoods buiten de landsgrenzen gelegen, waarheen de inwoners van uw gemeente (onderdeel van gemeente) zich begeven voor « belangrijke aangelegenheden » (speciale aankopen, grote sportgebeurtenissen, schouwburg, gespecialiseerde klinieken, hoger onderwijs als regentaat, school voor technische ingenieurs...) :

3

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

IV. — Welke is de grote stad (2) waarvan de inwoners van uw gemeente (onderdeel van gemeente) zich afhankelijk voelen en waar men naar toe gaat in uitzonderlijke omstandigheden :

4

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

(1) Een goed uitgeruste gemeente of klein centrum, maximum op enkele kilometers verwijderd. Er bestaat niet noodzakelijk een dergelijke tussenschakel tussen uw gemeente (onderdeel van gemeente) en het centrum bedoeld bij de punten II en III.

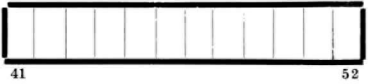

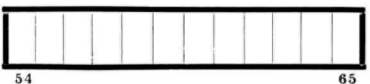

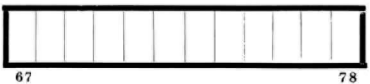
(2) De grote stad kan dezelfde zijn als vermeld onder punt III en kan, maar moet niet, Brussel zijn; zij kan zelfs buiten de landsgrenzen liggen.

Datumstempel van het postkantoor : Handtekening van de ontvanger/onderontvanger

BIJLAGE 3

HIÉRARCHIE DES CENTRES
HIÉRARCHIE DER CENTRA

SYNTHESE A + B

Commune et section <i>Gemeente en sectie</i>	Code Commune <i>Code Gemeente</i>	Code Poste <i>Code Post</i>
		
<p>Col. 1 LE PLUS SOUVENT</p>	<p><i>Kol. 1</i> <i>GEWOONLIJK</i></p>	<p>Col. 2 MOINS SOUVENT</p>
<p><i>Kol. 2</i> <i>SOMS</i></p>		
		
		
		
		

BIJLAGE 4

SAMENSTELLING VAN DE AGGLOMERATIES

1. **Grootsteden** : de agglomeraties zijn deze gebruikt door het N.I.S.
- agglomeratie Brussel : Brussel met de randgemeenten : Anderlecht, Elsene, Etterbeek, Evere, Ganshoren, Jette, Koekelberg, Oudergem, Schaarbeek, St.-Agatha-Berchem, St.-Joost-Ten-Noode, St.-Gillis, St.-Jans-Molenbeek, St.-Lambrechts-Woluwe, St.-Pieters-Woluwe, Ukkel, Vorst, Watermaal-Bosvoorde.
- agglomeratie Antwerpen : Antwerpen met zijn randgemeenten : Berchem, Borgerhout, Brasschaat, Burcht, Deurne, Edegem, Ekeren, Hoboken, Merksem, Mortsel, Schoten, Wilrijk, Zwijndrecht.
- agglomeratie Luik : Luik met de randgemeenten : Angleur, Ans, Argenteau, Bressoux, Chênée, Cheratte, Flémalle-Grande, Flémalle-Haute, Glain, Grâce-Berleur, Grivegnée, Hermalle-sur-Argenteau, Herstal, Hollogne-aux-Pierres, Jemeppe, Jupille-sur-Meuse, Mons, Montegnée, Ougrée, Rocourt, St.-Nicolas, Seraing, Tilleur, Vaux-sous-Chèvremont, Vivegnies, Vottem, Wandre.
- agglomeratie Gent : Gent met de randgemeenten : Gentbrugge, Ledeborg, Mariakerke, St.-Amandsberg, Wondelgem.
- agglomeratie Charleroi : Charleroi met de randgemeenten : Couillet, Dampremy, Gilly, Jumet, Lodelinsart, Loverval, Marchienne-au-Pont, Marcinelle, Monceau-sur-Sambre, Montignies-le-Tilleul, Montignies-sur-Sambre, Mont-sur-Marchienne.
2. **Regionale centra** : deze agglomeraties omvatten de eigen gemeente met eventueel enkele randgemeenten, geselecteerd op basis van doorlopende bewoning.
- Mechelen : Mechelen, Muizen
 Turnhout : Turnhout, Oud-Turnhout
 Leuven : Leuven, Heverlee, Kessel-Lo, Wilsele
 Oostende : Oostende, Zandvoorde
 Brugge : Brugge, St.-Andries, St.-Kruis, Assebroek, St.-Michiels
 Kortrijk : Kortrijk, Harelbeke, Marke, Heule, Kuurne, Zwevegem, Bissegem, Gullegem
 Sint-Niklaas : Sint-Niklaas
 Aalst : Aalst, Erembodegem
 Verviers : Verviers, Adrimont, Dison, Ensival, Heusy, Lambermont, Petit-Rechain, Stembert
 Doornik : Doornik, Froyennes, Orcq, Kain, Warchin
 Bergen : Bergen, Nimy, Hyon, Cuesmes
 Namen : Namen, St.-Servais, St.-Marc, Vedrin, Bouge, Beez, Jambes, Flawinne, Belgrade
 Aarlen : Aarlen
 Hasselt : Hasselt
3. **Kleine centra** : hier zijn alleen de kleine centra vermeld, waarvan de aanengesloten bewoning zich verder uitstrekt dan de eigen gemeente. Deze kleine agglomeraties zijn per provincie gerangschikt.
- Provincie Brabant :
- Tienen : Tienen, Bost
 Tubeke : Tubeke, Klabbek
 Vilvoorde : Vilvoorde, Peutie, Machelen
 Waver : Waver, Bierges
- Provincie Antwerpen :
- Heist-op-den-Berg : Heist-op-den-Berg, Hallaar
 Hoogstraten : Hoogstraten, Minderhout
- Provincie West-Vlaanderen :
- Blankenberge : Blankenberge, Uitkerke
 Diksmuide : Diksmuide, Kaaskerke
 Moeskroen : Moeskroen, Luingne
 Roeselare : Roeselare, Beveren, Rumbeke
- Provincie Oost-Vlaanderen :
- Deinze : Deinze, Petegem
 Dendermonde : Dendermonde, St-Gillis
 Geraardsbergen : Geraardsbergen, Nederboelare, Overboelare
 Ninove : Ninove, Meerbeke, Outer
 Oudenaarde : Oudenaarde, Bevere, Eine, Edelare
 Zottegem : Zottegem, Strijpen

Provincie Limburg :

Beringen : Beringen, Koersel
Bree : Bree, Gerdingen, Beek
Eisden : Eisden, Vucht
Neerpelt-Overpelt

Provincie Henegouwen :

Edingen : Edingen, Lettelingen
La Louvière : La Louvière, Houdeng-Goegnies, Houdeng-Aimeries, Haine-Saint-Pierre, Haine-Saint-Paul, La Hestre, Fayt-lez-Manage

Provincie Luik :

Esneux : Esneux + Tilff
Eupen : Eupen, Kettenis
Herve + Battice
Hoei : Hoei, Wanze
Kalmis : Kalmis, Neu-Moresnet
Pepinster : Pepinster, Cornesse
Welkenraedt : Welkenraedt, Lontzen

Provincie Luxemburg :

Athus : Athus, Aubange
Bomal + Barvaux
Libramont : Libramont, Recogne
Marche-en-Famenne : Marche-en-Famenne, Waha
Virton : Virton, Saint-Mard

Provincie Namen :

Andenne : Andenne, Seilles
Dinant : Dinant, Bouvignes, Anseremme, Dréhance
Florennes : Florennes, Saint-Aubin
Gembloers : Gembloers, Grand-Manil
Rochefort-Jemelle

BIJLAGE 5

CLASSIFICATIE VAN DE CENTRA VOLGENS AFNEMENDE WERKBEVOLKING

1. Brussel	581.077	46. Waregem	5.915	91. Beveren	2.529
2. Antwerpen	294.171	47. Binche	5.785	92. Marche	2.491
3. Liège	214.427	48. Menen	5.627	93. Bree	2.418
4. Gent	111.852	49. Willebroek	5.534	94. Zelzate	2.295
5. Charleroi	105.893	50. Tongeren	5.235	95. Bastogne	2.224
6. Kortrijk	48.583	51. Ninove	5.187	96. Welkenraedt	2.223
7. Brugge	39.823	52. Knokke	5.110	97. Enghien	2.222
8. Leuven	34.033	53. Geel	5.006	98. Nieuwpoort	2.174
9. Verviers	31.947	54. Halle	5.002	99. Florennes	2.132
10. Namur	29.725	55. Andenne	4.873	100. Waremme	2.102
11. Mechelen	29.427	56. Temse	4.783	101. Rochefort	2.081
12. Oostende	26.445	57. Geraardsbergen	4.764	102. Maaseik	1.890
13. St.-Niklaas	25.695	58. Soignies	4.467	103. Diksmuide	1.888
14. La Louvière	25.465	59. Wavre	4.326	104. Visé	1.877
15. Aalst	21.391	60. Diest	4.179	105. Esneux	1.752
16. Genk	21.173	61. Neerpelt-Overpelt	4.161	106. Herve	1.739
17. Hasselt	20.349	62. Gembloux	4.074	107. Nederbrakel	1.706
18. Tournai	19.324	63. Leuze	3.972	108. Virton	1.646
19. Turnhout	18.542	64. Athus	3.954	109. Avelgem	1.610
20. Vilvoorde	17.939	65. Tielt	3.931	110. Comines	1.487
21. Mons	17.770	66. Zottegem	3.684	111. Bilzen	1.470
22. Roeselare	17.173	67. Ath	3.675	112. Jodoigne	1.455
23. Mouscron	13.507	68. Aarschot	3.578	113. Thuin	1.439
24. Ronse	12.852	69. Dinant	3.490	114. Libramont	1.391
25. Izegem	11.718	70. Braine-l'Alleud	3.450	115. Bertrix	1.374
26. Mol	11.102	71. Ciney	3.309	116. Hannut	1.274
27. Tienen	10.080	72. Leopoldsbuurg	3.247	117. Hoogstraten	1.224
28. Oudenaarde	8.784	73. Malmédy	3.137	118. Bouillon	1.158
29. Lokeren	8.744	74. Blankenberge	3.121	119. Quiévrain	1.109
30. Lier	8.566	75. Braine-le-Comte	3.035	120. Chimay	1.083
31. Ecklo	8.130	76. Poperinge	2.904	121. Sankt-Vith	1.081
32. Huy	8.087	77. Péruwelz	2.886	122. Stavelot	1.060
33. Ieper	8.011	78. Pepinster	2.875	123. Vielsalm	1.014
34. Tubize-Clabecq	7.767	79. Heist-o/d-Berg	2.868	124. Aywaille	954
35. Eisden	7.730	80. Lommel	2.863	125. Erquelinnes	931
36. Eupen	7.719	81. Torhout	2.862	126. Kalmis	910
37. Dendermonde	7.516	82. St.-Ghislain	2.839	127. St.-Hubert	871
38. Beringen	7.435	83. Spa	2.822	128. Neufchâteau	867
39. St.-Truiden	7.241	84. Veurne	2.704	129. Beauraing	780
40. Boom	7.029	85. Fleurus	2.691	130. La Roche	695
41. Herentals	6.512	86. Couvin	2.672	131. Philippeville	662
42. Arlon	6.454	87. Lessines	2.630	132. Beaumont	654
43. Deinze	6.319	88. Dour	2.654	133. Barvaux-Bomal	609
44. Wetteren	6.079	89. Maldegem	2.553	134. Florenville	605
45. Nivelles	6.015	90. Asse	2.549	135. Gedinne	535

BIJLAGE 6

ACTIVITEITSGROEPEN

- a) Visvangst :
codenummer 05
- b) Mijnen en groeven :
codenummers 11 : Winning van steenkolen;
12 : Winning van metaalhoudende ertsen;
14 : Winning van bouwsteen, klei en zand;
19 : Winning van andere niet-metaalhoudende mineralen;
- c) Basismetaal-, glas- en baksteennijverheid :
codenummers 34 : Basismetaalnijverheid;
33 : Nijverheid der niet-metaalhoudende mineralen; (exclusief : petroleum en steenkoolderivaten) w.o. glasnijverheid, baksteennijverheid en ook aardewerknijverheid, fabricage cement e.a. minerale produkten;
- d) Verwerkende metaalnijverheid :
codenummers 35 : Metaalverwerkende nijverheid met uitzondering van machines en transportmateriaal w.o. werktuigen, wapens, allerlei metaalconstructies;
36 : Fabricage van machines (uitgenomen elektrische);
37 : Constructie van elektrische machines, toestellen en toebehoren;
38 : Constructie van transportmateriaal;
- e) Chemische nijverheid :
codenummers 30 : Rubbernijverheid;
31 : Scheikundige nijverheid (w.o. ook farmaceutische nijverheid);
32 : Nijverheid der petroleum- en steenkoolderivaten (w.o. ook cokesovens);
- f) Houtnijverheid :
codenummer 25 : Hout- en kurknijverheid;
- g) Textielnijverheid, Confectie :
codenummers 23 : Textielnijverheid;
24 : Fabricatie van kledingsartikelen en schoenen, confectie van in diverse weefsels gemaakte artikelen;
- h) Voedingsnijverheid :
codenummers 20 : Voedingsnijverheid, exclusief fabricatie van dranken;
21 : Fabricatie van dranken;
22 : Tabaksnijverheid;
- i) Andere verwerkende nijverheden :
codenummers 27 : Papier- en kartonnijverheid, fabricatie van artikelen in papier en karton;
28 : Grafische nijverheid, uitgeversbedrijf en aanverwante bedrijven;
29 : Leder- en bontnijverheid (exclusief schoenen);
39 : Diverse fabrieksnijverheden (w.o. sieraden, plastiekbewerking, precisienijverheid);
- j) Bouwnijverheid :
codenummers 40, 41;
- k) Energie, water :
codenummers 51 : Elektriciteit, gas en stroom;
52 : Dienst voor waterbedeling;
53 : Atoomcentrales;
- l) Handel :
codenummers 61, 62 : Groothandel;
63 : Kleinhandel;
- m) Banken, verzekeringen :
codenummers 64 : Banken en andere financiële instellingen;
65 : Verzekeringen;
66 : Ondernemingen in onroerende goederen;
80 : Diensten aan bedrijven;

- n) Vervoer en verkeer :
 codenummers 71 : Vervoer;
 72 : Opslagplaatsen en magazijnen;
 73 : Verkeer (private diensten);
- o) Diensten aan personen, recreatie :
 codenummers 81 : Diensten in verband met de ontspanning;
 82 : Diensten in verband met personen (w.o. horeca, kapperssalon, privé-huisdienst);
- p) Onderwijs :
 codenummers 86 : Onderwijs;
 87 : Wetenschappelijke instituten, opzoekingscentra, musea, enz.;
 91 : Kunsten en letteren;
- q) Openbare diensten, vrije beroepen :
 codenummers 83 : Landsverdediging en dienst der geallieerde legers;
 84 : Administratieve diensten van de Staat, de provincies en gemeenten;
 85 : Andere openbare diensten (w.o. rijkswacht, politie);
 88 : Medische diensten;
 89 : Andere gezondheidszorgen;
 90 : Sociale werken (rusthuizen, kinderkribben, weeshuizen, Rode-Kruis, liefdadigheidsinstellingen, enz.);
 92 : Godsdienstige verenigingen;
 93 : Beroeps-, interprofessionele en syndikale verenigingen, ziekenfondsen;
 94 : Andere private diensten en instellingen van algemeen belang;
 95 : Internationale organismen, personeel tewerkgesteld in buitenlandse ambassades;
 99 : Onnauwkeurig bepaalde activiteiten.
-

BIJLAGE 7

KENGETALLEN VAN DE ACTIVITEITSGROEPEN

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
05	2.050	90,03	0,09	0,1	0,05	0,16	0,33	×	×	×	3	25	7,63
11-19	53.669	48,93	2,46	2,9	1,5	4,4	8,8	5	115	7	8	68	4,00
20-22	89.870	66,76	4,12	4,4	2,2	6,6	13,2	85	28	17	5	93	0,83
23-24	181.960	69,98	8,33	10,0	5,0	15,0	30,0	30	76	14	15	97	1,39
25	36.090	59,94	1,65	2,5	1,2	3,7	7,4	12	94	21	8	83	1,08
27-28-29-39	86.758	75,14	3,98	2,9	1,4	4,3	8,7	53	61	13	8	104	1,52
30-32	58.131	75,42	2,66	1,3	0,6	1,9	3,9	28	86	10	11	104	2,31
33-34	137.133	66,48	6,28	5,6	2,8	8,3	16,7	26	88	7	12	93	1,91
35-38	243.369	79,48	11,15	8,4	4,2	12,5	25,0	57	46	23	7	111	0,92
40-41	153.225	62,39	7,02	9,0	4,5	13,5	27,1	106	8	20	1	87	0,47
51-53	22.312	77,22	1,02	0,8	0,4	1,2	2,4	56	51	23	5	107	1,40
61-62-63	318.523	71,51	14,59	15,	7,7	23,2	46,6	120	5	10	×	99	0,31
64-65-66-80	90.171	92,48	4,13	1,5	0,8	2,3	4,6	92	24	20	1	127	0,67
71-73	188.416	79,38	8,63	7,6	3,8	11,4	22,8	91	20	18	6	110	0,87
81-82	155.316	70,70	7,12	7,8	3,9	11,7	23,4	115	6	12	2	98	0,50
86-87-91	106.426	69,44	4,98	8,2	4,1	12,3	24,5	99	17	19	×	96	0,49
83-93	259.125	75,71	11,87	11,4	5,7	17,1	34,2	96	20	17	2	105	0,66

- (1) Activiteitsgroepen (zie bijlage 6).
 (2) Totaal aantal tewerkgestelden in de Belgische steden.
 (3) Stedelijke werkbevolking/Belgische werkbevolking.
 (4) Percentueel aandeel in het totaal der Belgische stedelijke tewerkstelling.
 (5) Gemiddelde percentage bij de Belgische steden.
 (6) Gemiddeld percentage - 50 %.
 (7) Gemiddeld percentage + 50 %.
 (8) Gemiddeld percentage + 200 %.
 (9) Aantal steden waarvan het aandeel in de betrokken activiteit schommelt tussen de waarden - en + 50 % van hogervermeld gemiddelde.
 (10) Aantal steden waarvan het aandeel geringer is dan het gemiddelde - 50 %.
 (11) Aantal steden waarvan het aandeel schommelt tussen + 50 en + 200 %.
 (12) Aantal steden waarvan het aandeel groter is dan het gemiddelde + 200 %.
 (13) Stedelijke Concentratieindex (SCI).
 (14) Variatiecoëfficiënt $\left(\frac{\sigma}{\bar{X}}\right)$.

BIJLAGE 8

CLASSIFICATIE VAN DE CENTRA
VOLGENS AFNEMENDE WERKGELEGENHEIDSCOËFFICIËNT

1. St.-Ghislain	231,1	46. Ecklo	115,9	91. Nieuwpoort	91,7
2. Eisden	205,3	47. Tienen	115,9	92. St.-Hubert	90,9
3. Couvin	197,9	48. Marche	115,6	93. Blankenberge	90,2
4. Beringen	185,8	49. Namur	115,4	94. Waremmes	89,4
5. Hasselt	170,0	50. Brugge	114,9	95. Visé	89,1
6. Gedinne	169,8	51. Turnhout	114,3	96. Lokeren	88,1
7. Andenne	169,5	52. Bouillon	113,6	97. Dour	87,6
8. Rochefort	165,0	53. La Louvière	112,9	98. Aarschot	87,2
9. Tubize-Clabecq	154,3	54. Gembloux	112,7	99. Spa	87,0
10. Mons	151,4	55. Soignies	112,4	100. Welkenraedt	86,2
11. Genk	148,7	56. Ninove	111,9	101. Geraardsbergen	85,4
12. Ciney	146,2	57. Bertrix	111,9	102. Braine-le-Comte	84,1
13. Binche	145,2	58. Bree	111,5	103. Enghien	84,1
14. Huy	141,5	59. Bastogne	111,3	104. Tielt	83,9
15. Philippeville	141,1	60. Wetteren	110,3	105. Stavelot	83,2
16. Libramont	140,2	61. Athus	110,1	106. Neerpelt-Overpelt	82,2
17. Brussel	137,1	62. Péruwelz	109,9	107. Pepinster	81,4
18. Leuze	136,7	63. Knokke	109,6	108. Hoogstraten	80,3
19. Florennes	136,1	64. Arlon	109,5	109. Mouscron	79,3
20. Vilvoorde	136,0	65. St.-Truiden	108,9	110. Lessines	79,3
21. Charleroi	135,2	66. Dinant	108,9	111. Aywaille	79,1
22. Mol	134,2	67. Beaumont	107,5	112. Maldegem	78,9
23. Malmédy	133,0	68. Verviers	107,2	113. Poperinge	78,0
24. Sankt-Vith	131,9	69. Diksmuide	104,8	114. Lier	77,9
25. Izegem	130,8	70. Leopoldsburg	104,6	115. Maaseik	77,1
26. Deinze	128,9	71. Beauraing	104,5	116. Herve	76,8
27. Tournai	127,9	72. Chimay	104,4	117. Avelgem	76,1
28. St.-Niklaas	127,5	73. Dendermonde	103,4	118. Bilzen	72,5
29. Liège	127,4	74. Herentals	101,8	119. Thuin	72,0
30. Ieper	126,5	75. Waregem	100,5	120. Nederbrakel	71,1
31. Gent	126,2	76. Neufchâteau	100,4	121. Torhout	69,5
32. Leuven	126,2	77. Fleurus	100,1	122. Halle	66,9
33. Hannut	124,0	78. Boom	99,7	123. Braine-l'Alleud	66,5
34. Antwerpen	121,7	79. Vielsalm	98,9	124. Geel	63,4
35. Kortrijk	121,0	80. Aalst	98,6	125. Quiévrain	62,8
36. Nivelles	120,6	81. Wavre	98,6	126. Menen	61,9
37. Ronse	119,1	82. Jodoigne	98,5	127. Zelzate	60,6
38. La Roche	119,0	83. Zottegem	98,1	128. Erquelinnes	60,2
39. Eupen	118,8	84. Barvaux-Bomal	97,9	129. Asse	60,1
40. Oudenaarde	118,3	85. Florenville	94,8	130. Heist-op-den-Berg	57,6
41. Roeselare	118,3	86. Virton	94,3	131. Esneux	50,9
42. Oostende	118,0	87. Ath	93,7	132. Lommel	49,1
43. Diest	116,7	88. Willebroek	92,6	133. Beveren-Waas	49,0
44. Mechelen	116,4	89. Tongeren	92,4	134. Comines	47,4
45. Veurne	116,3	90. Temse	91,9	135. Kalmis	42,6

BIJLAGE 9

STEDEN NAAR STIJGEND RELATIEF BELANG VAN DE TERTIAIRE ACTIVITEITEN

Tewerkstelling tertiaire sector (%)

1. Eisden	13,7	46. Enghien	43,7	91. Marche	61,4
2. Tubize	16,1	47. Herve	44,2	92. Esneux	62,0
3. Beringen	17,2	48. Gembloux	45,7	93. Brussel	62,3
4. Genk	21,3	49. Geraardsbergen	45,7	94. St.-Ghislain	62,6
5. Izegem	21,7	50. Dendermonde	46,1	95. Kalmis	62,8
6. Temse	27,2	51. Braine-le-Comte	47,1	96. Comines	63,6
7. Deinze	27,7	52. Péruwelz	47,6	97. Welkenraedt	63,9
8. Athus	28,2	53. Nivelles	48,0	98. St.-Truiden	64,2
9. Ronse	29,1	54. Gedinne	48,0	99. Veurne	65,3
10. Couvin	29,1	55. Brugge	48,3	100. Oostende	66,1
11. Binche	29,3	56. Lessines	48,7	101. Maaseik	66,1
12. Vilvoorde	29,8	57. Gent	48,9	102. Quiévrain	66,9
13. Sint-Niklaas	30,2	58. Braine-l'Alleud	49,7	103. Florenville	67,0
14. Willebroek	30,3	59. Nieuwpoort	49,8	104. Wareme	67,3
15. Leuze	30,3	60. Lommel	49,8	105. La Roche	67,7
16. Boom	31,4	61. Mechelen	50,3	106. Hoogstraten	67,9
17. Eupen	32,9	62. Lier	50,6	107. Knokke	68,3
18. Waregem	33,1	63. Bouillon	50,8	108. Dinant	68,9
19. Kortrijk	33,7	64. Bree	51,0	109. Bertrix	68,9
20. Soignies	34,0	65. Halle	51,9	110. St.-Hubert	69,6
21. Oudenaarde	35,1	66. Geel	52,0	111. Barvaux-Bomal	69,6
22. Andenne	35,5	67. Heist-op-den-Berg	52,1	112. Beaumont	69,7
23. Lokeren	36,0	68. Torhout	52,2	113. Spa	69,8
24. Charleroi	36,1	69. Asse	52,4	114. Vielsalm	70,1
25. Neerpelt-Overpelt	36,2	70. Tielt	52,5	115. Visé	70,8
26. Turnhout	36,4	71. Ieper	52,7	116. Virton	71,1
27. Mol	36,4	72. Huy	53,8	117. Namur	71,2
28. Malmédy	36,5	73. Ciney	54,3	118. Philippeville	71,9
29. Mouscron	37,4	74. Wavre	54,7	119. Rochefort	72,1
30. Ninove	37,6	75. Tournai	55,4	120. Neufchâteau	72,3
31. Eeklo	38,0	76. Menen	55,4	121. Tongeren	72,4
32. Wetteren	39,4	77. Zelzate	55,6	122. Ath	72,9
33. Tienen	39,5	78. Diksmuide	55,9	123. Bastogne	73,4
34. Fleurus	40,3	79. Sankt-Vith	56,3	124. Hannut	73,5
35. Liège	40,6	80. Aarschot	56,5	125. Mons	73,6
36. Pepinster	40,6	81. Diest	57,0	126. Beauraing	73,7
37. Herentals	40,6	82. Antwerpen	57,2	127. Blankenberge	74,4
38. La Louvière	40,7	83. Poperinge	57,8	128. Florennes	77,8
39. Zottegem	40,8	84. Bilzen	57,9	129. Jodoigne	78,2
40. Nederbrakel	40,8	85. Maldegem	58,8	130. Thuin	78,3
41. Avelgem	40,8	86. Leuven	58,9	131. Libramont	78,9
42. Aalst	40,8	87. Aywaille	59,6	132. Chimay	80,5
43. Roeselare	41,1	88. Hasselt	59,8	133. Arlon	81,4
44. Dour	41,3	89. Beveren	60,4	134. Erquelinnes	82,9
45. Verviers	43,5	90. Stavelot	60,8	135. Leopoldsburg	85,0

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDERSSON G. — *The industrial structure of American cities. A geographic study of urban economy in the U.S.* Stockholm, 1956.
- ANNAERT J. — *Le réseau urbain du Hainaut. Le Hainaut français et belge.* Colloque Assoc. Europ. des Enseignants. Mons, 1969, pp. 81-93.
- ATLAS DE LA FRANCE DE L'EST — *Planche 68 A.* Strassbourg, 1963.
- ATLAS DE LA FRANCE DU NORD — *Types de communes. Planche 16.* Paris, 1961.
- ATLAS DER REPUBLIK ÖSTERREICH — *Zentrale Orte und ihre Bereiche. Kaart XII/1.* Wien, 1963.
- ATLAS VAN BELGIË — *Blad 28 A stedennet I, 1968. Blad 28 B stedennet II, 1968. Blad 28 C stedennet III, 1969.* Nationaal Comité voor Geografie, Brussel.
- ATLAS VAN DE NATIONALE SURVEY — *Ministerie van Openbare Werken, Brussel.*
- BELGISCH-NEDERLANDS-LUXEMBURGSE COMMISSIE VOOR RUIMTELIJKE ORDENING — *Hiërarchie van hoofdkernen in het Benelux-Middengebied.* In : Van randgewesten tot Middengebied, 1963, pp. 55-59.
- BOBEK H. — *Die zentralen Orte und ihre Versorgungsbereiche.* In : Strukturanalyse des Österreichischen Bundesgebietes. Wien, 1970, pp. 475-504.
- BOON-WOLTER F. — *La hiérarchie urbaine de la Wallonie en 1961.* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1971/1, pp. 121-146.
- BORCHERT J.G. — *Het gebruik van de minimum vereisten-techniek voor een typologie van steden.* In : Bulletin n° 7, 1968, Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Utrecht, pp. 47-57.
- BOUSTEDT O. — *Die zentralen Orte und ihre Einflussbereiche; eine empirische Untersuchung über die Grösse und Struktur der zentralörtlichen Einflussbereiche.* In : Proceedings of the I.G.U. symposium on urban Geography Lund, 1960; Lund, 1962, pp. 201-226.
- BRULARD TH. — *Les recensements généraux au 31.12.1970 et la division des communes en secteurs statistiques.* Union des villes et communes belges, 1970, CDN 201.4, pp. 1-7.
- CENTRE DES RECHERCHES SOCIO-RELIGIEUSES — *Rapport n° 53 : les localités-centres et leurs hinterlands.* Brussel, 1959.
- CHRISTALLER W. — *Die zentralen Orte in Süddeutschland; eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen.* Jena, 1933.
- COPPOLANI J. — *Le réseau de la France. Sa structure et son aménagement.* Paris, 1959.
- DELSAUT P. — *Hiërarchie des villes de la région du Nord d'après leur fonction de place centrale.* In : Hommes et Terre du Nord, 1966, pp. 7-45.
- DENIS J. — *L'organisation de l'espace dans la province de Namur.* Doc. Discuss. Fac. univ. Namur, art. inédit, 1968.
- DEPT G.G. — *Over de invloedssfeer van de steden.* In : Natuurwetenschappelijk Tijdschrift, 1946, pp. 9-20.
- DE SMET L. — *Steden van Zuidoost-Vlaanderen : Geraardsbergen, Zottegem, Oudenaarde, Ronse.* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1950, pp. 149-164 en 1952, pp. 113-144.
- DE SMET L. — *Het veranderend gelaat van West-Vlaanderen.* In : Acta Geographica Lovaniensia, n° 5, Leuven, 1967, pp. 293-306.
- DE SMET L. — *Inkomen en gemeentetypes in België.* Publikaties Seminaries Geografie, n° 2, Gent, 1972.
- DETAILLEUR W. — *De functionele uitrusting van de centra in West-Vlaanderen.* In : Acta Geographica Lovaniensia, n° 5, Leuven, 1967, pp. 235-258.
- DETHIER L. — *Contribution à l'étude du réseau urbain de la Belgique.* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1962, pp. 229-256.
- DUMONT M.E. — *De invloedssfeer der steden.* In : Natuurwetenschappelijk Tijdschrift, 1938, pp. 162-164.
- DUMONT M.E. — *Les migrations ouvrières du point de vue de la délimitation des zones d'influence urbaine et la notion de zone d'influence prédominante.* Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1950, pp. 21-35.
- DUMONT M.E. — *Gent, een stedenaardrijkskundige studie.* Brugge, 1951.
- DZIEWONSKI K. — *Specialisation and urban systems.* Regional Science Association, Papers, Volume XXIV, 1970, pp. 39-45.
- GOOSSENS M. — *Hiërarchie en hinterlanden der centra; een methodologische studie toegepast op Noordoost-België.* Acta Geographica Lovaniensia, n° 2, Leuven, 1963.
- GOOSSENS M. — *L'organisation urbaine du Nord-Est de la Belgique; confrontation de quelques méthodes.* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1963, pp. 93-164.
- GOOSSENS M. — *De stedelijke organisatie als basis voor de ruimtelijke ordening.* In : Economie in Limburg, 1965, n° 3, pp. 45-70.
- GOOSSENS M. — *The tertiary sector and the urban organization in North-East Belgium.* In : Acta Geographica Lovaniensia, n° 5, 1967, pp. 501-540.
- GOOSSENS M. — *De hiërarchie der centra in Noordoost-België.* In : Richtplan Zuiderkempen, Hageland, Limburg. Ministerie Openbare Werken, 1967, pp. 105-113.
- GOOSSENS M. en JANSSEN-VERBEKE M. — *De stedelijke invloedssferen en de tertiaire sector in België.* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1969, pp. 55-112.
- GOOSSENS M., DE VEUSTER J. en DANIELS J. — *De hoofddorpen in het hiërarchisch stedenpatroon van België.* Eclectica, n° 5-6, Brussel, 1972.
- GOOSSENS M. — *Spatial dispersion of income and urban spheres of influence in Belgium.* International geography, Congres Montreal 1972/1, pp. 618-621.
- HOLVOET BARON — *De grote stedelijke agglomeraties.* Brussel, 1937.
- KEUNING H.J. — *Proeve van een economische hiërarchie van de Nederlandse steden.* In : Tijdschr. Econ. Soc. Geografie, 1948, pp. 566-581.
- KLÖPPER R. en KÖRBER J. — *Rheinland-Pfalz in seiner Gliederung nach zentralörtlichen Bereiche.* In : Forsch. z. deutschen Landesk., Band 100, 1957.
- KLUCZKA G. — *Das Problem der zentralen Orte in Landeskundlicher Sicht.* In : Berichte z. deutschen Landesk., 1966/2, Band 36, pp. 247-252.
- LEFEVRE M.A. — *Définition géographique de « villes ».* In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1964, pp. 235-239.
- LE GUEN G. — *La structure de la population active des agglomérations françaises de plus de 20.000 habitants. Méthodes d'étude, résultats.* In : Annales de Géogr., 1960, pp. 355-370.
- LUYTEN J.C.L. en VERBERK V.A.M. — *De verzorgingsstructuur in het Benelux-Middengebied.* In : Ruimtelijke ordening Benelux-Middengebied, 1969/10, pp. 393-412.
- NADASDI I. — *Carte de potentiel de population de la Belgique.* Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1971/2, pp. 237-246.
- POLSPOEL L.G. — *Suburbanisatie en polarisatieverschijnselen in België.* In : Kon. Vl. Akademie voor Wetensch. Lett., 1965.

- POLSPOEL L.G. — *Réflexions à propos du phénomène urbain*. In : Mélanges de Géogr. O. Tulippe, Gembloux, 1967, pp. 429-443.
- POWNALL L.L. — *The functions of New-Zealand towns*. Annals Assoc. American Geogr., 1953, pp. 332-350.
- PROST M.A. — *La hiérarchie des villes en fonction de leurs activités de commerce et de services*. Paris, 1965.
- ROCHEFORT M. — *L'organisation urbaine de l'Alsace*. Strasbourg, 1960.
- SANDRU I., CUCU V. en POGHIRC P. — *Contribution géographique à la classification des villes de la République populaire roumaine*. In : Annales de géographie, 1963, pp. 162-185.
- SCHMOOK G. jr. — *Wiskundig afgebakende ommelanden en hinterlanden van de Belgische steden op basis van geselecteerde diensten uit de tertiaire sector*. In : Geografisch Tijdschrift, 1968, n° 4, pp. 302-307.
- SCHMOOK G. jr. en VAN DER HAEGEN H. — *Hinterlanden en hiërarchie der centra van Noordwest-België*. In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1967, n° 1, pp. 79-171.
- SCHNEPPE F. — *Die wichtigsten Verfahren und ihre methodischen Probleme*. Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Beiträge, Band 5, 1970.
- SMITH R.H.T. — *Method and purpose in functional town classification*. In : Annals Assoc. American Geogr., 1965, pp. 539-548.
- SMITH R.H.T. — *The functions of Australian towns*. In : Tijdschr. Econ. Soc. Geografie, 1965, pp. 81-92.
- SPORCK J.A. — *La localisation de l'industrie en Belgique*. In : Cahiers d'urbanisme, 34 à 36. Brussel, 1961.
- SPORCK J.A. — *Hiërarchie des villes et leur structuration en réseau*. Rapport à la Commission nationale de l'aménagement du territoire, Liège, 1966.
- SPORCK J.A. — *Le réseau urbain hiérarchisé base de l'aménagement du territoire et du développement économique*. In : Bull. Soc. Géogr. de Liège, 1968/4, pp. 41-47 en 1969/5, pp. 1-17.
- STEIGENGA W. — *A comparative analysis and a classification of Netherlands towns*. Congrès intern. Rio de Janeiro 1956, Comptes rendus, deel 3, 1965, pp. 474-486.
- STUDIEGROEP BENELUX-MIDDENGEBIED — *Hiërarchie van kernen*. In : Tweede bijdrage tot de opbouw van een structuurbeeld van het Benelux-Middengebied, 1963, pp. 4-10.
- STUDIEGROEP BENELUX-MIDDENGEBIED — *Hiërarchie der gemeenten*. Derde bijdrage tot de opbouw van een structuurbeeld van het Benelux-Middengebied, Antwerpen, 1965.
- STUDIEGROEP BENELUX-MIDDENGEBIED — *Benelux-Middengebied, hiërarchie van kernen 1962-1972*. Antwerpen, 1972.
- TOINT J. — *La formation des fédérations de communes en Belgique*. Union des villes et communes belges, 1969, Vol. 3, pp. 60-75.
- TULIPPE O. — *Changements d'équilibre entre les villes et les villages*. Bull. Soc. Royale belge de géogr., 1961, pp. 79-87.
- VAN DER HAEGEN H. — *De Brusselse werkforensen*. In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1952, pp. 319-371.
- VAN DER HAEGEN H. — *De Brusselse banlieu*. In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1962, pp. 269-308.
- VAN DER HAEGEN H. — *De actuele toestand van de binnenlandse pendel in België*. In : Tijdschr. Belg. Ver. Aardr. Studies, 1965, pp. 171-216; 1966, pp. 79-100; 1966, pp. 279-318.
- VAN DER HAEGEN H. — *De vlaamse steden en hun structurele evolutie van 1947 tot 1961*. In : Acta Geographica Lovaniensia, n° 5, Leuven, 1967, pp. 307-329.
- VAN DER HAEGEN H. — *De algemene telling op 31.12.1970 en de indeling der gemeenten in statistische sectoren*. Vereniging van Belgische steden en gemeenten, 1970, NDC 201.4, pp. 1-6.
- VAN NAELTEN M. — *Centrale functies en hinterland van Dendermonde*. In : Oost-Vlaanderen groeit, 1966, 2, pp. 15-23.
- VAN NAELTEN M. — *The degrees of urbanity : a factor analytical approach as applied to Belgium*. IISRO, nota's, n° 4, Leuven, 1970.
- VANNESTE O. — *Het groeipoolconcept en de regionaleconomische politiek*. Toepassing op de Westvlaamse Economie. Antwerpen, 1967.
- VAN WAELVELDE W. en VAN DER HAEGEN H. — *Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van verstedelijking op 31 december 1961*. In : Statistisch Tijdschrift, n° 9, 1967, pp. 722-775.
- VERBEKE M. — *Functional typology of the communes, according to their residential population. A method for geographical correlation studies, with application on the province of West-Flanders*. In : Acta Geographica Lovaniensia, n° 5, Leuven, 1967, pp. 419-445.

LIJST DER FIGUREN

Kaart buiten tekst : De centra van het eerste niveau en hun invloedssferen

1. Voorbeelden van uitgesproken hoofddorpen	8
2. Voorbeelden van zwak-attractieve hoofddorpen	10
3. Werkgelegenheidscoëfficiënt van de centra	51
4. Groepering van de steden volgens secundaire en tertiaire activiteiten	60
5. Typering naar handel-verkeer, nijverheid en diensten (driehoeksdiagram)	61
6. Typering naar de vijf grote activiteitsgroepen (ruimtelijke spreiding)	63
7. Stedelijke organisatie van België	66

LIJST DER TABELLEN

1. Kengetallen van de specifieke kleine centra en hun invloedssferen	18
2. Kengetallen van de centra van hogere orde en hun kleinstedelijke invloedssferen	22
3. Kengetallen van de specifieke regionale centra en hun invloedssferen	36
4. Kengetallen van de grootsteden en Brussel met hun regionaalstedelijke invloedssferen	37
5. Kengetallen van de specifieke grootsteden en hun invloedssferen	45
6. Kengetallen van de grootstedelijke invloedssfeer van Brussel	45
7. Bevolking naar stedentypen	62

LIJST VAN DE BIJLAGEN

1. Enquêteformulier, vragenlijst A (Ministerie van nationale opvoeding en cultuur)	71
2. Enquêteformulier, vragenlijst B (Posterijen)	72
3. Hiërarchie der centra, synthesetabel A + B	73
4. Samenstelling van de agglomeraties	74
5. Classificatie van de centra volgens afnemende werkbevolking	76
6. Activiteitsgroepen	77
7. Kengetallen van de activiteitsgroepen	79
8. Classificatie van de centra volgens afnemende werkgelegenheidscoëfficiënt	80
9. Steden naar stijgend relatief belang van de tertiaire activiteiten	81

INHOUDSTAFEL

I. HET OPMAKEN VAN DE KAARTEN	3
A. De enquête en het opmaken van de kaartbladen 28 A-B	3
1. De organisatie van de enquête	3
2. De analyse van de antwoorden	4
3. Het opmaken van de kaarten 28 A-B	5
B. Het opmaken van kaart 28 C	6
II. DE CENTRA VAN HET EERSTE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN	6
A. Algemene kenmerken	6
1. Inleidende begrippen	6
2. Aard van de enquête	7
3. Hoofddorpen en autonome lokaliteiten	7
B. Regionale analyse van de hoofddorpen met hun invloedssferen	11
1. Noordoost-België	12
2. Noordwest-België	12
3. Henegouwen en Waals Brabant	13
4. Het Zuiden en Zuidoosten van België	14
III. DE CENTRA VAN HET TWEDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN	16
A. Kengetallen van de kleinstedelijke invloedssferen	16
1. Benaderingswijze	16
2. Tabel 1 : Kengetallen van de specifieke kleine centra en hun invloedssferen	18
3. Tabel 2 : Kengetallen van de centra van hogere orde en hun kleinstedelijke invloedssferen	22
B. Regionale bespreking van de kleinstedelijke invloedssferen	23
1. De kleinstedelijke situatie in Noordoost-België	23
2. De kleinstedelijke situatie in Noordwest-België	26
3. De kleine steden en hun invloedssferen in Waals-Brabant en Henegouwen	30
4. De kleine steden en hun invloedssferen in het Zuiden en Zuidoosten van België	32
IV. DE CENTRA VAN HET DERDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN	35
A. Kengetallen van de regionaalstedelijke invloedssferen	36
1. Tabel 3 : Kengetallen van de specifieke regionale centra en hun invloedssferen	36
2. Tabel 4 : Kengetallen van de grootsteden en Brussel met hun regionaalstedelijke invloedssferen	37
B. Bespreking van de regionaalstedelijke invloedssferen	37
1. Noordoost-België	37
2. Noordwest-België	38
3. Waals Brabant en Henegouwen	40
4. Het Zuiden en Zuidoosten van België	43
V. DE CENTRA VAN HET VIERDE NIVEAU EN HUN INVLOEDSSFEREN	45
A. Kengetallen van de grootstedelijke invloedssferen	45
B. Bespreking van de grootstedelijke invloedssferen	46
VI. DE ACTIVITEITSSTRUCTUUR VAN DE STEDELIJKE CENTRA	48
A. Opstelling van de kaart	48
1. De grafische voorstelling	48
2. Weerhouden activiteitsgroepen	48

3. Methode voor de stedelijke specialisatie	49
4. Andere elementen van de stedelijke structuur	49
B. De stedelijke activiteiten	50
1. Werkfunctie	50
2. Concentratie en kwantitatief belang van de stedelijke activiteiten	52
3. Analyse van de stedelijke activiteitsgroepen	53
C. De functionele structuur van de Belgische steden	57
D. Synthetische typering	58
1. Het aandeel van de secundaire en tertiaire activiteiten en de stedelijke structuur	59
2. Het aandeel van handel-verkeer, nijverheid en diensten	59
E. Besluit	64
VII. BESLUITEN EN PRAKTISCHE BESCHOUWINGEN	65
A. De dynamische stedelijke organisatie	65
B. Kleine centra en hoofddorpen	65
C. De regionale centra	67
D. De grootsteden	68
BIJLAGEN	71
BIBLIOGRAFIE	82
LIJST VAN DE FIGUREN, TABELLEN EN BIJLAGEN	84

Toestand op 30 september 1968

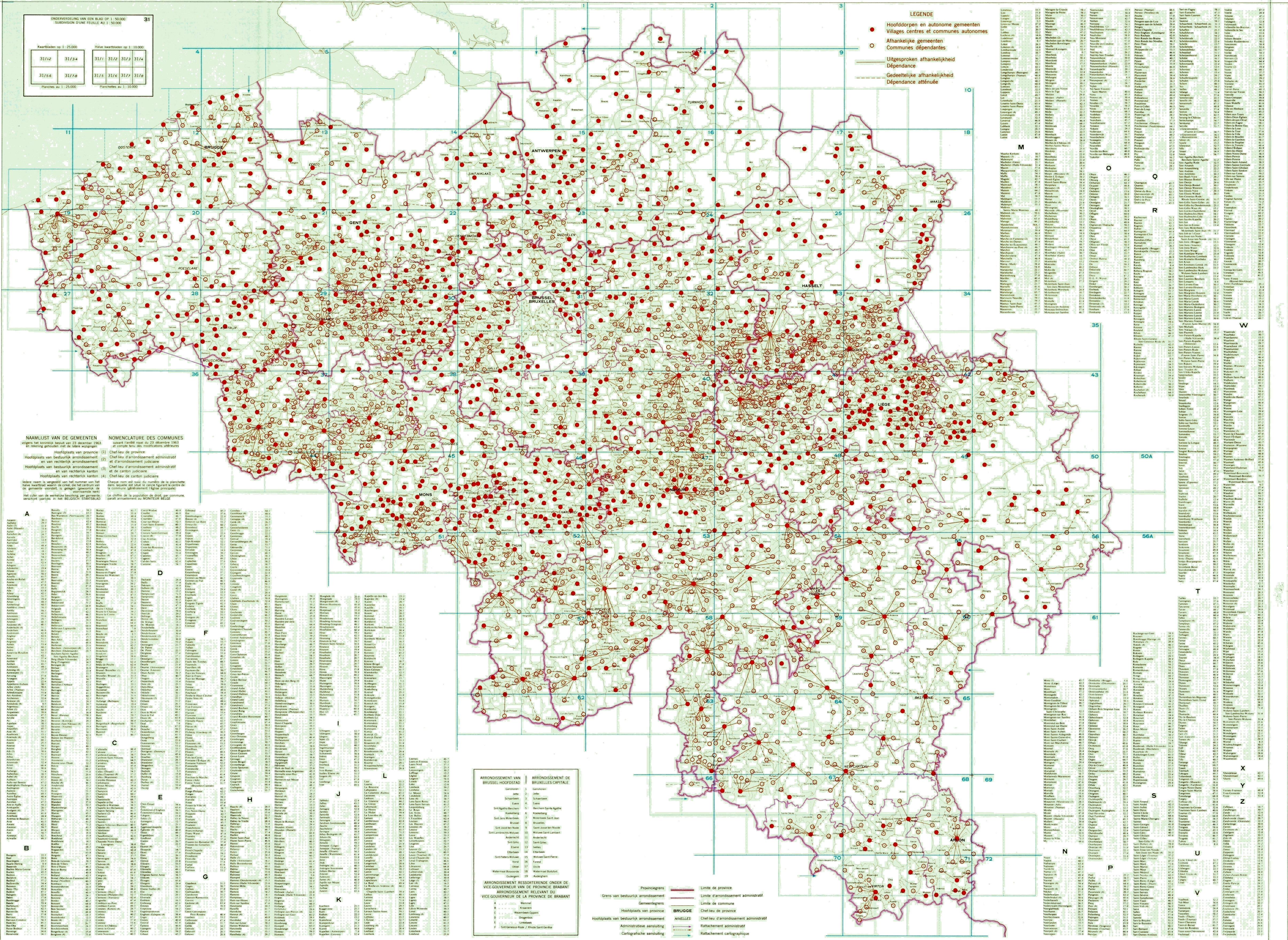
Situation au 30 septembre 1968

31

ONDERVERDELING VAN EEN BLAD OP 1:50.000
SUBDIVISION D'UNE FEUILLE AU 1:50.000

Kwartellen op 1:25.000		Nieuwe kwartellen op 1:10.000			
31/1/2	31/2/4	31/1/1	31/1/2	31/2/3	31/2/4
31/3/6	31/7/8	31/3/3	31/3/6	31/7/7	31/7/8

Planches au 1:25.000 Planches au 1:10.000

LEGENDE

- Hoofddorpen en autonome gemeenten
Villages centres et communes autonomes
- Afhankelijke gemeenten
Communes dépendantes
- Uitgesproken afhankelijkheid
Dépendance
- - - Gedeeltelijke afhankelijkheid
Dépendance atténuée

M

O

Q

R

W

T

X

Y

Z

N

P

U

V

NAAMLIJST VAN DE GEMEENTEN
Liste des communes

NOMENCLATURE DES COMMUNES

Hoofdstaats van provincie
Chef-lieu de province

Hoofdstaats van rechtelijk arrondissement
Chef-lieu d'arrondissement judiciaire

Hoofdstaats van bestuurlijk arrondissement
Chef-lieu d'arrondissement administratif

Hoofdstaats van rechtelijke kanton
Chef-lieu de canton judiciaire

Hoofdstaats van rechtelijke arrondissement
Chef-lieu de canton judiciaire

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

ARRONDISSEMENT VAN BRUSSEL-HOOFDSTAD

ARRONDISSEMENT DE BRUXELLES CAPITALE

ARRONDISSEMENT RESSORTISSEMENT OUDER DE VICE-GOUVERNEUR VAN DE PROVINCIE BRABANT

ARRONDISSEMENT RELIANT DU VICE-GOUVERNEUR DE LA PROVINCE DE BRABANT

Provinciegrens
Grens van bestuurlijk arrondissement
Gemeentegrens

Hoofdstaats van provincie
Hoofdstaats van bestuurlijk arrondissement
Administratieve aansluiting
Cartografische aansluiting

Limite de province
Limite d'arrondissement administratif
Limite de commune
Chef-lieu de province
Rattachement administratif
Rattachement cartographique